

nummer 5/1985

---

juli

Draagmoederschap en
andere vormen van
voortplanting

Tweede herdruk
(april 1986)

Wetenschappelijk Onderzoek-
en Documentatiecentrum
Justitiële en Politie
Postbus 1953
2500 EN Den Haag

W
wetenschappelijk

O
onderzoek- en

D
documentatie

C
centrum

Justitiële verkenningen

Inhoud

Blz.

- 3   **Voorwoord**
- 5   **dr. G. J. Veerman**   Kinderen krijgen
– enige buitenlandse ontwikkelingen
- 41   **mr. S. F. M. Wortmann**   Juridische
aspecten van kunstmatige bevruchting
en draagmoederschap
- 65   **dr. M. Christiaens, drs. C. van der Weele**
en **drs. J. J. Rolies**   Draagmoederschap;
ethische overwegingen
- 94   **drs. G. M. Kilian**   Draagmoeders en
draagmoederschap in Nederland, een
kennismaking
- 124   **Literatuuroverzicht**
- 124   Algemeen
- 127   Strafrecht en strafrechtspleging
- 131   Criminologie
- 140   Gevangeniswezen
- 140   Reclassering
- 141   Psychiatrische zorg
- 143   Kinderbescherming
- 145   Politie
- 146   Drugs
- 151   **Boekwerken**

Voorwoord

De nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de voortplanting staan sinds enige tijd volop in de belangstelling.

Voor de redactie van Justitiële Verkenningen was dit een reden om in een themanummer over dit onderwerp, getiteld: 'draagmoederschap en andere vormen van voortplanting', een aantal artikelen bijeen te brengen, die elk vanuit een andere invalshoek deze ingewikkelde materie belichten.

3

Geopend wordt met een artikel van dr. G. J. Veerman, waarin een indruk wordt gegeven van de opvattingen over deze onderwerpen in een drietal landen, te weten Engeland, Australië en de Verenigde Staten. In een vergelijking tussen deze landen, kijkt de auteur onder meer naar de daar aangetroffen verhouding tussen het gebruik van diverse middelen om ongewilde kinderloosheid te verhelpen. Tenslotte komt de vraag aan de orde of regulering van deze vraagstukken middels wetgeving noodzakelijk is (zal zijn).

Het tweede artikel van de hand van mevr. mr. S. F. M. Wortmann is vanuit de juridische invalshoek geschreven. Daarbij gaat het vooral om de familierechtelijke kanten van de zaak naar huidig Nederlands recht. Daarnaast worden ook de mensenrechtelijke aspecten aangestipt. De auteur spreekt de verwachting uit dat de juridische problemen rond vormen van kunstmatige bevruchting en aanverwante problemen niet gering zullen zijn.

Over de hierbij zeker een rol spelende ethische overwegingen ten aanzien van procreatie-technieken in het algemeen en draagmoederschap in het bijzonder, handelt het volgende artikel van dr. M. Christiaens, drs. C. van der Weele en drs. J. J. Rolies.

De aandacht gaat hierbij uit naar de diverse belangen die in het geding zijn, in confrontatie

met het belang van het komende kind. Daarna volgen twee evaluaties van het draagmoederschap. Aan de hand van een op papier gevoerde dialoog, trachten de schrijvers een bruikbaar beleidscompromis te bereiken.

Het nummer wordt afgesloten met een artikel waarin drs. G. M. Kilian niet alleen over draagmoeders schrijft, maar ook gesprekken weergeeft mét draagmoeders. Naast deze gesprekken wordt verslag gedaan van een verkennende studie (binnen het WODC) waarbij de vraag centraal stond, hoe personen en instellingen die tot nu toe met dit fenomeen geconfronteerd werden, daar mee omgaan.

Kinderen krijgen - enige buitenlandse ontwikkelingen

door dr. G. J. Veerman*

1. Inleiding

In Nederland komen de laatste jaren steeds meer zaken in de openbaarheid die verband houden met nieuwe vormen van verwerving van kinderen. De publieke aandacht concentreert zich op een tweetal onderwerpen.

In de eerste plaats is er veel publiciteit rond het zogenaamde *draagmoederschap*, dat wil zeggen het dragen en baren van een kind voor een ander. Dit onderwerp vindt men vooral in de geïllustreerde weekbladpers behandeld. Daarbij valt enige sympathie waar te nemen voor het mooie karakter van de draagmoeder. Met een recent artikel in Panorama

5 (15-2-1985) waarin vier vrouwen zich tot het draagmoederschap bereid verklaren tegen betaling van bedragen tussen de f 10.000,- en de f 180.000,-, is ook de commerciële draagmoeder in Nederland voor het voetlicht getreden.

In de tweede plaats vindt, met name in de vakpers, oordeelsvorming plaats over *de verwekking van kinderen met behulp van hoogwaardige technieken* als in vitro fertilisatie (IVF), beter bekend als de reageerbuismethode, al dan niet samengaand met ei-donatie, embryo-donatie** en, wederom, draagmoederschap, alsmede de daarmee in verband

* Raadadviseur wetgevingsonderzoek bij het WODC.

** In de reageerbuis (eigenlijk een glazen kom) worden een of meer eicellen en zaadcellen bijeengebracht om een bevruchting te doen plaatsvinden. Dit embryo wordt ingeplant in de moeder (embryo-transfer).

De eicel kan van de a.s. moeder zijn, maar ook van een andere vrouw (ei-donatie); ook kan het embryo zijn gevormd uit een eicel en zaadcellen van anderen dan de a.s. ouders (embryodonatie). Tenslotte bestaat de mogelijkheid dat een embryo dat genetisch van de a.s. ouders kan zijn, in een gastbaarmoeder wordt ingeplant, m.a.w. in een draagmoeder.

staande problemen. Deze behelzen o.m. de speciaal gekweekte embryo's en het invriezen van embryo's, de rechten van embryo's en de beschikking over embryo's. Op deze laatste problemen gaan we hier niet in.

Het verband tussen IVF en draagmoederschap is niet eenduidig.

Enerzijds zijn het verschillende zaken.

Het draagmoederschap bestond al¹. Het nieuwe ligt vooral in de openbaarheid eromheen en in de mogelijke betaling ervoor. De belangrijkste problemen erbij zijn van sociale en psychische aard; ze betreffen de relaties tussen draagmoeder, wensouder(s) en kind. Bij de reageerbuismethode gaat het om hoogwaardige bevruchtingstechnieken, die lijken te verwijzen naar een andere wereld waarin men niet uitkomt met de ethische en juridische normen van nu². De problemen en de relaties zijn primair van medische en technische aard. Anderzijds betekenen beide, in de nabloeï van de eeuw van het kind, waarin de rechten van het kind centraal staan en het kind bijv. recht op ouders heeft, (Frijling-Schreuder, 1978) een verandering in de richting van een recht van personen op een kind. Moederschap en ouderschap zijn nu immers mogelijk, waar dat biologisch of sociaal onmogelijk was.

6

In Nederland heeft onlangs de *Gezondheidsraad* een voorlopig oordeel gegeven over de hoogwaardige bevruchtingstechnieken. (Interimadvies, 1984.). Zij vindt het niet verantwoord te wachten met een advies tot alle psycho-sociale en ethische problemen rond de reageerbuisbevruchting doordacht zijn. Het interimadvies is gericht op een gecoördineerde, evenwichtige ontwikkeling van IVF centra. Het lijkt erop dat een belangrijk voorschot wordt genomen op de uitslag van de discussie, een voorschot dat wellicht beslissend is.

In aanmerking genomen dat, naar de Gezondheidsraad stelt, gedachtenvorming nog maar nauwelijks op gang is gekomen, lijkt het van belang kennis te nemen van de diverse standpunten en argumentaties die door buitenlandse auteurs naar voren worden gebracht.

In het buitenland, en in het bijzonder in Engeland, Australië en de Verenigde Staten, wordt al wat langer over deze onderwerpen een (penne)strijd gevoerd.

In het navolgende zullen, en dat is het eerste doel van dit artikel, die stemmen worden doorgegeven.

Gekozen is primair voor een behandeling van de buitenlandse stemmen per land.

De reden is tweërlei. In de eerste plaats worden reageerbuisbevruchting en draagmoederschap vaak in één adem genoemd (als mogelijkheden om toch een kind te krijgen). Dit verband tussen beide zou verbroken worden bij een streng volgehouden behandeling naar wijze van kinderen krijgen. Een voorbeeld moge dit verduidelijken. In Engeland is het rapport van de Warnock-commissie verschenen. In dit rapport worden de diverse andere vormen van kinderen krijgen dan de nu normale, behandeld vanuit één algemeen kader. Behandeling per vorm zou een verarming in de weergave van dat kader betekenen.

7 · Belangrijker is de tweede reden. Een behandeling per land biedt een betere mogelijkheid verschillen tussen landen waar te nemen. Dat is van belang omdat niet alleen de argumenten voor of tegen draagmoederschap, vóór of tegen reageerbuisbevruchting, maar ook en vooral de uitkomst van die discussie (af te lezen bijv. aan besluiten of aan adviezen van de daartoe ingestelde adviescommissies) per land kunnen verschillen.

De vraag hoe te staan ten opzichte van draagmoederschap en reageerbuisbevruchting kan vanuit zeer verschillende optiek besproken en beantwoord worden.

Zo mag men verwachten dat medici en researchers een voorkeur zullen hebben voor de reageerbuisbevruchting als middel om onvruchtbaarheid te overkomen, onder afwijzing van de in zeker opzicht concurrerende methode van het draagmoederschap. Omdat het een discussie is, die wordt gevoerd naar aanleiding van medisch-technologische ontwikkelingen zal deze medische optiek waarschijnlijk een krachtig stempel drukken op de discussie en de uitslag ervan beïnvloeden. Voorts kunnen er per land verschillen zijn in de aandacht die wordt besteed aan en in het feitelijke gebruik dat wordt gemaakt van de diverse middelen om ongewenste kinderloosheid te verhelpen. Men zou wellicht kunnen spreken van een —

ationale — markt waar vragers naar en aanbieders van babies elkaar ontmoeten. Indien een dergelijke markt bestaat is dat van belang voor de wetgeving. Indien immers wordt ingegrepen in de markt, bijv. door een verbod van een middel, kunnen er effecten optreden ten aanzien van de andere middelen of ontstaat er een zwarte markt.

Voor zover het beschikbare materiaal het toelaat, zal, en dat is het tweede doel van dit artikel, gezien worden of de hier geuite veronderstellingen enige grond hebben. Daarbij past het erop te wijzen dat de buitenlandse literatuur overweldigend is qua hoeveelheid. De keuze van de leesstof wordt dan, afgezien van de hoeveelheid beschikbare tijd, in belangrijke mate bepaald door wat op redelijk korte termijn te achterhalen is.* Ook de aard en de waarde van de diverse bronnen verschillen. Alleen deze beperkingen al maken, dat hier niet 'de ontwikkelingen in andere landen' kunnen worden behandeld, maar dat het blijft bij indrukken.

8

De opzet van dit artikel is als volgt. Allereerst wordt tamelijk uitvoerig het Engelse Warnock-rapport weergegeven (Report, 1984). Dit rapport biedt immers een samenvattende en tamelijk veel omvattende bespreking van de verschillende problemen bij de nieuwe vormen van kinderen krijgen; voorts komt de commissie met een aantal adviezen aan de Engelse regering. Daaraan kunnen we tevens zien wat de uitkomst is van de discussie over de reageerbuisbevruchting en het draagmoederschap.

Met de bespreking van het rapport en van de reacties erop zijn al veel argumenten ter tafel gekomen en kan de eropvolgende behandeling van stemmen en ontwikkelingen in andere landen wat toegespitster plaatsvinden.

In de slotbeschouwing wordt ingegaan op de in deze inleiding geopperde verschillen tussen landen. Omdat een belangrijke justitiële vraag is of tot wetgeving moet worden overgegaan, zal ook daaraan aandacht worden besteed.

* Jaap de Waard van de afdeling Documentatie van het WODC verdient een woord van bijzondere dank voor zijn speurtocht.

2. Buitenlandse stemmen

2.1. Engeland

2.1.1. *Het Warnock-rapport*

Het buitenlandse overzicht over de stand van zaken met betrekking tot alternatieve vormen van bevruchting beginnen we met Engeland. De reden hiervan is, zoals gezegd, dat in juli 1984 een rapport verschenen is van de 'Committee of inquiry into human fertilization and embryology', in de wandeling de Warnock-commissie genoemd (naar haar voorzitter, Dame Mary Warnock³). Deze commissie was in 1982 vanwege de regering ingesteld, onder meer om de sociale, ethische en juridische gevolgen van de moderne ontwikkelingen in de medische- en natuurwetenschappen ten aanzien van bevruchting van mensen (en in Engeland is men technisch ver) te bestuderen en daarover aanbevelingen te doen.

9

De commissie behandelt in haar rapport een aantal alternatieve manieren om kinderen te krijgen: kunstmatige donorinseminatie (KID), in vitro fertilisatie (IVF), ei-donor-schap, embryodonatie en draagmoederschap. Deze manieren om een kind te krijgen worden beschouwd vanuit een algemeen raamwerk, inhoudende dat het therapeutische behandelingen (moeten) zijn voor onvruchtbaarheid. Betoogd wordt dat kinderloosheid veel spanning kan veroorzaken binnen een (echtelijke) relatie met veel problemen van sociale en psychische aard bij de betrokkenen. Als oorzaken worden met name genoemd de sociale druk, de schaamte en de sterke wens zich voort te zetten in een volgende generatie. Gelet op deze problemen wordt Britse echt-paren die geen kinderen kunnen krijgen, dan ook vaak aangeraden een kind te adopteren. Door de verbeterde anticonceptie, door de mogelijkheid van abortus en door de veranderde houding t.o.v. alleenstaande moeders, zijn er minder babies beschikbaar. Nu zich nieuwe technieken voordoen die een behandeling van onvruchtbaarheid mogelijk maken, kan daarvan in beginsel gebruik worden gemaakt. Onvruchtbaarheid valt te zien als een niet goed functioneren van het lichaam – een medische behandeling is dan geïndiceerd. Ook uit een oogpunt van geestelijke gezond-

heidszorg zou, zo blijkt al uit het bovenstaande, een dergelijke behandeling gewenst zijn. Deze opvatting weegt de commissie zwaarder dan de tegenover haar⁴ genoemde bezwaren tegen de nieuwe (technische) mogelijkheden, nl. dat kinderen bijdragen aan de overbevolking, dat een kind krijgen een individuele wens is en geen primaire levensbehoefte ('need') en dat andere behoeften noodzakelijker vervuld dienen te worden, en ten slotte dat dergelijke technieken ingaan tegen de natuur of Gods plan.

In dit raamwerk past ook het antwoord van de commissie op de vraag wie van de nieuwe technieken gebruik mogen maken.

Dat zijn heteroseksuele paren in een stabiele relatie. Het behoeven niet per se gehuwde paren te zijn — de juridische status van het paar doet er minder toe. De reden van deze keuze is dat het voor het kind het beste is als het wordt geboren in een twee-oudergezin, met een vader en een moeder.

10

Na deze preliminaire vragen gaat de commissie in op de afzonderlijke methoden.

Reageerbuisbevruchting (IVF) acht zij goorloofd, zij het dat een aparte Raad 'in het leven' moet worden geroepen om zowel de research als de medisch-technische handelingen te regelen. Dat ze deze techniek goorloofd acht wil niet zeggen dat ze geen bezwaren ziet. Zo zijn risico's verbonden aan de grotere kans op meerlingen — een kans die ontstaat omdat meerdere embryo's worden ingeplant teneinde de kans op zwangerschap te vergroten. Als bezwaren van fundamentele aard worden genoemd, dat de techniek van IVF een afwijking is van normale geslachts-gemeenschap en dat de band tussen voortplanting en geslachts-gemeenschap behouden dient te blijven. De commissie meent dat een dergelijk moreel gezichtspunt ieders persoonlijk gedrag mag bepalen, maar zij vindt dat het niet de basis voor een algemeen, voor ieder geldend beleid moet zijn. Daarnaast bestaan er bezwaren tegen de gevolgen van reageerbuisbevruchting (IVF zelf wordt daarbij beschouwd als een aanvaardbare behandeling in verband met onvruchtbaarheid). Deze bezwaren betreffen de produktie van meer embryo's dan bij de moeder zullen worden in-

geplant, omdat het niet aanvaardbaar is potentieel menselijk leven te scheppen dat nooit actueel menselijk leven wordt.

Van geheel andere aard is het kostenaspect: kan het geld voor deze dure technische behandelingen ten behoeve van slechts enkele individuen niet beter worden besteed, dat wil zeggen aan zaken die meer mensen ten goede komen?

Volgens de commissie is dit een kwestie van prioriteitstelling, een kwestie van het bereik van deze voorziening en niet van principe. Het argument vóór reageerbuisbevruchting is de verhoogde kans voor onvruchtbare koppels een kind te krijgen (en nog wel een kind dat genetisch het hunne is). De praktijk dat het een voorziening is die 'in het ziekenfondspakket zit', beschikbaar in de National Health Service (NHS), dient te worden voortgezet, aldus de Warnock-commissie.

11 In het rapport wordt ook de *heterologe kunstmatige inseminatie (KID)** aan de orde gesteld.⁵ In Engeland is een kind geboren uit donorinseminatie een onwettig kind⁶. Niet de sociale vader, maar de donor heeft, in theorie, de ouderlijke rechten en plichten.

De Warnock-commissie acht KID een legitieme vorm van behandeling voor onvruchtbare paren. Immers, het is een eenvoudige behandeling; biologisch is het het kind van de moeder; het kind is bovendien een erg gewenst kind; beide ouders delen de zwangerschapsperiode en dit kan de relatie verstevigen.

Er is overigens een toenemende aanvaarding van en vraag naar KID. Er werden in 1982 ten minste 780 kinderen geboren na KID. Als voorziening is het opgenomen in de NHS. Ook KID mag volgens de commissie alleen op gereglementeerde en gecontroleerde manier beschikbaar zijn. KID diensten zonder vergunning zouden een strafbaar feit moeten opleveren. Aan deze opvatting worden diverse aanbevelingen tot wijziging van de wetgeving vastgeknoopt, inhoudende onder meer dat

* Kunstmatige inseminatie met zaad van een donor.

het kind het wettige kind wordt van de moeder en haar partner, dat er geen ouderlijke rechten of plichten voor de donor bestaan en dat de sociale vader als vader geregistreerd kan worden. Eerder in haar rapport sprak de commissie zich al uit over de gewenste anonimiteit van de donor. Wel wil de commissie een wettelijke bepaling dat het kind op 18-jarige leeftijd toegang dient te hebben tot basisinformatie over de etnische afkomst en genetische gezondheid van de donor.

Tenslotte wordt betaling van de donor onwenselijk geacht. De redenen daarvoor zijn: later vindt een nu jonge donor het wellicht vervelend; het risico bestaat, dat donoren niet naar een dokter gaan om de kans op afwijzing wegens ongeschiktheid te vermijden (met alle risico's voor moeder en kind vandien); donoren zouden meer keer dan het door de commissie gehanteerde aantal van 10, sperma willen verschaffen (Curie-Cohen, e.a., 1979).

12

Ei-donorschap en embryo-donatie worden eveneens gerekend tot geoorloofde middelen om onvruchtbaarheid te behandelen. Accepteer je KID en IVF, dan is er weinig reden om beide andere principieel af te wijzen. Het ei-donorschap biedt een mogelijke therapie voor zo'n 5% van de koppels, die geen kinderen kunnen krijgen. Daar de barendes moeder niet de genetische moeder is, kan zich de vraag voordoen wie als de moeder moet worden beschouwd. De commissie kiest voor de barendes en meent dat dit in een wettelijke bepaling moet worden vastgelegd. (Coester-Waltjen, 1984)

Embryo-donatie kan op twee manieren plaatsvinden: via IVF en door lavage. Dit laatste houdt in dat een door natuurlijke bevruchting ontstane embryo uitgewassen wordt uit de 'gastbaarmoeder', en vervolgens wordt ingeplant in de baarmoeder van de aanstaande moeder van de vrucht.

De commissie acht van alle therapieën deze beide het minst aantrekkelijk. Vanwege het risico verbonden aan de lavage-techniek vindt de commissie deze techniek vooralsnog zelfs niet acceptabel.

Het meest omstreden was binnen de commis-

sie het *draagmoederschap*. In Engeland is de praktijk van het draagmoederschap niet onwettig in de zin dat er geen strafrechtelijke bepaling wordt overtreden (wel is er een verbod van betaling in verband met adoptie neergelegd in artikel 50 van de Adoption Act, 1958).

De commissie houdt het overigens voor zeker dat nakoming van een draagmoederschaps-overeenkomst niet afdwingbaar zal zijn – de rechterlijke macht zal ongetwijfeld dergelijke overeenkomsten beschouwen als in strijd met 'public policy' en daarmee als nietig. Zelfs terugbetaling van ontvangen gelden zou dan niet mogelijk zijn.⁷

Over de praktijk zelf zegt de commissie, dat draagmoederschap geen voorziening is die is opgenomen in de NHS en dat, naar verluidt, één bemiddelingsbureau is begonnen. (Diana Brahams (1984) spreekt in een commentaar in *The Lancet* van een snelle verbreiding van dergelijke commerciële bureaus over heel Engeland). Eerst laat de commissie de bij haar naar voren gebrachte argumenten voor en tegen het draagmoederschap de revue passeren. Als bezwaren ertegen worden genoemd: de publieke opinie is ertegen; een derde wordt betrokken in het proces van procreatie terwijl dat tot een echtpaar beperkt dient te blijven; deze derde is daar bovendien heel persoonlijk en actief bij betrokken; het houdt een aanval in op de waarde van de echtelijke relatie; het is onwaardig de uterus financieel te exploiteren; het verschaft een verkeerd beeld van het mooie van de zwangerschap door het kind direct na de geboorte weg te geven; het is slecht voor het kind; het is moreel slecht omdat een kind tot een produkt wordt gemaakt. Voorstanders brengen naar voren dat het ook een manier is om onvruchtbaarheid te behandelen; het is vooral te beschouwen als een daad van generositeit; de vrouw heeft de vrije beschikking over haar lijf en mag dit dus ook doen; het gaat om een privé-gebeuren, niemand hoeft het te doen – laat ieder derhalve daarin vrij.

De commissie zelf noemt, na uitgesproken te hebben dat draagmoederschap puur voor het gemak van de sociale moeder ethisch absoluut onaanvaardbaar is, als belangrijkste

bezwaar tegen het draagmoederschap: het gevaar van exploitatie. Exploitatie, een ander gebruiken voor eigen doeleinden, is altijd verkeerd. Deze exploitatie wordt nog erger waar geld wordt betaald aan draagmoeders. De commissie adviseert vervolgens een strafrechtelijke bepaling te ontwerpen waarbij de oprichting en instandhouding van bemiddelingsbureaus e.d. strafbaar wordt gesteld, alsmede alle handelingen die verricht worden in verband met een draagmoederschap; bovendien moeten draagmoeder-contracten nietig worden verklaard.

Een minderheid van twee personen in de commissie ziet het anders waar het de strafrechtelijke aanpak betreft. Zij menen dat de vraag naar draagmoeders toch wel zal toenemen en dat bij een strafrechtelijk verbod deze ouders zelf iets zullen gaan regelen (Brahams, 1984). In dat geval is er geen medische en psychologische begeleiding. Het zou daarom beter zijn dat de voorgestelde Raad in uitzonderingsgevallen ook het draagmoederschap toestaat als behandeling in verband met onvruchtbaarheid. Een bijzondere adoptieprocedure moet dan mogelijk zijn. Betaling aan een draagmoeder zou geen belemmering voor adoptie van het kind mogen zijn. Afgewacht moet worden hoe de praktijk zich ontwikkelt – definitieve stappen dienen nog niet te worden gezet, aldus deze twee leden.

Tenslotte zij nog, met het oog op het 'technologisch klimaat' vermeld, dat de Warnock-commissie research aanbeveelt rond het invriezen van eicellen, de langdurige opslag van embryo's en overgebleven embryo's ten behoeve van diagnostieke en therapeutische doeleinden. De research mag slechts verricht worden op embryo's jonger dan 14 dagen en alleen na toestemming van de 'ouders' van het embryo. Speciale kweek van embryo's acht een kleine meerderheid van de commissie (9-7) geoorloofd.⁸ De verkoop of het verhandelen van gametes (genetisch materiaal, ei- en zaadcellen) of embryo's zou de commissie alleen willen toestaan met een vergunning van de in te stellen Raad.

2.1.2. *Reacties op het Warnock-rapport*

Op het rapport is zeer wisselend gereageerd. In de *British Medical Journal* wordt het rapport een welkom rapport genoemd. (Welcome report, 1984). De aanbevelingen worden helder bevonden en stemmen overeen met de teneur in rapporten van (medische) commissies, die de laatste jaren zijn verschenen. Met vreugde wordt ingestemd met de goedkeuring voor IVF en met het advies dit in de NHS op te nemen.

Wel wordt geconstateerd dat niet veel aandacht wordt besteed aan de centrale vraag rond het draagmoederschap, nl. of onvruchtbare paren een onvervreemdbaar recht op een kind hebben. Nee, aldus de Britse artsen. (Dat de Britse artsen deze vraag niet centraal achten bij de andere vormen van het verwerven van een kind, kan overigens ingegeven zijn door de medische blik die die andere vormen als medische therapie voor een lichamelijke inconvenientie beschouwt).

15

De jurist Simon Lee (1985) doet daarentegen een scherpe aanval op het rapport. Het mist zijns inziens een coherent moreel of juridisch raamwerk om de problemen aan te vatten. Lee hekelt de relatie tussen moraal en recht, die in het rapport wordt gehanteerd en die duidelijk te zien is in het geval van het draagmoederschap. Wordt tegen tegenstanders van de nieuwe bevruchtingstechnieken gezegd dat ze deze technieken zelf niet hoeven te gebruiken, maar dat zij anderen hun morele gezichtspunt niet mogen opleggen, aan de tegenstanders van draagmoederschap wordt wel toegestaan hun wil aan anderen op te leggen. En dat nog wel onder een strafrechtelijke bedreiging. De basisvraag die zijns inziens behandeld had moeten worden, was of recht louter een zaak van een meerderheid is of dat ook de rechten van minderheden beschermd dienen te worden.

Ook *The Economist* komt met – zij het anders gerichte – kritiek op het standpunt van de Warnock-commissie over het draagmoederschap (*Is Buying...*, 1985), mede naar aanleiding van het tumult rond mrs. Cotton, de vrouw, die 6500 pond als onkostenvergoeding en 7500 pond als betaling ontving voor haar draagmoederdienst.

De Britse onrust is het gevolg van het instinctieve gevoel dat mensen hun lijf niet moeten verhuren voor het maken van babies. Verstandiger is te bedenken, aldus The Economist, dat kinderen uit draagmoeders geboren net zoveel bescherming behoeven als andere kinderen. Bovendien is het een manier voor sommige kinderloze paren toch een kind te krijgen, ter completering van hun geluk. In dit verband zijn de eveneens door de Economist genoemde getallen sprekend. De meest gezochte adoptiekinderen zijn de blanke en gezonde; jaarlijks vinden er zo'n 1200 adopties plaats van dergelijke kinderen (op een totaal van ongeveer 9000 adopties). De vraag naar deze kinderen zou ongeveer 80 x zo groot zijn.

Nature meldt daarentegen dat Baby Cotton bij het publiek mild ontvangen is, maar niet bij het Ministerie van Gezondheid.

16

Een eind maart ingediend wetsontwerp verbiedt echter, anders dan Warnock aanbeval, niet het draagmoederschap, alleen de commerciële bemiddeling daarbij. (Surrogacy ....., 1985)

Overzien we in vogelvlucht de situatie in Engeland dan valt op dat in Engeland het embryologisch onderzoek en de toepassing ervan op hoog peil staat.

In het advies van de Warnock-commissie, waarin de medische wereld sterk vertegenwoordigd was, wordt steun betuigd aan de reageerbuisbevruchting c.a. en KID, terwijl het draagmoederschap wordt afgewezen. Het rapport is door artsen ondersteund (het ligt in de lijn van eerdere adviezen uit de medische wereld). Kritiek komt van verschillende zijden: van rechts-protestantse zijde op embryo-research, van katholieke zijde op KID en de reageerbuismethode; van weer anderen op het verbod van draagmoederschap.

2.2. *Australië*

Vanuit Australië bereikt ons vooral literatuur in verband met reageerbuisbevruchting. Een reden kan zijn dat het Monash-university-team van Carl Wood (Melbourne) bijzonder succesvol is in in-vitro-fertilisatie en in embryodonatie. De komst van de eerste

Australische reageerbuisbaby in 1982 leverde de nodige reacties op. (Bio-technology, 1982 en Lee, 1982). Bezwaren kwamen met name vanuit de Rooms-Katholieke Kerk in Australië. Gevraagd werd om een moratorium op IVF-programma's totdat de ethische problemen bevredigend onderzocht waren. Dat moratorium is er niet gekomen. Zo meende Louis Waller, voorzitter van de van regeringswege ingestelde Victorian Government Commission of Inquiry into the Social, Ethical and Legal Issues Arising from In-Vitro-Fertilization, dat men het recht moet veranderen om aan nieuwe omstandigheden tegemoet te komen.

17

In een eerste interimrapport van genoemde commissie (van september 1982)* wordt een reageerbuis-behandeling geoorloofd geacht, indien gedurende 12 maanden andere medische behandelingen om onvruchtbaarheid te overkomen zonder succes hebben plaatsgevonden. Voorts wordt IVF beperkt tot gevallen waarin het genetisch materiaal is verkregen van de beide echtgenoten.

Een jaar later, in een rapport over *Donor Gametes in IVF* van dezelfde commissie, valt een ander geluid te horen (Committee, 1983). Met uitzondering van de Rev. dr. Harman acht de commissie het gebruik van donorsperma en embryodonatie geoorloofd. Ook hier geldt de 12 maanden termijn, aldus de commissie. Bovendien wordt voor opname in het IVF-programma de medische, sociale of psychische noodzaak als eis gesteld. Beide partners moeten toestemmen in de donatie. Betaling voor de donatie wordt afgewezen. Alleen als de partners erom vragen kan het genetisch materiaal van een *bekende* donor worden gebruikt.

Ook embryodonatie mag worden toegepast onder de voorwaarde dat de onvruchtbaarheid van het koppel niet anderszins verholpen kan worden of dat het koppel onwenselijke erfelijke afwijkingen draagt.

Tenslotte produceerde de commissie in augustus 1984 een rapport over de beschik-

* Vanuit Australië werden ons slechts de aanbevelingen uit dit rapport toegezonden.

king over embryo's die bij de reageerbuis-behandeling zijn ontstaan (Committee, 1984). In dit rapport wordt het draagmoederschap in het kader van een IVF-behandeling ongeoorloofd geacht. Gezien de motivering (het is in wezen de verkoop van een kind) heeft dit standpunt een bredere strekking.

In een bijdrage voor het genoemde Victorian Government Committee of Inquiry into the Social, Ethical and Legal Issues Arising from In-Vitro-Fertilization gaan Singer en Wells (1983, 1984) in op een aantal ethische bezwaren tegen de reageerbuisbevruchting. Het bezwaar dat veel kinderen in de derde wereld wachten op adoptie, weerleggen ze met de gedachte dat ouders die voor IVF in aanmerking komen niet vanzelfsprekend ook geschikt zijn voor een dergelijke adoptie. Op het bezwaar dat een reageerbuisbevruchting onnatuurlijk is, geven zij als antwoord dat dit als vrijwel elk medisch handelen het geval is indien men 'natuurlijk' omschrijft als: wat in de natuur gebeurt.

18

Indien echter onder 'natuurlijk' wordt verstaan: wat de mens maakt ('art is man's nature', Burke) dan is IVF heel natuurlijk. IVF dient, als medicijn, voor ieder beschikbaar te zijn. Weliswaar kan men vanuit het belang van het kind de eis van een goed thuis stellen, maar niemand weet wat dat is. Om die reden mag er geen verbod van IVF voor niet-echtparen komen.

De samenleving mag ook volgens genoemde auteurs degenen die onvruchtbaar zijn niet weerhouden zich te reproduceren.

Over *draagmoederschap* merken Singer en Wells op dat het hoofdprobleem is of de commerciële variant geoorloofd is.

Naar Australisch recht is de nakoming van een draagmoedercontract niet afdwingbaar (Rassaby, 1982). Echter, juist bij het niet-commerciële draagmoederschap, waarvan de basis altruïsme is, bestaat kans op exploitatie.

Bovendien krijgen de wens-ouders geen betere garanties dan in geval van betaling. Zolang er geen goede regeling is, achten zij het wenselijk draagmoederschap zoveel mogelijk te regelen naar analogie van adoptie.

Zoals gezegd, wordt in het uiteindelijke rapport van de commissie Waller het draag-

moederschap in het kader van een IVF-behandeling onaanvaardbaar geacht, omdat het om de verkoop van een kind zou gaan (Beardsley, 1984). De Australische staat Victoria kent inmiddels een wettelijk verbod van commercieel draagmoederschap.

Donorinseminatie komt betrekkelijk weinig voor; Chalmers (1982) schat het aantal inseminaties in 1980 op 600.

Tenslotte zij nog vermeld dat in Australië enkele opiniepeilingen gehouden zijn. Uit 2 ervan, (Brymby, 1983, Singer en Wells, 1984, blz. 30 e.v.) gehouden in juli 1982 en april 1983, komen de volgende bevindingen: De Australische bevolking is goed op de hoogte van IVF. Een ruime meerderheid van de bevolking keurt het goed, bij vergelijking van twee enquêtes blijkt de instemming toe te nemen, met name bij de groep van jonge kinderloze echtparen.

19 Embryodonatie krijgt minder bijval, al geeft de meerderheid uit de steekproef die nog wel. Het draagmoederschap blijkt bij 60% van de mensen bekend, terwijl maar een kwart dit kan goedkeuren. Het opleidingsniveau lijkt een belangrijke factor daarbij: hoe lager opgeleid, des te minder pro draagmoederschap. Godsdienst bleek niet of nauwelijks van invloed.

Australië lijkt in de ban van de techniek. De succesvolle technologische activiteiten van het IVF team van Carl Wood worden begeleid door een 'campagne' van de bio-ethici van dezelfde Monash University (Wood e.a., 1984). De tegenkrachten, en die lijken vooral bij de Rooms-Katholieke Kerk en enkele feministes (zie pagina 21) aanwezig, krijgen weinig kans.

2.3. *De Verenigde Staten*

De *technologische ontwikkeling* in de Verenigde Staten is anders verlopen dan in Engeland en Australië. Waar de VS voorop liepen op het terrein van bevruchtingstechnieken – in 1944 werden de eerste pogingen in verband met reageerbuisbevruchting gedaan: in 1953 werd het eerste kind geboren dat met behulp van kunstmatige donorinseminatie geconcipieerd was – is die voorsprong met name bij de reageerbuisbevruchting verloren gegaan (Packard, 1978).

Het moratorium op foetaal en embryologisch onderzoek, dat in 1974 is ingesteld door het Congres (National Research Act), zal daaraan debet zijn (Sellar, 1984).

Dit moratorium is een in het oog lopend voorbeeld van een 'flowering of American bioethics', om met Culliton en Waterfall te spreken⁹. Deze bloei in de bio-ethiek vindt huns inziens haar oorzaak in een mislukte hart-transplantatie eind zestiger jaren; ethisch twijfelachtige experimenten in het begin van de zeventiger jaren schiepen vervolgens het klimaat om genoemd onderzoek in de ban te doen. Daarbij werd wel een commissie in het leven geroepen om te adviseren over research. Deze commissie deed de ban op foetaal onderzoek een jaar later beëindigen, onder het stellen van randvoorwaarden (m.n. de informed consent van de betrokkenen). De bio-ethische discussie betreft in het bijzonder de risico's voor de betrokkenen, de zorgvuldigheid tegenover hen, de status en de rechten van embryo en foetus, de gevolgen voor het gezin en de gevaren van een ontwikkeling in de richting van Brave New World (ook wel bekend als de 'slippery-slope' — de langzaam maar zekere ontwikkeling naar genetische manipulatie, seks-bepaling, kloning e.d.).

Met de komst van reageerbuisbaby Louise Brown in 1978 kwam het moratorium voor embryonaal onderzoek onder druk te staan. De ethici LeRoy Walters (Kennedy Institute of Ethics) en Paul Ramsey (theoloog, Princeton) verschilden in elk geval van mening. LeRoy Walters meende dat onderzoek bij embryo's tot de veertiende levensdag mogelijk moest zijn. Ramsey sprak uit dat in de Verenigde Staten nooit een reageerbuis-bevruchting plaats mocht vinden (Culliton en Waterfall, 1978).

De wens van Ramsey is geen werkelijkheid geworden. In 1979 wordt het moratorium opgeheven (US panel..., 1979) en in september 1984 schat Time het aantal reageerbuis-kinderen in de VS op 100.

In dezelfde tijd, augustus 1984, bericht Beardsley (1984) dat het Amerikaanse Congres een stap dichterbij een nationale commissie is gekomen met het oog op de regulering van kunstmatige bevruchtingstechnieken. In

de daartoe gehouden hoorzitting van een commissie van het Huis van Afgevaardigden, werd onder meer gewezen op de chaotische situatie in juridisch opzicht. In veel staten wordt de reageerbuismethode als experimenteel beschouwd met alle beperkingen vandien; in sommige staten is zelfs sprake van een verbod (bijv. in Massachusetts).

Ten overstaan van de commissie werden geen bezwaren tegen de reageerbuismethode als zodanig geuit. Wel waren er reserves ten aanzien van het invriezen van embryo's met het oog op toekomstige bevruchting of research. Anderzijds betoogde Robertson (Univ. of Texas) dat elke beperking op een commerciële transactie inzake embryo's, ei- of zaadcellen een beperking betekende van het zijns inziens constitutionele recht van een paar om zich te reproduceren.

21 Dat wil niet zeggen dat er een algehele consensus bestaat over het gebruik van de reageerbuisbevruchting. De theoloog Tiefel (1982) behoudt ethische bezwaren tegen deze methode: de risico's voor de vrouw en het kind zijn groot en deels onbekend. Voorts bestrijdt hij dat er een recht op kinderen is (kinderen zijn een geschenk) en wordt de desperate behoefte aan kinderen door hem bekritiseerd.

Ook embryo-research wijst hij af, omdat zijns inziens het embryo een menselijke status heeft.

Van geheel andere zijde bestaat eveneens een grote terughoudendheid ten aanzien van de moderne bevruchtings-technologie. In de bundel *Test-Tube Women* staan beschouwingen van *feministes* uit enkele landen, maar vooral uit de VS over deze nieuwe technieken. Weliswaar bieden deze meer keuzemogelijkheden voor de vrouw (als seks-selectie mogelijk wordt, kan een wereld met 90% vrouwen gerealiseerd worden), maar bezwaren overheersen (Hoskins en Becquaert Holmes, 1984). Betoogd wordt door o.a. Katz Rothman (1984) dat door de toegenomen kennis over de vrucht, een scheiding is ontstaan tussen moeder en kind. Het zijn twee wezens geworden met eigen belangen en rechten. Er bestaat, aldus Ruth Hubbard (1984), een grote druk om zich alles te laten welgevalen

met het oog op het belang van de vrucht. Voorts is voor het doen van een keuze informatie nodig, terwijl men om een beleid te kunnen bepalen met het oog op het gebruik van de techniek, macht nodig heeft. De kennis, de informatievoorziening en de macht zijn in de medisch-biologische wereld in handen van mannen, zo is de algemene opvatting in de bundel. Er wordt fel van leer getrokken tegen de 'egg-snatching' researchers, die op zoek zijn naar de 'best women te be farmed'. Mannen proberen greep te krijgen op de reproductiemogelijkheden van de vrouw (Corea, 1984, Murphy, 1984).

22

Rebecca Albury (1984) analyseert het probleem in termen van publieke en private sfeer. Vrouwen zijn verbannen naar de private sfeer van het gezin. Daar horen ze kinderen te krijgen. Evenals bij abortus wordt de vraag van al of niet een kind geformuleerd als medisch-psychisch probleem, waarover niet de vrouw maar de deskundige beslist. De discussie over reageerbuisbevruchting beperkt zich naar haar oordeel tot regulering van de techniek en gaat niet over de vraag hoe deze techniek bepaalde sociale relaties versterkt. IVF vergroot de kans op benadrukking van de vrouw als moeder en op staatsinterventie. Dit laatste in de zin dat de staat reageerbuisbevruchting mogelijk moet maken omdat kinderloze paren 'recht' op een kind hebben; daarbij kan de staat normen vaststellen voor een goed gezin. Albury keert zich daartegen. Als er sprake van een recht is, dan zou dat een klassiek grondrecht op kinderen zijn, waarbij het voor de staat niet geoorloofd is procreatie te verbieden. Kinderen krijgen is een sociale keuze van jonge volwassenen en vrouwen in het bijzonder, of gewoon het resultaat van heteroseksueel gedrag. De staat dient daarin niet te treden. Ook Adele Clarke (1984) benadrukt de persoonlijke autonomie van mensen over hun reproductie-mogelijkheden. 'Als de vrouwen niet oppassen, wordt de strijd van de vrouwen de strijd voor het recht ook op een natuurlijke manier kinderen te dragen' (Rowland, 1984).

In de Verenigde Staten is in ieder geval een markt voor *draagmoederschap* ontstaan. In

'The Surrogate Mother' pleit de Amerikaanse advocaat en pionier op dit terrein, Noel Keane (1981), voor erkenning van het draagmoederschap. De redenen om het draagmoederschap te erkennen, houden voor Keane verband met het feit dat mensen ('goede mensen') graag een kind willen, terwijl ze dat niet of heel moeilijk op een andere manier kunnen krijgen. Zo kost een adoptie zeer veel tijd (zo'n 7 jaar)*. Een alternatief (bijv. adoptie via Libanon) is zeer prijzig (zo'n \$ 15 000), terwijl de mogelijkheid van IVF duur is en niet voor ieder is weggelegd¹⁰. Ook kunstmatige donorinseminatie biedt weinig soelaas omdat voor donoren het risico bestaat van aansprakelijkheid voor het onderhoud van het kind. Rest dus het draagmoederschap. Betaling voor draagmoederschap moet volgens Keane gelegitimeerd worden omdat het anders moeilijk is draagmoeders te werven¹¹.

Naar Time meldt, waren er in 1984 naar schatting 100 à 150 draagmoederkinderen. The Economist (20-4-1985) komt op 200 draagmoederkinderen waarvoor betaald is.

Juridisch is het draagmoederschap gecompliceerd, omdat er geen specifieke regelingen voor zijn. In de VS is de complexiteit extra groot doordat verschillende staten verschillende wetgeving kennen op familierechtelijk terrein. In staten waar de biologische vader ouderrechtelijke betrekkingen heeft met zijn kind, is via een aanvullende adoptie door de echtgenote van de biologische vader, met enige moeite een draagmoederkind legaal te krijgen. Indien de draagmoeder het kind niet wil afstaan, wordt het moeilijk vanwege de niet afdwingbaarheid van de overeenkomst, die in veel gevallen wordt aangenomen. In veel staten bestaat een verbod aan een vrouw geld te geven om een kind af te staan voor adoptie — daar zal bij een voor de hand liggende interpretatie het draagmoederschapcontract eveneens in strijd met de wet geacht worden.

Keane pleit dan ook voor wetgeving waarin draagmoedercontracten erkend en geregeld

* Bovendien is o.a. door legalisering van de abortus het aantal adoptiekinderen gedaald; Packard, 1978, blz. 209.

worden. Zijn belangrijkste juridische argument is dat de huidige stand van zaken strijdig is met het constitutionele recht op privacy van de draagmoeder en de wensouders.

Keane's wensen zijn blijkens Time (1984) en recente mondelinge berichten nog niet in vervulling gegaan.¹²

Overigens zijn de prijzen voor draagmoederkinderen ook niet erg laag. Op \$ 10 000 moet men minstens rekenen. Packard noemt in 1978 al prijzen van 10 000 tot 25 000 dollar. Hij wijt de hoogte van de prijs aan het tekort aan voor adoptie beschikbare baby's. Er zou dus een marktmechanisme kunnen werken. Er zijn ook andere geluiden. Artsen blijken terughoudend te staan ten opzichte van het draagmoederschap. Het zou moeilijk zijn een onderscheid te maken tussen enerzijds betaling voor een geboren kind en anderzijds voor het dragen van een kind. Het 'College of Obstetrics and Gynecology' heeft strikte richtlijnen opgesteld met het oog op een zorgvuldige beoordeling van de medische en psychische gezondheid van en de draagmoeder en de wensouders. Naar het oordeel van de voorzitter van dit college moet men het draagmoederschap tot een minimum beperken, Time, 15 september 1984.

24

Van feministische zijde lijkt er minder bezwaar te bestaan tegen het draagmoederschap. In de Bundel 'Test-Tube Women' (1984) wordt er maar zeer beperkt aandacht aan besteed. Susan Ince (1984), die haar ervaringen met draagmoederpraktijken beschrijft, heeft geen bezwaren tegen het verschijnsel zelf. Vanuit een feministische visie dient er steun gegeven te worden aan vrouwen die onvrijwillig kinderloos zijn. Tegelijk echter dient men naar haar oordeel het verschijnsel in een bredere context te zien.

Degenen die andere vormen van reproductie controleren en de adoptie bemoeilijken, zullen het draagmoederschap ook moeilijk maken en het inpassen ten behoud van het traditionele patriarchale systeem. Van draagmoeders zullen volgens haar slechts rijke, heteroseksuele echtparen gebruik kunnen maken. Zij waarschuwt voor het ontstaan van een draagmoederindustrie, waar een dokter als

bevruchtingsbemiddelaar optreedt. In deze sfeer wordt de draagmoeder een publieke vrouw, voor geld te koop: 'a happy hooker with a heart of gold'.

In de Verenigde Staten wordt betrekkelijk veel en al lang van kunstmatige donorinseminatie gebruik gemaakt. Time schat het aantal kinderen dat met behulp van donorinseminatie verwekt is op 200 000. Jaarlijks vinden er zo'n 20 000 inseminaties plaats (Singer en Wells, 1984, blz. 72). In geval van KID concentreert volgens Annas (1981) de discussie zich op de vraag wat het beste is voor een paar/persoon en op de motieven voor een KID. Veel artsen geven een oordeel over de stabiliteit van het huwelijk (ook Keane's beschrijving van zijn praktijk laat zien dat hij 'let' op de 'kwaliteit' van de ouders). Annas zet een vraagteken bij de deskundigheid van beoordelaars van de stabiliteit van een relatie.

25

Hij vraagt vervolgens aandacht voor het probleem wie de spermadonoren selecteert. Uit onderzoek blijkt dat de keuze van de donoren niet een toevallige is. Artsen zouden met name het zaad van medische studenten kiezen en in mindere mate van personen van de militaire academies of personen uit het ziekenhuis. Deze artsen kiezen, aldus Annas (1981), vooral zichzelf. (Zie ook Curie-Cohen e.a., 1979).

In de Verenigde Staten ziet men derhalve een flink gebruik van kunstmatige donorinseminatie. Voor draagmoeders en reageerbuisbevruchtingen is een toenemende belangstelling. De technologische ontwikkeling is in 1974 gestuit en pas in 1979 weer goed op gang gekomen, zij het zonder overheidssteun. Artsen blijken weinig gelukkig met het verschijnsel draagmoeder.

3. Slotbeschouwing

3.1. In de inleiding stelden we ons een tweeledig doel. Het eerste, het doorgeven van opvattingen over nieuwe vormen van kinderen krijgen, is met name gerealiseerd in het tweede hoofdstuk. Het tweede doel hield in een vergelijking tussen enkele landen op het punt van het krachtenveld in de discussie over de reageerbuisbevruchting en van de verhouding

tussen de diverse middelen om ongewenste kinderloosheid te verhelpen. Dat komt thans aan de orde.

De verwachting werd uitgesproken, dat er vanuit het medisch perspectief een voorkeur zou zijn voor de reageerbuisbevruchting als methode en dat deze opvatting de uitslag van de op zichzelf niet-medische discussie zou beïnvloeden.

De eerstgenoemde verwachting lijkt uit te komen. In alle drie de bestudeerde landen bestaat er een belangrijke support van de kant van de medici voor de reageerbuisbevruchting en voor het voortzetten van embryologisch onderzoek.

26 In de uitslag van de discussie, voor zover die valt af te lezen uit de adviezen van commissies of besluiten van overheidswege, bestaan echter wel verschillen tussen de landen. In de adviezen van de in Engeland en Australië ingestelde adviescommissies (nodig, vanwege gewenste regulering)¹³ wordt een lans gebroken voor de toepassing van technische bevruchtingshandelingen. Daarbij wordt in Engeland de sociale vorm om kinderloosheid te verhelpen, gebruik van draagmoeders, afgewezen. De afwijzing van het draagmoederschap in Australië slaat op het draagmoederschap in verband met de reageerbuisbevruchting. Gelet op het gebruikte argument, (het lijkt op de verkoop van een kind) kan het echter een algemenere strekking hebben. Daarop wijst bovendien dat juist en alleen in de staat Victoria, commercieel draagmoederschap verboden is.

In de Verenigde Staten daarentegen zijn de tegenkrachten in eerste instantie sterker gebleken. In 1974 is een moratorium voor foetaal en embryonaal onderzoek ingesteld. De diverse commissies die na 1974 zijn ingesteld ter advisering van de regering over research op deze terreinen, hebben wel bereikt dat het moratorium langzamerhand beëindigd is; tot uitgekristalliseerde advisering is het echter niet gekomen.

Enerzijds derhalve technologie-vriendelijke adviezen in technisch vooraanstaande landen, anderzijds geen (duidelijke) adviezen in een land dat niet vooroploopt op dit technologisch onderzoekgebied. De conclusie lijkt

duidelijk: de technologische ontwikkeling bepaalt in belangrijke mate de uitslag van de discussie. Toch valt er meer over te zeggen. In Engeland en Australië zijn in 1982 adviescommissies ingesteld om de regering te adviseren over menselijke bevruchtings technieken. De stand van de techniek, de omvang die de toepassing ervan in de praktijk heeft en de vraag van de al of niet geoorloofdeheid van met name geavanceerd onderzoek, vroegen daar om bezinning en om regulering. Maar eigenlijk hebben de Verenigde Staten een dergelijke situatie zo'n tien jaar eerder meegemaakt. Toen bevond het Amerikaanse onderzoek op dit terrein zich op het voorste plan. De technische mogelijkheden leidden tot een roep om bezinning, zeker na de publikatie van enkele onaanvaardbaar geachte experimenten. Alleen leidde de bezinning toen tot een moratorium, terwijl de bezinning in 1984 in Engeland en Australië aanvaarding van de technische mogelijkheden en stimulering van onderzoek tot resultaat had.

Het verschil tussen Engeland en Australië enerzijds en de Verenigde Staten anderzijds is vooral een verschil in tijd, in het moment waarop de (ethische) discussie over bevruchtings technieken publiekelijk gevoerd gaat worden. Zo'n verschil in tijd heeft overigens wel, zoals valt te zien, grote gevolgen.

Naar de oorzaken daarvan kunnen we slechts veronderstellenderwijs op zoek gaan. We komen dan op de kwestie van het krachtenveld tussen voor- en tegenstanders van reageerbuisbevruchting.

Vooraf in Engeland lijkt de medische stand een machtige groepering binnen de samenleving. Een aanwijzing daarvoor vindt men ook op ander gebied, nl. het beleid ten aanzien van de verstrekking van heroïne (Trebach, 1982). Voor de Amerikaanse artsen geldt dat minder. Wellicht speelt daarbij een rol dat voorzichtigheid geboden is waar een zware aansprakelijkheid bestaat voor medische fouten. Op dit experimentele terrein is die kans groot. Berucht in dit verband de Del Zio-zaak (1973-1978), waarin een enorme schadevergoeding geëist werd wegens het mis-

lukken van een reageerbuisbevruchting. Een deel van de eis werd toegewezen¹⁴.

Voor wat betreft de tegenkrachten tegen de medische optiek krijgt men de indruk dat naast kleinere protestantse groepen en feministen vooral de Rooms-Katholieke Kerk zich richt tegen de reageerbuismethode. Dat is niet vreemd, waar deze kerk zich ook al uitsprak tegen masturbatie en kunstmatige inseminatie. De Rooms-Katholieke Kerk heeft al in 1959 in Italië met succes druk uitgeoefend om het geavanceerde embryologisch onderzoek aldaar te staken¹⁵.

In het Anglicaanse Engeland heeft de stem van deze kerk echter weinig invloed gehad¹⁶. Datzelfde geldt voor Australië, waar de van Roomse zijde bepleite ban op embryologisch onderzoek en reageerbuisbevruchting er niet is gekomen. Uit de in Australië gehouden enquêtes blijkt, dat (voor de mensen) godsdienst geen verband houdt met hun opvatting over reageerbuisbevruchting.

28

In de Verenigde Staten waren er van diverse theologische (en kerkelijke) kanten en zeker ook van Roomse zijde, bezwaren tegen foetale en embryonale experimenten. Met name de publiciteit rond een aantal ernstige fouten bij experimenten en medische handelingen lijkt een klimaat te hebben geschapen waarin het Congres dergelijk onderzoek in de ban kon doen. Ook meer in het algemeen was er een op kleinschaligheid gericht klimaat, waarbij milde persoonlijke verhoudingen gesteld werden boven de harde wereld van de techniek.

Waarom die bezwaren in 1974 wel de doorslag gaven en in 1984 niet meer (in die mate), kan dus samenhangen met verschillen in de krachtenvelden in de Verenigde Staten enerzijds en in Engeland anderzijds. Toch speelt ons inziens ook hier doorheen weer het tijdsverschil. Het lijkt geen boude bewering dat de invloed van de kerken op het gedrag van haar leden en op de samenleving in de afgelopen 12 jaar verder is afgenomen.

Exemplarisch voor de geringe invloed van de kerk is wellicht Australië, waar 1/4 van de bevolking Rooms Katholiek is. Terwijl deze kerk om een moratorium voor embryologisch onderzoek vroeg, bleek dat de factor

godsdienst niet van invloed was op het standpunt over de reageerbuisbevruchting. Ook is het klimaat van 'milde vriendelijkheid' gewijzigd.

Vervolgens telt dat meer bekend is geworden over de mogelijkheden van deze technieken en dat de risico's mee blijken te vallen. Dat laatste geldt zowel voor de medische risico's (voor moeder en kind) als voor de sociale risico's (de scheiding van geslachtsgemeenschap en procreatie lijkt niet direct een aantasting van het gezin op te leveren; Brave New World is nog niet gekomen).

In het tweede hoofdstuk zijn enkele voorbeelden van de invloed van toenemende technische mogelijkheden op de afnemende bezwaren te vinden. De geboorte van de eerste reageerbuisbaby was direct van invloed op de opheffing van het Amerikaanse moratorium voor onderzoek in verband met reageerbuisbevruchting.

29 Een ander voorbeeld biedt Engeland zelf. Daar bestonden in de zeventiger jaren zelfs nog grote bezwaren tegen KID. Als toen een openbare discussie over de toelaatbaarheid van de reageerbuisbevruchting was gehouden, zou de uitslag wel eens anders hebben kunnen uitvallen dan in 1984¹⁷. In ieder geval stelde in 1973 een commissie zich zeer terughoudend op ten aanzien van KID.

Een voorzichtige conclusie is, dat de invloed van de medische wereld een belangrijke factor kan zijn bij de bepaling van de uitkomst van de discussie over reageerbuisbevruchting, maar dat de stand van de techniek op het moment dat de publieke discussie 'losbarst', beslissend lijkt.

3.2. Vervolgens is de veronderstelling geuit dat er sprake kan zijn van een nationale markt waar vragers naar kinderen en aanbieders van kinderen elkaar ontmoeten. Daarbij zouden in zekere zin (immers niet alle middelen zijn in alle gevallen bruikbaar) de aangeboden methoden om een kind te verwerven als concurrerende methoden kunnen worden beschouwd. In de beschikbare literatuur kan men aanwijzingen vinden voor de houdbaarheid van deze veronderstelling.

In de eerste plaats wordt door diverse auteurs in alle drie de landen, gesteld dat de toegenomen belangstelling voor reageerbuisbevruchting verband houdt met de afname van het aantal voor adoptie geschikte kinderen, dat wil zeggen: gezonde, blanke baby's. Deze afname hangt samen met het gebruik van anticonceptiva, met de legalisering van de abortus en met de veranderde houding ten opzichte van ongehuwd moederschap. Dat de belangstelling voor adoptie op zichzelf groot is, valt afgezien van de feitelijke vraag naar adoptie en de lange wachttijden, ook af te leiden uit een enquête die is gehouden onder personen, die voor het reageerbuisbevruchtingsprogramma van Carl Wood (Australië) in aanmerking kwamen (63% bleek bereid een kind te adopteren als alternatief voor een reageerbuisbevruchting) en uit een Harris-poll in de Verenigde Staten, waarbij 57% van de ondervraagde vrouwen de voorkeur gaf aan adoptie als niet-natuurlijke manier om een kind te krijgen (21% sprak zich uit voor een reageerbuisbevruchting, 22% had geen mening of geen voorkeur (Singer en Wells, 1984, blz. 30 e.v.).

Een tweede aanwijzing kan vormen de verhoudingsgewijs achterblijvende belangstelling in de Verenigde Staten voor de reageerbuisbevruchting en de nog vrij geringe inzet daar van draagmoeders, terwijl wel op grote schaal van kunstmatige inseminatie gebruik is gemaakt. Singer en Wells (1984) blz. 72, geven aan dat er in de VS in 1957 al ongeveer 100 000 donorkinderen waren en dat thans zo'n 20 000 kunstmatige inseminaties per jaar plaatsvinden. Time geeft in 1984 een totaal van 200 000 geboorten na KID. In Engeland daarentegen, waar KID uitzondering is, ziet men juist een grote belangstelling voor de reageerbuismethode.

In de derde plaats ziet men een soort marktgedrag van de kant van de medici. Zij propagieren, zoals gezegd, de reageerbuisbevruchting als methode om kinderloosheid te verhelpen, onder afwijzing van de sociale methode in de vorm van het draagmoederschap.

Tenslotte, maar meer bij wijze van signalering dan van argumentatie, zij gewezen op een bericht in de NRC van 4-1-1984, waarin Ben

van der Velden meldt dat in Italië — waar de niet-natuurlijke mogelijkheden om een kind te krijgen gering zijn — een levendige handel in baby's is opgespoord.

Gelet op het bovenstaande lijkt de constructie van een marktmodel mogelijk. Nader onderzoek naar met name het feitelijk gebruik van de diverse methoden om onvruchtbaarheid te verhelpen, is wel nodig. Daarbij zou ook bezien kunnen worden of de in hoofdstuk 3.1. gesignaleerde verschillen tussen Engeland, Australië, en de Verenigde Staten mede terug te voeren zijn op verschillen in vraag en aanbod.

3.3. Een laatste kwestie betreft de vraag of er *wetgeving* moet komen en van welke aard die moet zijn.

31

Zeker de genoemde commissies, maar ook diverse auteurs, menen dat regulering door de overheid van zowel de reageerbuisbevruchting als het draagmoederschap wenselijk is. Er zijn teveel onzekerheden — er moet duidelijkheid komen. Die regulering kan wetgeving zijn en/of de instelling van Raden die tot taak krijgen nadere regels voor IVF, KID en voor research te stellen en te waken over de toepassing van de gestelde regels, alsmede bestuurlijke maatregelen zoals erkenning van bepaalde ziekenhuizen om IVF-behandelingen toe te passen en opneming van IVF e.d. in het 'ziekenfondspakket'.

Voor de vraag of en welke wetgeving (regulering) er moet komen, is in het bijzonder van belang wat zich in de privé-sfeer af kan/mag spelen en wat van openbare orde is.

Wat is vatbaar voor regulering door de overheid? Hebben mensen, en welke mensen recht op een kind? Heeft de samenleving er een belang bij dat tegen hoge kosten kinderen worden verwekt?

Is het aan de overheid regels te stellen over wie recht op een kind hebben? Is IVF een medische behandeling die voor ieder geldt of één waarbij de samenleving om financiële redenen een beperking aanbrengt omdat zij aan andere behandelingen prioriteit geeft? Mag en kan de overheid inhoudelijke regels stellen over wie recht op een kind heeft

bijv. vanuit een opvatting wat de beste plek voor een kind is? Hoewel vanuit psychologische inzichten misschien gesteld kan worden dat continuïteit en vastheid in de eerste levensjaren voor een kind van groot belang zijn voor een gezonde ontwikkeling, kan daaruit nog niet de conclusie getrokken worden dat uitsluitend een echtpaar die garantie kan geven. Waar de terugtrek van de overheid thans gewenst wordt, is het zeker kwestieus of de overheid moet treden in een keuze van wie recht heeft op een kind.

Voor Nederland lijkt ons het moment om tot regulering over te gaan nog niet aangebroken. Qua technologische ontwikkelingen ligt Nederland niet voorop, terwijl voor wat betreft het draagmoederschap weinig gevallen bekend zijn en schrijnende gevallen nog minder.

32

Dat betekent dat er enige tijd voorhanden is om na te denken over wat wenselijk is en over wat in de publieke sfeer voor regulering vatbaar is. (Op gevaar af dat de onder hoofdstuk 3, vermelde factoren ook hier beslissend zijn). Die discussie is nodig omdat het om wezenlijke vragen gaat. Dat de discussie nodig is, impliceert niet dat deze 'van bovenaf' georganiseerd of zelfs gemonopoliseerd moet worden.

Als op hoofdpunten maatschappelijke consensus is ontstaan, als althans de lopende discussie uitgekristalleerd is, kunnen de meer technische vragen aan de orde komen. Voor wat betreft de regulering dient dan overwogen te worden of wetgeving wel een goed instrument is.

In herinnering zij gebracht de toetsingspunten voor een sober en terughoudend wetgevingsbeleid, zoals geformuleerd door de commissie Geelhoed (Deregulering, 1984). Tot die toetsingspunten behoren achtergronden, aard en omvang van het maatschappelijk verschijnsel (1), coördinatie in geval van verwante maatschappelijke activiteiten (4) (hieronder valt ook te brengen het gebruik maken van bestaande wetgeving op verwante terreinen), handhaafbaarheid (7) en de doeltreffendheid (8) van de regeling waarbij de zorg voor de

interne beleidslasten (10) en de externe beleidslasten (9) apart vermeld worden. Niet onbelangrijk is ook de waarschuwing dat men ter beperking van de lasten van rechtsbescherming en wetgeving terughoudend moet zijn met het stellen van vage normen en het geven van niet genormeerde bestuursbevoegdheden. Deze aanbevelingen dienen gememoreerd omdat het zeer de vraag is of op het terrein van de reageerbuisbevruchting (zowel waar het gaat om de beslissing wie een IVF-behandeling krijgt, wie het betaalt, als om de ontwikkeling rond research) wetgeving voor de diverse vraagstukken het meest geïndiceerd is. Bestuurlijke maatregelen als al of niet subsidiëring van research,¹⁸ al of niet opname van IVF-handelingen in het ziekenfondspakket, zouden wel eens effectiever kunnen zijn. Daarmee wil niet gezegd zijn dat alle problemen zijn opgelost. Over de kwestie wie bijv. de beschikking heeft over embryo's kunnen ook wettelijke normen worden gesteld. Ten aanzien van het draagmoederschap dienen ongewenste neveneffecten van een verbod, waarop onder meer door twee leden van de Warnock-commissie en door Singer en Wells is gewezen, nauwkeurig in het oog worden gehouden.

In dit verband willen we in herinnering roepen het eerder naar voren gebrachte marktmodel. Aandacht werd besteed aan de aanbodzijde: er zijn, in zeker opzicht, concurrerende middelen. Voor wat betreft de vraag naar kinderen mag de verwachting worden uitgesproken dat deze gelijk zal blijven of zal toenemen. Deze verwachting gaat uit van de gedachte dat niet alleen de meeste echtparen kinderen willen (en er wordt weer meer getrouwd), maar dat in de toekomst ook paren, alleenstaande vrouwen en alleenstaande mannen voor een eigen kind willen zorgen (Rowland, 1984). Voorts zijn er aanwijzingen dat de onvruchtbaarheid onder de westerse bevolking toeneemt.¹⁹ Denkend vanuit een dergelijk model, zal een verbod van met name het draagmoederschap weinig zin hebben. De reageerbuismethode zal immers, om medische en financiële redenen, niet geheel aan de vraag kunnen voldoen. De kans is dan groot dat van het andere middel toch gebruik zal worden

gemaakt. Daarbij kan tevens een rol spelen dat reageerbuisbevruchting en donorinseminatie niet in alle situaties voor onvruchtbaarheid een oplossing bieden ('deelmarkten') terwijl bij draagmoeders dat wel het geval is. Het risico van een zwarte markt is derhalve aanmerkelijk.

3.4. Mocht men uit deze laatste beschouwingen de indruk hebben gekregen, dat de auteur van dit artikel terughoudend staat ten opzichte van een stevig overheidsstandpunt op dit terrein, in de zin van een stimuleren of juist verbieden van de reageerbuismethode of het draagmoederschap, dan is die indruk juist. *Verbieden helpt hier niet.*

Al laat zich de vraag stellen of kinderen wel gebaat zijn bij ouders die hen koste wat kost, moeten hebben, het is niet aan de overheid het antwoord op die vraag te geven.

Verklarende noten

¹ Zie o.a. M. Christiaens c.s. in dit nummer; E. Papiernik verwijst in een interview in *Le Monde* (23/24-IX-1984) naar Hagar die voor Sarah een kind zou baren (Genesis 16:2). (Nau, 1984)

² Sommigen relativeren dit in de zin dat naar hun oordeel IVF en research op dit gebied geen verband houdt dan wel hoeft te houden met gentechnologie, kloning, e.d., zie bijv. Singer en Wells (1984).

³ Een historische reden had kunnen zijn dat de eerste reageerbuisbaby, Louise Brown, in 1978 in Engeland geboren is. Edwards en Steptoe waren de 'medische vaders'.

⁴ Volgens een bespreking van het rapport, (Brahams, 1984) betekent de eenstemmigheid in de commissie een enorme verandering in de (publieke) opinie – 15 jaar geleden achtte men het verzamelen van sperma nog hoogst immoreel.

⁵ De Rooms-Katholieke kerk en, in 1948, de aartsbisschop van Canterbury hebben zich tegen KID verklaard. In een reactie op het rapport beschouwde een zagsman van de R.-K. kerk KID nog steeds als een onaanvaardbare praktijk. Zie ook noot 16.

⁶ In Duitsland en Frankrijk zijn kinderen geboren staande het huwelijk in beginsel de wettige kinderen van die ouders. Wel bestaat in beide landen de mogelijkheid van ontkenning van het vaderschap, zelfs indien de vader toestemming gaf voor de kunstmatige donorinseminatie.

Zie Coester-Waltjen (1982) en Raymond (1983). Deze laatste auteur vermeldt dat in Frankrijk, ondanks de kerkelijke opvatting, er een groot en groeiend aantal kunstmatige donorinseminaties

plaatsvindt (in 1980 waren er 8000 aanvragen; deze vraag zou met 30% per jaar stijgen).

⁷ Merricks meldt (1985) echter dat rechter Latey in de baby Cotton case, zich niet scherp uitsprak tegen het draagmoederschap en niet aarzelde de sociale ouders de voogdij toe te kennen: hij omschreef deze als warme, zorgzame ouders. Coester-Waltjen, (1982), a.w., acht een draagmoederovereenkomst weliswaar uit moreel oogpunt bedenkelijk, maar niet in strijd met de goede zeden. Niet een kind wordt overgedragen, maar van de uitoefening van ouderschapsrechten en -plichten wordt afgezien. Op dit moment bestaat er via een omweg, door middel van – eventueel ontkenning van het vaderschap – wettiging en adoptie de mogelijkheid via een draagmoeder legaal een eigen kind te krijgen. Het moet dan wel in het belang van het kind worden geacht.

Uit Frankrijk komt een ander juridisch geluid – J. Robert (1984) meent dat het overdragen van een kind om geld strafbaar is (overtreding van art. 22 bis, 345 en 351, I van de Code Pénal). Naar burgerlijk recht is sprake van een niet afdwingbare overeenkomst.

35

⁸ Over dit onderdeel bestaat groot verschil van mening. In de eerste plaats waren drie, meer psychologisch georiënteerde, leden van de commissie van mening dat experimenten met embryo's sowieso ongeoorloofd waren en zeven achttien speciale kweek van embryo's voor onderzoek onwenselijk. In de tweede plaats is door het parlamentslid Enoch Powell een initiatiefontwerp ingediend, waarbij alle research op embryo's wordt verboden. De parlementaire behandeling van het ontwerp wordt begeleid met petitie's. Het ontwerp lijkt een meerderheid te krijgen in het Lagerhuis.

⁹ Culliton en Waterfall (1978), zie ook Packard (1978) a.w., p. 189, 333; hij vermeldt, dat ook de editors van de Journal of the American Medical Association een moratorium vroegen toen de Britse gynaecoloog Bevis het – overigens betwijfelde – bestaan van enkele in een laboratorium verwekte kinderen onthulde.

¹⁰ Voor Amerikanen kost een behandeling in Bourn Hall, de kliniek van Steptoe en Edwards, \$ 3500 (voor Britten \$ 2000; in Engeland kan men ook via de National Health Service een gratis behandeling vragen). In de VS komt men op zo'n \$ 4000 per poging. De kosten van een eileider-operatie kunnen overigens aanzienlijk hoger zijn.

¹¹ Naar Packard (1978) mededeelt, schommelden de prijzen voor blanke babies in 1978 rond de \$ 15 000 (naar bedragen van \$ 50 000 werden ook betaald). Zowel Winslade (1981) als the Economist (12-1-1985) verwijzen naar een enquête onder draagmoeders, waaruit blijkt dat 40% van hen werkloos is of een uitkering ontvangt. Het economische motief zou overigens niet het belangrijkste zijn voor de draagmoeders.

¹² In een zelfde geest als Kane (1981), T. M. Mady (1981). Overigens zijn aan het draagmoederschap

nog veel problemen verbonden, ook indien men ten principale geen bezwaar heeft tegen de draagmoederovereenkomst. Zie ook het artikel van Sylvia Wortmann in dit nummer.

¹³ Dat wil niet zeggen dat niet ook anderen tegen het draagmoederschap kunnen zijn. Zo adviseerde de 'Standing Committee on Family Law' van de Law Society aan de Warnock-commissie het draagmoederschap te verbieden.

¹⁴ Zie Singer en Wells (1984), p. 47, 48. De chef de clinique beëindigde het experiment aldus deze auteurs, omdat er geen toestemming voor was gegeven door de 'Human Experimentation Review Board' van het ziekenhuis. Ook uit een artikel van Maria Knoppers (1985) valt een zwaardere aansprakelijkheid voor Amerikaanse artsen af te leiden.

¹⁵ Packard (1978), a.w. blz. 188-192. Zo ook Time, 31-8-1978, blz. 49. Overigens past dit Italiaanse voorbeeld heel goed in onze veronderstelling dat het tijdsverschil een belangrijke rol speelt.

¹⁶ Uit een bericht in de New Scientist, 29-11-1984, blz. 2, valt af te leiden dat de Church of England instemt met embryoresearch en dus ook in beginsel de reageerbuisbevruchting.

¹⁷ Time, 31 juli 1978, blz. 46-52, meldt dat de Britse researchers schrokken van de Amerikaanse reactie op de uitlatingen van Bevis (zie noot 9) en hun werk steeds minder publiek maakten.

¹⁸ Edwards deelt in de NRC van 11 april 1985 mee dat hij nooit subsidie ontving voor zijn onderzoek. Niet-subsidiëring hoeft dus niet een middel te zijn dat technologische ontwikkelingen werkelijk tegenhoudt. Zie ook de Amerikaanse ervaringen.

¹⁹ Vgl. een studie van het Amerikaanse National Center for Health Statistics, vermeld door Time (15-9-84), is de onvruchtbaarheid bij gehuwde vrouwen tussen de 20 en 24 jaar in de jaren 1965-1982 gestegen met 177%. Het Warnock-rapport schat dat 10% van de paren onvruchtbaar is. Genoemde Amerikaanse bron komt op 16%.

36

Literatuurlijst

- Albury, R.** Who owns the embryo?
In: Test-tube women; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden.
London, Pandora press. 1984, blz. 54-67.
- Annas, G. J.** Fathers anonymous; beyond the best interests of the spermdonor.
Child welfare, 60e jrg., nr. 3, maart 1981, blz. 161-174.
- Beardsley, T.** Artificial fertilization; US congress plans to act.
Nature, 310e jrg., 16 augustus 1984, blz. 533.
- Bio-technology.**
Reform, nr. 26, april 1982, blz. 65-68.

- Brahams, D.** Warnock-report on human fertilization and embryology. The lancet, nr. 8396, 28 juli 1984, blz. 238–239.
- Brumby, M.** Australian community attitudes to in vitro fertilization. Medical journal of Australia, 70e jrg., nr. 12, 1983, blz. 650–653.
- Chalmers, D.** Legal aspects of artificial conception (artificial and in vitro fertilization) in Australia. Journal of the world medical association, 1982, blz. 65–71.
- Christiaens, M., C. van der Weele en J. J. Rolies.** Draagmoederschap, ethische overwegingen. Justitiële Verkenningen, nr. 5, 1985, blz. 65.
- Clarke, A.** Subtle forms of sterilization abuse; a reproductive right analysis. In: Test-tube women; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden. London, Pandora press., 1984, blz. 188–213.
- Coester-Waltjen, D.** Befruchtungs- und Gentechnologie bei Menschen; rechtliche Probleme vor Morgen? Zeitschrift für das gesamte Familienrecht, 31e jrg., nr. 3, maart 1984, blz. 230–236.
- Coester-Waltjen, D.** Rechtliche Probleme der für andere übernommenen Mutterschaft. Neue Juristische Wochenschrift, 35e jrg., nr. 45, 1982, blz. 2528–2534.
- Committee** to consider the social, ethical and legal issues arising from in vitro fertilization (chairman L. Walker).
Deel 1: Interim report, september 1982.
Deel 2: Report on donor gametes in in vitro fertilization, augustus 1983.
Deel 3: Report on the disposition of embryos produced by in vitro fertilization, augustus 1984.
Victoria, Australia.
- Corea, G.** Egg snatchers. In: Test-tube women; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden. London, Pandora press, 1984, blz. 37–52.
- Culliton, B. J., and W. K. Waterfall.** Flowering of American bioethics. British medical journal, 4 november 1978, blz. 1270–1271.

- Curie-Cohen, M., L. Luttrell and S. Shapiro.** Current practice of artificial insemination by donor in the United States. *New England journal of medicine*, 300e jrg., nr. 11, 15 maart 1979, blz. 585-590.
- Deregulering** van overheidsregelingen. Tweede Kamer 1983-1984, 17 931, nr. 9, blz. 77 e.v.
- Staatscourant, nr. 232, 27 november 1984.
- First, The**, test-tube baby. *Time*, 31 juli 1978, blz. 46-52.
- Frijling-Schreuder, E. C. M.** Een kind heeft recht op een vader en een moeder. *Parool*, 28 november 1978.
- Hoskins, B. B., and H. Bequaert Holmes.** Technology and prenatal femicide. In: *Test-tube women*; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden. London, Pandora press, 1984, blz. 237-255.
- Hubbard, R.** Personal courage is not enough; some hazards of childbearing in the 1980s. In: *Test-tube women*; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden. London, Pandora press, 1984, blz. 331-355.
- Ince, S.** Inside the surrogate industry. In: *Test-tube women*; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden. London, Pandora press, 1984, blz. 99-117.
- Interimadvies** inzake in vitro fertilisatie. Den Haag, Gezondheidsraad, 1984.
- Is** buying babies bad?. *The economist*, 294e jrg., nr. 7376, 12 januari 1985, blz. 12.
- Katz Rothman, B.** The meaning of choice in reproductive technology. In: *Test-tube women*; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden. London, Pandora press, 1984, blz. 23-34.
- Keane, N.** The surrogate mother; in coll. with D. Breo. New York, Everest House, 1981.
- Knoppers, B. M.** Modern birth technology and human rights. *American journal of comparative law*, 33e jrg., nr. 1, winter 1985, blz. 1-30.
- Lee, B.** Australians say no dilemmas in test-tube babies. *New scientist*, 94e jrg., nr. 1306, 20 mei 1982, blz. 477.
- Lee, S.** Warnock, law and morality.

- New society, 71e jrg., nr. 1155, 14 februari 1985, blz. 263-264.
- Mady, T. M.** Surrogate mothers; the legal issues.
American journal of law and medicine, nr. 7, 1981, blz. 323-352.
- Merricks, W.** Criminalising childlessness.
New society, 71e jrg., nr. 1154, 7 februari 1985, blz. 224.
- Murphy, J.** Egg farming and women's future.
In: Test-tube women; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden.
London, Pandora press, 1984, blz. 68-76.
- Nau, J. Y.** Une nouvelle façon de comprendre la maternité; interview met prof. E. Papiernik.
Le Monde, 23/24 september 1984.
- Packard, V.** The people shapers.
New York, Futura books, 1978.
- Rassaby, A.** Surrogate motherhood; the position and problems of substitutes.
In: Test-tube babies; ed. by W. A. W. Walters and P. Singer.
39 Melbourne, Oxford university press, 1982, blz. 97-109.
- Raymond, G.** La procreation artificielle et le droit Français.
La semaine juridique, 57e jrg., doctrine 3114, 8 juni 1983.
- Report** of the committee of inquiry into human fertilization and embryology (chairman Dame Mary Warnock).
London, H.M.S.O., 1984.
- Robert, J.** La révolution biologique et génétique face au droit.
Revue du droit publique, 100e jrg., nr. 5, september-oktober 1984, blz. 1255-1299.
- Rowland, R.** Reproductive technologies; the final solution to the women question?.
In: Test-tube women; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and S. Minden.
London, Pandora press, 1984, blz. 357-369.
- Sellar, J.** Surrogacy ban by Victoria state.
Nature, 311e jrg., 27 september 1984, blz. 288.
- Singer, P., and D. Wells.** In vitro fertilization; the major issues.
Journal of medical ethics, 9e jrg., nr. 4, 1983, blz. 192-195.
- Singer, P., and D. Wells.** The reproduction

revolution; new ways of making babies.
Oxford enz., Oxford university press, 1984.
Sterile, A debate.
New scientist, 104e jrg., nr. 1432, 29 november
1984, blz. 2.
Surrogacy falsely in the dock.
Nature, 313e jrg., 10 januari 1985, blz. 83.
Test-tube women; what future for mother-
hood; ed. by R. Arditti, R. Duelli Klein and
S. Minden.
London, Pandora press, 1984.
Tiefel, H. O. Human in vitro fertilization; a
conservative view.
Journal of the American medical association,
247e jrg., nr. 23, 1982, blz. 3235-3242.
Trebach, A. S. The heroin solution.
New Haven, Yale university press, 1982.
U.S. panel approves research on in vitro
fertilization.
Nature, 278e jrg., nr. 5702, 22 maart 1979,
blz. 298.

40

Welcome, A report.
British medical journal, 289e jrg., nr. 6439,
28 juli 1984, blz. 207-208.
Wood, C., B. Downing and **A. Trounson.**
Clinical implication of developments in in vitro
fertilization.
British medical journal, 289e jrg., 13 oktober
1984, blz. 978-980.

Juridische aspecten van kunstmatige bevruchting en draagmoederschap

door mr. S. F. M. Wortmann*

1. Inleiding

Nieuwe en bestaande medische technieken, zoals in vitro fertilisatie in combinatie met embryo-transfer (hierna afgekort tot IVF) en kunstmatige inseminatie (homologe dan wel heterologe; hierna afgekort tot KIH respectievelijk KID), genieten zowel in binnen- als buitenland grote (publieke) belangstelling¹. Ook het (commerciële) draagmoederschap valt grote interesse ten deel.

41

De problematiek rond kunstmatige bevruchting en het draagmoederschap is complex. Afgezien van de juridische spelen ethische, sociale en sociaal-psychologische aspecten een grote rol bij de beantwoording van de vragen die kunnen worden en worden gesteld.

In het hieronder volgende zullen uitsluitend *juridische* aspecten van kunstmatige bevruchting en draagmoederschap de revue passeren. Daarbij gaat het vooral om de familierechtelijke kanten van de zaak naar huidig Nederlands recht; de mensenrechtelijke aspecten worden aangestipt. Bespreking van juridische aspecten van deze problematiek houdt vanzelfsprekend geen oordeel in over de al dan niet aanvaardbaarheid (geheel of ten dele) van kunstmatige bevruchting en draagmoederschap.

Ingegaan zal worden op juridische aspecten van kunstmatige inseminatie, in vitro fertilisatie en embryo-transfer en het draagmoederschap. Daarbij komen ook aan de orde de anonimiteit van de donor van ei- of zaadcellen en – heel kort – de juridische status van zich buiten het menselijk lichaam bevindende ei- en zaadcellen.

De verschijnselen in vitro fertilisatie², kunstmatige inseminatie en draagmoederschap op

* De auteur is medewerkster op de stafafdeling wetgeving privaatrecht van het Min. v. Justitie. Bovenstaand artikel is op persoonlijke titel geschreven.

zichzelf veronderstel ik bekend. Onder in vitro fertilisatie in combinatie met embryo-transfer versta ik de bevruchting van een via een medische ingreep bij een vrouw verwijderde eicel buiten de baarmoeder met (donor)zaad; kunstmatige inseminatie gebruik ik in de betekenis van het inbrengen in de baarmoeder(mond) van zaadcellen langs andere weg dan door middel van seksuele omgang. Draagmoeder is de vrouw die vanuit het voornemen om ten behoeve van (een) derde(n) een kind te baren, een vrucht tot ontwikkeling laat komen en die daartoe met die derde(n) afspraken heeft gemaakt³. In plaats van draagmoeder komen in de literatuur ook de termen leenmoeder en surrogaat- of vervangmoeder voor. Hiermee wordt in het algemeen hetzelfde bedoeld als met de term draagmoeder. Opgemerkt zij dat buiten de hiervoor gegeven omschrijving valt het geval dat een zwangere vrouw eerst tijdens de zwangerschap of na de geboorte tot afspraken komt over afstand van het kind ten behoeve van een derde/derden. Zij is niet zwanger geworden met de bedoeling het eenmaal geboren kind af te staan aan een derde/derden.

42

2. Mensenrechtelijke aspecten

Het kind, de moeder en de vader hebben juridisch allen recht op eerbiediging van hun familie- of gezinsleven (Engels: 'family-life'). Dit recht is één van de rechten neergelegd in (artikel 8⁴ van) het — ook Nederland verbindende — Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden, gesloten te Rome op 4 november 1950 (EVRM). Artikel 8 EVRM beoogt niet slechts het individu te beschermen tegen willekeurige inmenging door het staatsgezag in zijn privé- en gezinsleven, maar beoogt tevens de effectieve eerbiediging van het privé- en gezinsleven door de staat te waarborgen. De staat dient voorwaarden te scheppen opdat ieders privé- en gezinsleven tot ontplooiing kan komen. Ten einde de inhoud van het recht op eerbiediging van het gezinsleven te kunnen bepalen, is het nodig te weten wanneer er in juridisch opzicht sprake is van een gezin.

Is het daarvoor voldoende dat aan bepaalde voorwaarden is voldaan, op grond waarvan het bestaan van een gezin kan worden verondersteld, zoals het bestaan van een biologische verwantschap en/of het bestaan van een huwelijk, of dient daarnaast effectief van een gezinsleven te blijken? Voor de beantwoording van deze vraag is van belang het op 13 juni 1979 door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens gewezen arrest, dat bekend is onder de naam Marckx-arrest⁵.

Uit dit arrest kan onder meer worden afgeleid dat relaties gebaseerd op biologische verwantschap en/of op huwelijk door de wetgever dienen te worden erkend, zonder dat door de wetgever tussen die verschillende relaties mag worden gediscrimineerd (dat wil zeggen dat er geen onderscheid mag worden gemaakt dat een objectieve en redelijke rechtvaardigingsgrond mist).

43

Erkenning van een op huwelijk en/of biologische verwantschap gebaseerde relatie brengt voor de wetgever mee dat hij het recht op een familie- of gezinsleven dat aan die relaties wordt ontleend, dient te eerbiedigen en waarborgen dient te scheppen opdat die relaties kunnen worden ontplooid. In het Marckx-arrest is uitdrukkelijk overwogen dat eerbiediging van het familie- of gezinsleven in het bijzonder impliceert dat in het nationale recht een juridische bescherming bestaat die integratie van het kind in zijn familie vanaf de geboorte mogelijk maakt.

Het recht op eerbiediging van het gezinsleven heeft een kind vanaf de geboorte, dat wil zeggen vanaf het moment dat feitelijk gezinsleven mogelijk is. Een niet-geïmplanteed embryo draagt de kiem van menselijk leven in zich, maar is mijns inziens zelf nog geen menselijk leven⁶ in die zin dat een embryo een rechtssubject — drager van rechten en verplichtingen — zou zijn. Ten aanzien van het nog niet geïmplanteede embryo kan artikel 8 EVRM nog geen rol spelen.

In artikel 8 EVRM is naast het recht op eerbiediging van het gezinsleven ook het recht op eerbiediging van het privé-leven neergelegd. Er kan een zeker verband worden gelegd tussen dit grondrecht van eerbiediging

van het privé-leven en het zelfbeschikkingsrecht. Laatstgenoemd recht is niet uitdrukkelijk als recht van een individu in enig mensenrechten-verdrag neergelegd. Uit verschillende bepalingen in diverse verdragen kan echter worden afgeleid dat een fundamenteel recht op zelfbeschikking daaraan als het ware ten grondslag ligt⁷. Vergelijk bijvoorbeeld het in de artikelen 3 van de Universal Declaration of Human Rights (1948), artikel 6 van de International Covenant on Civil and Political Rights (1966) en artikel 2 EVRM neergelegde recht op leven. Het recht op zelfbeschikking omvat het recht op procreatie, dat wil zeggen het recht om zelf te beschikken over de voortplanting. Bij het recht op procreatie gaat het om de beschikking over het leven van een toekomstig persoon. Dit recht op procreatie brengt tevens een plicht mee er zo goed mogelijk voor te zorgen dat de condities waaronder de toekomstige persoon ontstaat zodanig zijn dat daaruit geen nadelige gevolgen voor het toekomstige individu zullen voortvloeien (vergelijk bijvoorbeeld ook artikel 4 van de Declaration of the Rights of the Child, 1959). Tevens omvat deze plicht zo goed mogelijk ervoor te zorgen dat de condities waaronder het eenmaal geboren individu zal opgroeien niet zodanig zijn dat dit tot nadelige gevolgen voor het individu zou leiden. Primair betreft het hier zorgplichten van de overheid opdat een recht op procreatie ook werkelijk tot ontplooiing kan komen. Een dergelijke plicht zou ertoe kunnen leiden het gerechtvaardigd te achten bijvoorbeeld in geval van KID of IVF de voorwaarde te stellen dat de echtgenoot of mannelijke levenspartner van de vrouw daarmee instemt. Of ook de voorwaarde kan en mag worden gesteld dat alleen vrouwen die een echtgenoot of mannelijke levenspartner hebben in aanmerking komen voor KID of IVF, hangt af van het antwoord op de vraag of het nadelige gevolgen voor het kind zou hebben dat het niet door een moeder en vader zou worden verzorgd en opgevoed. Deze vraag moet ik hier laten rusten. De in artikel 8 EVRM neergelegde rechten op eerbiediging van het gezinsleven en van het

privé-leven zouden ook een rol kunnen spelen in de discussie over de tot nu toe in de praktijk bewaarde anonimiteit van de donor bij KID (en in de toekomst wellicht ook van de donor van eicellen). Het in artikel 8 EVRM neergelegde recht op eerbiediging van het familielevens, zoals dat in de jurisprudentie van de Europese Commissie en het Europese Hof voor de Rechten van de Mens nader gestalte heeft gekregen, zou ten aanzien van het met donorgameten verwekte kind impliceren dat het kind er recht op heeft te weten van wie het afstamt. De enkele biologische verwantschap tussen de donor en het kind en de erkenning daarvan impliceert het bestaan van familielevens tussen deze donor en kind op grond van de interpretatie van het Europese Hof van het begrip 'family-life' in het Marckx-arrest. In het geval van een met donorgameten verwekt kind, zou dit impliceren dat donor en kind er recht op hebben er kennis van te kunnen nemen tot wie zij in een afstammingsrelatie staan. Voor het kind zou daarom de identiteit van de donor niet onbekend mogen blijven, terwijl omgekeerd de donor recht heeft te weten wie er tot hem/haar in afstammingsrelatie staan.

Het is evenwel in de eerste plaats de vraag of de in het Marckx-arrest met betrekking tot het recht op eerbiediging van 'family-life' gegeven interpretatie ook toegepast zou moeten worden als het gaat om donorschap. Voor zover het betreft het veronderstelde recht van het kind op eerbiediging van het familielevens, dat een recht om de identiteit van de donor te kennen, zou impliceren, kan daarnaast worden opgemerkt dat de uitoefening van dit recht kan worden beperkt door de rechten van anderen (vergelijk artikel 8, tweede lid EVRM). In dit verband is van belang het ook in artikel 8 EVRM vastgelegde recht op eerbiediging van het privé-leven van de donor. Inmenging door het openbaar gezag in de uitoefening van het recht op eerbiediging van het gezinsleven van het kind zou gerechtvaardigd kunnen zijn als dit bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving nodig is voor de bescherming van het recht van de donor op eerbiediging van zijn privé-leven. Een wettelijke

regeling waarin de anonimiteit van de donor is gewaarborgd in die zin dat de identiteit van de donor aan het kind zelf niet wordt bekend gemaakt, zou mijns inziens daarom niet in strijd met het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens behoeven te komen.

Ten slotte, in de discussie over het draagmoederschap kan het recht op procreatie, om zelf te beschikken over de voortplanting, een rol spelen. Dit recht zou niet alleen kunnen impliceren dat een vrouw mag beschikken om voor zichzelf zwanger te worden, maar ook mag beschikken om voor een ander op grond van afspraken daartoe gemaakt, zwanger te worden. Een verbod op draagmoederschap zou, zo dat al effectief zou zijn, in strijd zijn met het recht op procreatie omvattende recht op zelfbeschikking.

46

Beperkende voorwaarden die aan het draagmoederschap zouden worden gesteld dan wel een verbod van bepaalde vormen van draagmoederschap (bijvoorbeeld commercieel draagmoederschap) zouden mijns inziens echter heel wel verdedigbaar zijn met het oog op de bescherming van de belangen van het toekomstige kind.

3. Kunstmatige inseminatie, in vitro fertilisatie en embryo-transfer, draagmoederschap en hun juridische consequenties naar huidig Nederlands recht

Direct betrokken bij kunstmatige bevruchting en draagmoederschap en in verband daarmee de voor het afstammingsrecht relevante personen kunnen zijn:

- a. het kind;
- b. de vrouw die het kind draagt en uit wie het wordt geboren;
- c. de vrouw die als (zo mogelijk juridische) ouder het kind zal verzorgen en opvoeden;
- d. de man die als (zo mogelijk juridische) ouder het kind zal verzorgen en opvoeden;
- e. donor van eicel(len);
- f. donor van zaadcel(len);

Daarnaast kunnen een of meer artsen een belangrijke rol spelen. Op zijn positie in het geheel en vragen die kunnen worden gesteld in verband met zijn aansprakelijkheid⁸, geheimhoudingsplicht en de mogelijkheid

dat de arts in bepaalde gevallen op grond van zijn levens- en/of geloofsovertuiging weigert mee te werken⁹, zal hier niet nader worden ingegaan.

A. Het kind, de moeder en de vader van het kind

Naar huidig Nederlands familierecht heeft een kind altijd een moeder. Dat is de vrouw uit wie het kind is geboren of die het kind heeft geadopteerd. Het kind hoeft niet altijd een vader te hebben. Vader is naar huidig recht: de echtgenoot van de moeder; de gewezen echtgenoot van de moeder indien het kind binnen 307 dagen na ontbinding van het huwelijk¹⁰ wordt geboren; de man die het kind heeft erkend¹¹ of de man die het kind heeft geadopteerd. Vader, moeder en kind staan in familie-rechtelijke betrekkingen tot en met elkaar. Dit wil zeggen dat het kind behoort tot de familie van zijn ouders. Er bestaan juridische banden niet alleen tussen ouders en kind, maar ook tussen de bloedverwanten van de ouders en het kind (artikel 222 Boek 1 BW).

47

De juridische banden tussen ouders en kind houden onder andere het volgende in:

1. Uitoefening van gezag over de persoon en het vermogen van het minderjarige kind door beide ouders of door één van hen; vertegenwoordiging in en buiten rechte van het kind (artikelen 246, 247, 283 e.v., Boek 1 BW); over het tijdens een huwelijk geboren kind oefenen de ouders gezamenlijk het gezag uit; over een buiten huwelijk geboren kind oefent de moeder-voogdes alleen het gezag uit (daarbij wordt er vanuit gegaan dat de moeder bevoegd is tot de voogdij); de man die het kind heeft erkend (de vader) kan de kantonrechter verzoeken in plaats van de moeder met het gezag over het kind te worden belast. De kantonrechter wijst dit verzoek toe indien hij dit in het belang van het kind wenselijk oordeelt (artikel 288, Boek 1 BW). In het voorontwerp van wet herziening van het afstammingsrecht is voorzien in de mogelijkheid van gezamenlijke gezagsuitoefening door de niet gehuwde en nimmer met elkaar gehuwd geweest zijnde vader en moeder (zie artikel

246a voorontwerp)¹².

2. Een verplichting tot verzorging en opvoeding van het minderjarige kind, ook in financieel opzicht; het kind is op zijn beurt jegens zijn ouders tot onderhoud verplicht (artikelen 392 e.v., artikel 404 Boek 1 BW).

3. Het kind is wettig erfgenaam van zijn ouders; indien het kind overlijdt zonder achterlating van echtgenoot of afstammelingen, zijn de ouders zijn wettige erfgenamen.

4. Het uit een Nederlandse moeder geboren kind verkrijgt de Nederlandse nationaliteit. Het kind dat een Nederlandse vader heeft, verkrijgt eveneens de Nederlandse nationaliteit. Indien adoptie van een buitenlands kind naar Nederlands recht heeft plaatsgevonden, verkrijgt dit kind ook de Nederlandse nationaliteit.

48

5. Het kind ontvangt bij de geboorte de achternaam van hetzij de vader hetzij de moeder (artikel 5, Boek 1 BW): indien de ouders gehuwd zijn, krijgt het kind bij de geboorte de achternaam van de vader; indien het kind uit een ongehuwde moeder wordt geboren, krijgt het de achternaam van de moeder; indien het kind bij de geboorte of later wordt erkend, krijgt het de achternaam van de vader¹³.

6. De ouder is aansprakelijk voor onrechtmatige daden van het minderjarige, inwonende kind over wie gezag wordt uitgeoefend (artikel 1403, tweede lid BW).

B. De moeder

Uit het voorgaande vloeit voort dat een kind altijd een moeder heeft. Het kind kan zijn moeder alleen 'verliezen' door adoptie. In dat geval worden de familierechtelijke betrekkingen tussen moeder en kind verbroken en worden familierechtelijke betrekkingen tussen adoptief-ouders en kind gevestigd. In beginsel kan alleen een echtpaar een kind adopteren (zie artikel 227, Boek 1 BW). Ook als de vrouw uit wie het kind wordt geboren niet de genetische moeder van het kind is, is zij wel juridisch de moeder van het kind. *Een draagmoeder is na de geboorte juridisch de moeder van het kind, ook al is het niet haar bedoeling het kind als moeder te verzorgen en op te voeden.* In de literatuur

is naar voren gebracht dat in verband met nieuwe ontwikkelingen als eicel-donatie, het moederschap niet langer een voor het recht vast gegeven zou moeten zijn, maar (evenals het vaderschap) een gegeven dat zou moeten kunnen worden weerlegd¹⁴. Dit zou kunnen betekenen dat de vrouw die het kind heeft gebaard, maar niet de genetische moeder is van het kind, het moederschap zou kunnen ontkennen en dat het kind in dat geval geen moeder zou hebben dan wel dat het moederschap aan de vrouw die als donor van de eicel is opgetreden, wellicht het moederschap zou worden opgedrongen. Wie beslist hierover? Prof. mr. M. Rood-de Boer stelt in haar in noot 14 genoemde artikel voor, de rechter een salomonsoordeel te doen vellen. Het schijnt mij toe dat de rechter voor een onmogelijke opgave wordt geplaatst. Ik zou ervoor willen pleiten het huidige uitgangspunt dat de moeder is de vrouw uit wie het kind is geboren te handhaven. Noch een gewijzigde definitie van het juridische moederschap noch een mogelijkheid tot ontkenning van het moederschap zouden moeten worden geïntroduceerd. Zekerheid omtrent het juridische moederschap lijkt mij meer in het belang van het kind dan de ongewisheid die kan ontstaan wanneer ook het moederschap een weerlegbaar gegeven zou worden. Daarbij kan tevens een rol spelen dat de vrouw die het kind heeft gebaard, het kind ook negen maanden heeft gedragen. Voorts kan erop worden gewezen dat de vrouw uit wie het kind is geboren en die niet de genetische moeder is van het kind, met deze wijze van bevruchting heeft ingestemd. Tenslotte zou opnemning van een mogelijkheid van ontkenning van het moederschap waarschijnlijk niet in overeenstemming zijn met de gedachten van het Europese Hof van Justitie te Straatsburg, zoals die in het Marckx-arrest zijn uiteengezet. In dat arrest heeft het Europese Hof juist de regel van het Belgische recht dat het moederschap afhankelijk is van een vrijwillige erkenning in strijd met artikel 8 EVRM geoordeeld. Toegegeven wordt dat deze beslissing geen betrekking had op het geval dat de moeder niet de biologische moeder is van

het kind. Consequentie van deze opvatting is dat ongeacht van wie de eikel afkomstig is, de vrouw uit wie het kind wordt geboren de moeder is. De draagmoeder bijvoorbeeld is altijd de moeder van het kind, ook al heeft zij niet de intentie om moeder te zijn en ook al is zij genetisch niet de moeder van het kind. Het moederschap van de draagmoeder kan niet anders dan door verbreking van familie-rechtelijke betrekkingen met het kind en tegelijkertijd vestiging van nieuwe familie-rechtelijke betrekkingen (via adoptie) worden beëindigd.

C. De vader

Anders dan het moederschap is het juridische vaderschap niet altijd een vaststaand gegeven. Het kind dat tijdens het huwelijk of binnen 307 dagen nadien wordt geboren heeft de (gewezen) echtgenoot van de vrouw tot vader. Dit vaderschap kan door de man of, indien hij is overleden, door zijn erfgenamen, onder bepaalde voorwaarden¹⁵ worden ontkend als de man niet de vader van het kind kan zijn. In het geval dat de vrouw kunstmatig is geïnsemineerd met het zaad van haar man (KIH) kan de echtgenoot het vaderschap niet ontkennen. Men kan veronderstellen dat het door de echtgenoot ter beschikking stellen van zijn zaad zijn toestemming tot deze wijze van bevruchting impliceert. Met kunstmatige inseminatie van de vrouw met het zaad van de echtgenoot kan op één lijn worden gesteld kunstmatige inseminatie van de vrouw met het zaad van de partner met wie zij duurzaam samenleeft. Juridisch zijn er evenwel verschillen. Het kind dat wordt geboren heeft in het laatste geval de vrouw tot moeder¹⁶ en tot vader de man die – met toestemming van de moeder – het kind erkent. Dit kan, maar hoeft niet de man te zijn die zijn sperma ter beschikking heeft gesteld. Tegen de man die zijn zaad ter beschikking heeft gesteld, en het kind niet erkent, kan op grond van de interpretatie die de Hoge Raad heeft gegeven aan het begrip 'gemeenschap' in artikel 394, Boek 1 BW geen zogenaamde vaderschapsactie worden ingesteld¹⁷. Volgens het derde lid van artikel 394 Boek 1 BW wordt de vader van een niet-erkend kind

vermoed te zijn hij die tussen de 307e en 179ste dag voor de geboorte met de moeder gemeenschap heeft gehad. De Hoge Raad (arresten van 17 februari 1927, NJ 1927, 393 en 19 maart 1965, NJ 1965, 200) verstaat onder 'gemeenschap': gemeenschap van man en vrouw door vereniging van beide geslachtsdelen. In het geval van kunstmatige inseminatie is er geen zodanige gemeenschap tussen man en vrouw geweest. Hoewel de uitleg van het begrip 'gemeenschap' door de Hoge Raad is gegeven voor de invoering van Boek 1 BW, moet echter, aangezien artikel 344e (oud) BW hetzelfde luidt als nu artikel 394, derde lid, Boek 1 BW, aangenomen worden dat de uitleg nu niet anders zou luiden.

51

In het geval dat de vrouw zou worden geïnsemineerd met zaad van haar overleden echtgenoot of overleden partner heeft het kind juridisch geen vader, tenzij het na de geboorte door een andere man wordt erkend of het kind binnen 306 dagen na de ontbinding van het huwelijk wordt geboren.

In het laatste geval is de overleden echtgenoot nog de vader van het kind.

De gehuwde vrouw die wordt geïnsemineerd met het zaad van een andere man dan haar echtgenoot is na de geboorte de moeder van het kind. Haar man is de vader van het kind indien hij toestemming heeft gegeven tot deze inseminatie (KID). In de terminologie van artikel 201, eerste lid, Boek 1 BW heeft de man toestemming gegeven 'tot een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad'.

Hetzelfde geldt als de man na het geven van de toestemming, maar voor de geboorte van het kind is overleden of gescheiden van de vrouw, indien het kind binnen 307 dagen na ontbinding van het huwelijk is geboren. In deze gevallen kan het vaderschap door de man (of door zijn erfgenamen) niet worden ontkend.

Indien een ongehuwde vrouw met het zaad van een onbekende man wordt geïnsemineerd en haar partner met wie zij duurzaam samenleeft heeft daartoe toestemming gegeven, heeft het kind dat na deze inseminatie wordt geboren slechts een vader als het kind

door de partner of een andere man wordt erkend. De voor de inseminatie door de partner gegeven toestemming is met het oog op de latere erkenning slechts relevant als deze toestemming zou kunnen worden opgevat als een gehoudenheid om op een later moment tot erkenning van de ongeboren vrucht dan wel een erkenning van het kind over te gaan. Een erkenning is evenwel ook dan niet mogelijk als de vrouw haar toestemming daartoe weigert.

Het kind van de ongehuwde, alleenstaande vrouw die is geïnsemineerd met het zaad van een onbekende man, heeft juridisch geen vader als het kind niet door een man wordt erkend.

52

Hetgeen opgemerkt is over het juridische moeder- en vaderschap in geval van homologe of heterologe kunstmatige inseminatie en de gevallen waarin ontkenning van het vaderschap mogelijk dan wel erkenning door een man om vaderschap te doen ontstaan nodig is, geldt mijns inziens mutatis mutandis voor in vitro fertilisatie in combinatie met transfer van het embryo naar de baarmoeder van de vrouw. Een echtgenoot zal mijns inziens altijd toestemming moeten geven tot in vitro fertilisatie en inbrenging van de bevruchte eicel in de baarmoeder van zijn vrouw om de mogelijkheid van ontkenning van het vaderschap uit te sluiten. Het maakt daarbij geen verschil of gebruik is gemaakt van het zaad van de echtgenoot of de partner dan wel van een onbekende man. In het eerste geval zou toestemming tot gebruik van het zaad de toestemming tot IVF en ET kunnen impliceren. Een afzonderlijk probleem hierbij is hoever de toestemming reikt, gesteld dat meer dan één eicel bij de vrouw wordt weggehaald en met (donor)zaad wordt bevrucht, en niet alle weer worden ingebracht bij de vrouw, maar ingevroren zouden worden bewaard. Geldt de toestemming van de man ook voor een volgende (poging tot) bevruchting als een eerste poging is mislukt? En als een eerdere poging is gelukt? Ik zou menen dat dit niet het geval is en dat de man tot elke nieuwe inbrenging bij de vrouw van een bevruchte eicel toestemming behoort te geven.

Het voorgaande ziet er in schema als volgt uit:

	man	a. Toestemming tot inseminatie/IVF + ET door echtgenoot	b. Toestemming tot inseminatie/IVF + ET door partner	c. Geen toestemming tot inseminatie/IVF + ET van echtgenoot	d. Geen toestemming tot inseminatie/IVF + ET van partner
vrouw					
1. KI met zaad echtgenoot		Gebruikmaking zaad echtgenoot impliceert toestemming. Geen ontkenning vaderschap mogelijk	-	-	-
2. KI met zaad partner	-		Toestemming zou gehoudenheid tot erkenning ongeboren vrucht of kind kunnen impliceren. Altijd toestemming moeder tot erkenning nodig. Ook andere man kan kind erkennen	-	-

Zie voor vergolg schema, blz. 54.

	man	a. Toestemming tot inseminatie/IVF + ET door echtgenoot	b. Toestemming tot inseminatie/IVF + ET door partner	c. Geen toestemming tot inseminatie/IVF + ET van echtgenoot	d. Geen toestemming tot inseminatie/IVF + ET van partner
vrouw					
3. KI donor-zaad	Artikel 201, eerste lid, Boek 1 BW	Als onder 2.b	Vaderschap kan worden ontkend	Het kind heeft een vader als een man (de partner) het kind erkent. Dit geval staat gelijk aan KID van een ongehuwde, alleenstaande vrouw	
4. IVF + ET al dan niet met gebruik van donor-zaad	Geen ontkenning vaderschap mogelijk.	Als onder 2.b	Als onder 3.c.	Als hierboven (3.d).	

C. Donatie van en de donores van ei- en zaadcellen

Donores van ei- en zaadcellen zijn zij die daarvan afstand hebben gedaan ten behoeve van het gebruik voor bevruchting van een vrouw of bijvoorbeeld voor wetenschappelijk onderzoek. Eicellen kunnen alleen worden afgestaan als zij tegelijkertijd ook in vitro worden bevrucht, aangezien opslag in bevroren toestand van eicellen naar de huidige stand van techniek nog niet mogelijk is. Opslag van embryo's is wel mogelijk. Naast afstand van gameten is ook inbewaaring van gameten, in de praktijk alleen nog maar van zaadcellen, mogelijk. Evenals Loeb en Van Straaten¹⁸ ben ik van mening dat na afscheiding zaad- en eicellen zaken zijn, maar in verband met de aard der zaak een bijzonder soort zaken. Dit bijzondere karakter komt tot uitdrukking in beperkingen met betrekking tot de

beschikkingsbevoegdheid die inzake deze zaken zouden kunnen worden gesteld, bijvoorbeeld ten aanzien van de vraag of deze zaken kunnen worden verkocht, en de vraag in hoeverre erfgenamen over deze zaken zouden kunnen beschikken.

Naast de vragen die met betrekking tot de juridische positie van afgescheiden gameten kunnen worden gesteld, is ook de positie van donores in dit verband van belang. In de discussie speelt vooral het hiervoor¹⁹ reeds aangestipte probleem van de anonimiteit van de donor. Deze wordt in de huidige praktijk bewaard. Met betrekking tot donores worden wel bepaalde gegevens geregistreerd, zoals de naam en overige persoonlijke gegevens; gegevens met betrekking tot ziekten die de donor in het verleden heeft gehad en met betrekking tot ziekten die in zijn familie voorkomen. Haar-, oog- en huidskleur en het ras van de donor worden eveneens geregistreerd.

Deze gegevens worden niet aan de ouder(s) van het KID-kind noch aan het kind zelf (bijvoorbeeld zodra het meerderjarig is) op verzoek ter beschikking gesteld. Wel kunnen in de praktijk de man en vrouw die tot donorinseminatie besluiten hun wensen kenbaar maken met betrekking tot haar-, oog- en huidskleur van het kind.

Genetici zijn van mening dat in dit opzicht meer openheid zou moeten worden nagestreefd. Bekendheid van de identiteit van de donor zou in bepaalde gevallen nodig zijn om de aanwezigheid en/of het verloop van bepaalde erfelijke ziekten in de familie van de donor te kunnen nagaan.

In de Raad van Europa is kunstmatige inseminatie en in dat verband ook de anonimiteit van de donor al eens onderwerp van discussie geweest. Een aanbeveling hierover is in de ontwerp-fase blijven steken juist vanwege de uiteenlopende gedachten in verband met de anonimiteit van de donor²⁰. In deze ontwerp-aanbeveling was voorgesteld de anonimiteit van de donor te handhaven. Bepaald was tevens dat, mocht de identiteit van de donor wel bekend zijn, tegen hem geen onderhoudsactie (vgl. artikel 394, Boek 1 BW) zou kunnen worden ingesteld. Naar

huidig Nederlands recht zou dit al niet mogelijk zijn, gezien de interpretatie van het begrip 'gemeenschap' in artikel 394, derde lid, Boek I BW door de Hoge Raad. Vrees voor de mogelijkheid van onderhoudsacties kan geen argument zijn om de anonimiteit van de donor te handhaven.

Afgezien van niet-juridische argumenten tegen handhaving van de anonimiteit van de donor wordt door juristen wel aangevoerd dat het kind er recht op heeft te weten wie zijn biologische vader (en moeder) is. In Duitsland wordt dit recht van het kind gebaseerd op de grondwet. In Zweden is intussen een wettelijke regeling tot stand gebracht, waardoor het (meerderjarige) kind de mogelijkheid heeft te weten te komen wie zijn biologische vader is²¹. In Nederland zou een dergelijk recht moeten worden gebaseerd op het recht op eerbiediging van het gezinsleven neergelegd in artikel 8 EVRM.

56

In hetzelfde artikel 8 EVRM is evenwel ook het recht op eerbiediging van het privé-leven neergelegd. Het is de vraag of dit aan de donor toekomend recht *volledig* zal moeten wijken voor het recht van het kind om te weten wie zijn biologische vader is.

D. Draagmoederschap

Ⓒ In alle gevallen van draagmoederschap is de vrouw uit wie het kind wordt geboren de moeder, ongeacht of de bevruchte eicel van haarzelf afkomstig is dan wel of een 'vreemd' embryo bij haar is ingebracht. Indien de draagmoeder gehuwd is, is haar echtgenoot de vader van het kind. Deze echtgenoot kan het vaderschap ontkennen, tenzij blijkt van feiten die het mogelijk maken dat hij de vader van het kind is of hij toestemming heeft gegeven tot een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad (artikel 201, eerste lid, Boek I BW). Dit laatste zal veelal het geval zijn: de echtgenoot geeft bijvoorbeeld toestemming tot bevruchting met zaad van de 'wens'-vader.

De wens-ouder of -ouders kunnen zijn: een vrouw alleen (en daarmee wordt gelijk gesteld de situatie van twee vriendinnen, die een kind willen, maar beiden niet in staat

zijn een kind te dragen en te baren), een man alleen (of twee vrienden die samen een kind willen), een echtpaar, of een man en een vrouw die ongehuwd samenleven. Het echtpaar dat een kind van een draagmoeder wenst, zou het kind eventueel kunnen adopteren²². Indien de wensouders het kind hebben geadopteerd, zijn familierechtelijke betrekkingen ontstaan tussen de adoptief-ouders en het adoptief-kind. De familierechtelijke betrekkingen met de draagmoeder (en haar echtgenoot) zijn verbroken. Dit laatste is niet het geval, indien de wensouder(s) niet gehuwd zijn of indien het gaat om een alleenstaande wensvader of wensmoeder. De rechtspositie van de wensouder kan dan niet anders zijn dan die van een voogd. Daarbij komt dat van de ongehuwde wensouders slechts één van hen voogd kan zijn, omdat er in elke voogdij slechts één voogd is. De andere wensouder kan hoogstens toezien voogd zijn²³. In het geval van (een) ongehuwde wensouder(s) blijven de familierechtelijke betrekkingen tussen de draagmoeder (en haar echtgenoot) in stand en ontstaan geen familierechtelijke betrekkingen tussen wensouder(s) en kind, tenzij een ongehuwde wensvader het kind van een ongehuwde draagmoeder erkent. (Eén van) de wensouder(s) krijgt de voogdij, dat wil zeggen het gezag over persoon en vermogen van het kind. Het is zelfs mogelijk dat de draagmoeder (en haar echtgenoot) later herstel vragen in het gezag waaruit ze is/zijn ontheven (vgl. artikelen 277 en 278 en 335 jo 277 en 278, Boek 1 BW)²⁴. Zodra het kind wordt overgedragen aan de wensouder(s) en in dat gezin – in juridisch opzicht te noemen het pleeggezin – wordt opgenomen, dient daarvan melding te worden gemaakt door het hoofd van het pleeggezin aan de burgemeester (artikel 5, eerste lid, Pleegkinderenwet). Het achterwege laten van een dergelijke melding vormt een strafbaar feit (artikel 20, eerste lid, Pleegkinderenwet). Na een melding wordt de raad voor de kindbescherming ingeschakeld. In dit verband dient ook artikel 241, derde lid, Boek 1 BW te worden vermeld. Het is mogelijk dat een

kind beneden de leeftijd van zes maanden dat niet onder voogdij van een rechtspersoon staat, voorlopig wordt toevertrouwd aan de raad voor de kindbescherming, indien voor opnemng in een pleeggezin niet de schriftelijke toestemming van de raad is verkregen. Indien een kind beneden de leeftijd van zes maanden dat niet onder voogdij van een rechtspersoon staat zonder de genoemde schriftelijke toestemming als pleegkind wordt opgenomen, kan dit feit worden bestraft (zie artikel 442a Sr.). Ook de commerciële bemiddeling hierbij kan worden bestraft, indien geen schriftelijke toestemming van de raad is verkregen (zie artikel 151a Sr.).

58

Op grond van artikel 7 Pleegkinderenwet kan door de raad een onderzoek plaatsvinden naar het pleegkind en het gezin waarin het wordt verzorgd en opgevoed. Dit onderzoek vindt niet plaats, tenzij er een redelijk vermoeden bestaat dat er in het pleeggezin misstanden heersen of dreigen te ontstaan. Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat voor plaatsing van kinderen beneden de zes maanden in een pleeggezin altijd de schriftelijke toestemming nodig is van de raad voor de kindbescherming. Bij plaatsing van kinderen boven de zes maanden in een pleeggezin, zal de raad tegen de opnemng in het pleeggezin slechts zelden bezwaren behoeven te koesteren op grond van de wet. Het is de vraag of in verband met draagmoederschap ooit plaatsing na zes maanden of nog later zal gebeuren, met andere woorden of de geconstateerde verandering van toetsingscriteria, zodra het kind zes maanden of ouder is, voor de raad voor de kindbescherming in de praktijk tot problemen zou kunnen leiden.

Nadat het kind een jaar heeft verbleven in het pleeggezin (dat is het gezin van de wensouder(s)), kan door de draagmoeder (en haar echtgenoot) niet zonder meer wijziging in het verblijf van het kind worden gebracht, hoewel de draagmoeder (en haar echtgenoot) nog steeds de voogdij of ouderlijke macht over het kind hebben. Na een jaar verblijf in het pleeggezin kunnen de pleegouder(s) toestemming tot wijziging van het verblijf van het pleegkind

weigeren (het zgn. blokkaderecht). Deze toestemming van de pleegouder(s) kan in dat geval worden vervangen door die van de kinderrechtcr. De draagmoeder (en haar echtgenoot) kunnen de kinderrechtcr om vervangende toestemming verzoeken. Het verzoek kan — voor een termijn van maximaal zes maanden — worden afgewezen. In die tijd kunnen de pleegouder(s) zelf een verzoek tot ondertoezichtstelling of ontheffing van de ouderlijke macht of voogdij aanhangig maken. Gebeurt dat, dan blijft de beslissing van de kinderrechtcr van kracht totdat op het verzoek tot ondertoezichtstelling of ontheffing van de ouderlijke macht of voogdij is beslist (artikelen 246a, 267, tweede lid en 268, tweede lid, sub d, respectievelijk 336a, 330, tweede lid jo 268, tweede lid, sub d, Boek 1 BW).

59

Het is anders dan langs de (oneigenlijke) weg van ontheffing van de ouderlijke macht of voogdij niet mogelijk ouderrechten van de moeder (en vader) van het kind te doen overgaan op de wensouder(s).

Ontheffing is mogelijk wegens ongeschiktheid of onmacht als ouder de plicht tot verzorging en opvoeding te vervullen, mits het belang van het kind zich daartegen niet verzet, of — in geval de ontheffing wordt verzocht door pleegouders nadat het zgn. blokkaderecht is uitgeoefend — wegens ernstig nadeel te vrezen voor het kind indien het naar zijn ouder(s) zou terugkeren en omdat voortzetting van het verblijf bij de pleegouders noodzakelijk is. Bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal ligt een wetsontwerp waarin de afstand van ouderrechten is geregeld (kamerstukken nr. 14 167, Wijziging van het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, strekkende tot invoering ten behoeve van minderjarige moeders van de mogelijkheid tot meerderjarigverklaring en ten behoeve van ouders van de mogelijkheid tot het doen van afstand van ouderrechten). Over dit voorstel van wet heeft het College van Advies voor de Kinderbescherming onlangs opnieuw advies uitgebracht²⁵.

Tussen de draagmoeder (en haar echtgenoot) en de wensouder(s) worden voordat het tot

een zwangerschap komt, meestal afspraken gemaakt, die soms ook op schrift worden gesteld. Deze afspraken komen erop neer dat de draagmoeder hetzij op natuurlijke wijze hetzij langs de weg van kunstmatige inseminatie wordt bevrucht met het sperma van – meestal – de wensvader dan wel dat bij de draagmoeder een bevruchte eicel wordt ingebracht. De draagmoeder verplicht zich de vrucht te dragen, geboren te doen worden en vervolgens het kind af te staan. De wensouder(s) verplichten zich het kind op te nemen (al dan niet tegen betaling). Het is niet bekend of het in Nederland voorkomt dat tegenover de verplichtingen die de draagmoeder op zich neemt een financiële vergoeding staat anders dan het op zich nemen van de kosten die een zwangerschap en bevalling altijd met zich brengen.

60

In het algemeen worden overeenkomsten die inhouden of althans feitelijk leiden tot afstand van de ouderlijke macht of voogdij, geacht nietig te zijn wegens het ongeoorloofde karakter van deze overeenkomsten. Dit is zeker zo als daarbij financiële overwegingen een rol spelen²⁶. De overeenkomst tussen een draagmoeder en wensouder(s) waarbij de betrokkenen bovengenoemde verplichtingen over en weer op zich hebben genomen, ontberen dan ook rechtskracht²⁷.

In dit verband kan er nog op worden gewezen dat uit het bestaan van het rechtsinstituut adoptie blijkt dat in het systeem van ons recht de hoedanigheid van ouder niet door middel van een overeenkomst vervangbaar kan worden gesteld.

Zoals uit het voorgaande is gebleken, zijn de juridische complicaties om het met het draagmoederschap beoogde doel te bereiken, groot. Hieraan wordt voorbij gegaan indien bijvoorbeeld door de wensvader een valse aangifte van de geboorte van het kind wordt gedaan en deze het kind aangeeft als geboren uit de wensmoeder in plaats van uit de draagmoeder. Dit is strafbaar op grond van de artikelen 227 en 236 Sr. In de eerste plaats wordt er 'gefraudeerd' (artikel 227, eerste lid Sr., één van de artikelen betreffende valsheid in geschriften). In de tweede plaats wordt

opzettelijk de afstamming van het kind onzeker gemaakt. Dit is verduistering van staat (artikel 236 Sr.). Vervolging wegens verduistering van staat kan echter alleen gebeuren, indien ten minste een rechtsvordering tot inroeping of betwisting van staat bij de burgerlijke rechter is ingesteld en de rechter een eindbeslissing heeft gegeven dan wel heeft beslist dat er een begin van bewijs als bedoeld in artikel 209, Boek 1 BW is. Deze laatste voorwaarde is gesteld omdat de staat primair iemands persoonlijk belang betreft en de strafvervolging als publieke actie de rechtsvordering tot inroeping van staat als private actie daarom slechts volgt.

Tenslotte

61

De juridische problemen rond vormen van kunstmatige bevruchting en aanverwante problemen, zoals dat van de anonimiteit van de donor, zijn niet gering. Evenwel zal de juridische oplossing die wel of niet wordt geboden deels worden ingegeven door overwegingen van ethische, sociaal-psychologische en sociale aard. Een commissie van de Gezondheidsraad, die vorig jaar een interim-advies over in vitro fertilisatie heeft uitgebracht, houdt zich nu vooral bezig met de ethische, sociaal-psychologische en sociale problemen rond deze vraagstukken. Een werkgroep van de Vereniging voor Familie- en Jeugdrecht bestudeert deze problematiek vanuit een juridische gezichtshoek. Ethische, sociale en sociaal-psychologische overwegingen zullen evenwel de juridische aanbevelingen van deze werkgroep beïnvloeden.

Noten

¹ Zie over de ontwikkelingen in het buitenland meer in het artikel van G. J. Veerman, blz. 5 van dit nummer.

² Zie over de medisch-technische aspecten van reageerbuisbevruchting G. H. Zeilmaker, Reageerbuisbevruchting, van eicel tot embryo. Natuur en techniek, 50e jrg., nr. 10, 1982, blz. 754-771.

³ Loeb en Van Straaten Nederlands juristenblad, 59e jrg., nr. 33, 29 september 1984, blz. 1028/1029 gebruiken een volstrekt andere definitie van draagmoeder. In hun ogen is de draagmoeder de vrouw die genetisch niet de moeder is van het kind.

* Artikel 8 EVRM luidt in de Engelse versie:

1. Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence.
2. There shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.

⁵ Een samenvatting van dit arrest is gepubliceerd in N.J. 1980, nr. 462. Het arrest is onder andere volledig gepubliceerd in A. Heyvaert en H. Willekens. Beginselen van het gezins- en familierecht na het Marckx-arrest. Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1981. Het arrest betrof overigens de Belgische wetgeving, maar is vanwege de uitleg van artikel 8 (jo. artikel 14) EVRM ook voor Nederland van belang.

⁶ Vergelijk het Interimadvies In vitro fertilisatie. 's-Gravenhage Gezondheidsraad, 1984, bladzijde 23: de eerste cellen waaruit het individu zich ontwikkelt, ontstaan pas aan het eind van de tweede week van de bevruchting.

62

⁷ Vergelijk Leenen, H. J. J., Rechten van de mens in de gezondheidszorg. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1978, blz. 24.

⁸ Zie hierover meer in het pre-advies voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking van Prof. Mr B. Sluyters. De aansprakelijkheid van arts en ziekenhuis. Deventer, Kluwer, 1984.

⁹ Vergelijk de gedragsregels voor artsen 1978, Hoofdstuk I regel 14: 'De arts zal geen opdracht aanvaarden die, noch een verzoek inwilligen dat in strijd is met zijn medisch-ethische opvattingen of met de gedragsregels die voor artsen gelden'.

¹⁰ Het huwelijk eindigt: door de dood; door vermissing van een der echtgenoten en daarop volgend huwelijk van de andere; door echtscheiding; door ontbinding van het huwelijk na scheiding van tafel en bed (artikel 149, Boek 1 BW).

¹¹ Voor erkenning is onder het huidige recht de toestemming van de moeder nodig. Indien het kind reeds meerderjarig is, is eveneens zijn toestemming nodig (artikel 224, eerste lid, onder d en e, Boek 1 BW). Zie echter Rb. Amsterdam, 19 maart 1985, rekestnr. 84.4092.

¹² Sinds de beschikking van de Hoge Raad van 4 mei 1984, RvdW 1984, 98 inzake gezamenlijk ouderlijk gezag na scheiding zijn door verschillende kantonrechters verzoeken van een voogd en toezicnd voogd (ongehuwde vader en moeder) om gezamenlijk met het ouderlijk gezag te worden belast, ingewilligd (vgl. ktr. Tilburg, 28 december 1984, Prg. 2248 en ktr. Amsterdam, 14 februari 1985, rep. I-3583/84).

¹³ In oktober 1984 is een voorontwerp van wet herziening van het naamrecht gepubliceerd, waarin onder anderen wordt voorgesteld dat de man en vrouw die in familierechtelijke betrekkingen staan tot het kind bij de geboorte van het kind de naam

van één van beide ouders kunnen kiezen. Dit keuzerecht geldt alleen voor het eerste kind van de ouders.
¹⁴ Vergelijk Prof. Mr. M. Rood-de Boer. Rechtsvragen met betrekking tot moederschap. Tijdschrift voor familie- en jeugdrecht, 6e jrg., nr 8, 1984, blz. 237.

¹⁵ Zie voor de termijn waarbinnen de rechtsvordering tot ontkenning moet worden ingesteld de artikelen 203 en 204, Boek 1 BW.

¹⁶ De moeder wordt van rechtswege voogdes over haar kind, indien zij bevoegd is tot de voogdij en oefent dan het gezag uit over het kind. De man die het kind erkent, komt in familierechtelijke betrekkingen met het kind te staan. Hij krijgt evenwel in beginsel geen gezag over het kind.

¹⁷ De vaderschapsactie is een onderhoudsactie die ten behoeve van het kind zowel door de raad voor de kindbescherming als door degene die het gezag over het kind uitoefent, kan worden ingesteld tegen de verwekker van het kind. Indien het verwekkerschap is vastgesteld en de actie op grond van artikel 394, Boek 1 BW is toegewezen, is de verwekker verplicht tegenover het minderjarige kind bij te dragen in de kosten van diens levensonderhoud. De met succes ingestelde vaderschapsactie leidt niet tot het ontstaan van familierechtelijke betrekkingen tussen verwekker en kind. Wij kennen in het Nederlandse recht niet de zogenaamde actie met staatgevolg.

¹⁸ Nederlands juristenblad, 59e jrg., nr. 33, 29 september 1984, blz. 1027.

¹⁹ blz. 50 van deze bijdrage.

²⁰ Zie hierover E. Lukács. Enkele kanttekeningen bij de ontwerp-aanbeveling van de Raad van Europa betreffende kunstmatige bevruchting bij mensen. Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht, 1e jrg., nr. 6, 1979, blz. 198-200.

²¹ Dit heeft geleid tot het sluiten van 9 van de 10 spermabanken in Zweden, aldus een bericht in NRC-Handelsblad van 22 januari 1985.

²² Alleen een echtpaar kan een kind adopteren (artikel 227, eerste lid, Boek 1 BW).

²³ Uit H.R. 4 mei 1984, RvdW 1984, 98 kan – anders dan Mevrouw Rood-de Boer in Nederlands juristenblad, 59e jrg., nr. 41 1984, blz. 1282 stelt – niet worden afgeleid dat nu ook ouders die niet gehuwd zijn met elkaar en dat ook nimmer zijn geweest, gezamenlijk met de ouderlijke macht kunnen worden belast. Hiervoor bestaan geen wettelijke aanknopingspunten.

²⁴ Dit geldt niet voor het geval dat de wensouders na ontheffing het kind hebben geadopteerd.

²⁵ Op het departement van Justitie beraadt men zich over de vraag of met dit wetsontwerp moet worden voortgegaan.

²⁶ Zie Contractenrecht III, nr. 130; Loeb en van Straaten, Nederlands juristenblad, 59e jrg., nr. 33, 29 september 1984, blz. 1029. Heida, Weekblad voor privaatrecht, notarisambt en registratie, 115e jrg., nr. 5716, 1984, blz. 652, rechterkolom en

Hammerstein-Schoonderwoerd, Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht, 6e jrg., nr. 8, 1984, blz. 231; vergelijk ook H.R. 27 maart 1930, NJ 1930, 1250. De Boer, Nederlands juristenblad, 59e jrg., nr. 14, 1984, blz. 414, noemt een dergelijk contract niet onzedelijk, maar wel met afdwingen daarvan.

²⁷ In het Neue Juristische Wochenschrift, 35e jrg., nr. 45, 1982, blz. 2528-2534 is een opmerkelijk artikel verschenen van Dr. Dagmar Coester-Waltjen, waarin wordt verdedigd dat overeenkomsten tussen draagmoeders en wensouders niet in strijd zijn met de goede zeden. Het is volgens deze schrijver niet in strijd met de goede zeden om als kinderloos echtpaar een kind te wensen, terwijl rechteus wordt geaccepteerd dat een vrouw na de geboorte het kind dat zij ter wereld heeft gebracht, weggeeft. Het gaat er daarbij niet om over het kind te beschikken, maar om een afzien van de uitoefening van de rechten die men als ouder heeft. Wel zou de overeenkomst in strijd zijn met de goede zeden, indien door de draagmoeder een financiële tegemoetkoming zou worden geëist. Dit leidt volgens de schrijver echter slechts tot gedeeltelijke nietigheid van het contract. Het aldus rechtsgeldige contract is volgens de schrijver echter niet rechtens afdwingbaar. Indien de afspraken niet worden nagekomen, ontstaat een verplichting tot schadevergoeding.

Draagmoederschap; ethische overwegingen

door dr. M. Christiaens, drs. C. van der Weele
en drs. J. J. Rolies*

De nieuwe ontwikkelingen op het gebied van voortplanting zijn zo ingrijpend dat veel diepgewortelde vanzelfsprekendheden over het krijgen van kinderen overhoop worden gehaald. Over de vraag wat er allemaal in het geding is, lopen de meningen uiteen; Lisa H. Newton spreekt zelfs – niet helemaal ten onrechte – van 'formless terrors and doubts' (1983, p. 71). Daarom is het wellicht verstandig niet al te overhaast op ethische oordelen af te stevenen, maar eerst de verschuivingen in kaart te brengen.

65

Draagmoederschap is helemaal geen nieuw fenomeen. De huidige discussie is op gang gekomen in het spoor van de jongste ontwikkelingen op het gebied van de voortplanting. Het laag-technologische draagmoederschap, waarbij geen gebruik gemaakt wordt van medische technieken of hoogstens van KID, is al langer bekend. In het verleden, soms ver vóór onze tijdrekening, hebben bepaalde culturen sommige vormen zelfs geïstitutionaliseerd. Slechts het zgn. hoog-technologische draagmoederschap, dat gepaard gaat met meer ingewikkelde manipulaties, is een recent fenomeen in de rij van nieuwe procreatiemogelijkheden. Het einde van deze rij is nog lang niet in zicht. De vraag dringt zich levensgroot op of dit ontwikkelingsproces geen halt moet toegeroepen worden, tenminste indien dit überhaupt nog kan. En als het nog kan, door wie en wanneer moet dit gebeuren? Als iedere nieuwe stap geïsoleerd geëvalueerd wordt, is het niet ondenkbaar dat onze cultuur zich stapsgewijs en nauwelijks bewust laat meedrijven met dit proces om

* De eerstgenoemde auteur is als wetenschappelijk hoofdmedewerker, de beide andere auteurs als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de afdeling Ethiek in verband met de geneeskunde van de Faculteit der geneeskunde en Tandheelkunde van de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

dan plotseling te moeten vaststellen dat de 'Brave New World' werkelijkheid is geworden. Daarom zien wij ons genoodzaakt om in deze bijdrage ook aan deze bredere vraagstelling aandacht te besteden.

Ondertussen moet elke nieuwe mogelijkheid ook op zijn eigen ethische merites bekeken worden en moeten er terzake beleidsbeslissingen genomen worden. Ook de vraag hoe men met de verscheidenheid aan morele inzichten dient om te gaan, is ethisch niet zonder belang (van Melsen, 1977). Wat dat betreft pleiten wij voor een zakelijk, dialooggericht klimaat. In dit kader kan het nuttig zijn van elke visie punten van overeenkomst en verschil helder te expliciteren zodat de daarbij horende argumentaties zo rationeel mogelijk tegen elkaar kunnen afgewogen worden.

66

Over heel wat aspecten van de draagmoederschapsproblematiek zijn de auteurs van deze bijdrage eensgezind; over andere aspecten zijn de meningen verdeeld. Wat dit laatste betreft staan twee visies tegenover elkaar. We geven ze weer, elk met haar onderlinge gedachtengang. Vervolgens gaan beide standpunten met elkaar in discussie op zoek naar een *modus vivendi*, die aan elk van beide zoveel mogelijk recht doet. Dit gesprek beschouwen we als een mini-afspiegeling van de in onze samenleving te voeren dialoog. Onze eindconclusies kunnen niet direct opgevat worden als concrete beleidsvoorstellen. In de eerste plaats omdat wij ons voornamelijk zullen beperken tot (sociaal-)ethische aspecten, weliswaar een zeer belangrijke maar niet altijd de enige pijler van een verantwoord beleid. Verder omdat we ons vooral zullen richten op de belangen van het komende kind, terwijl duidelijk is dat er nog meer belangen in het geding zijn. (Deze keuze wordt verderop beargumenteerd). We beginnen deze bijdrage met het aanwijzen van enkele probleemvelden waarmee draagmoederschap te maken heeft. Vervolgens formuleren wij een mogelijke benadering van zowel de procreatietechnologie in het algemeen als van het draagmoederschap in het bijzonder. Onze aandacht zal daarbij uitgaan naar de diverse belangen die in het geding zijn om deze te confronteren

met de belangen van het komende kind. Daarna volgen twee evaluaties van het draagmoederschap; via onderlinge dialoog wordt getracht een beleidscompromis te ontwerpen. Ten slotte zetten we enige gemeenschappelijke conclusies op een rijtje.

1. Een inventarisatie van de probleemvelden.

1.1. *Draagmoederschap en voortplantingstechnologie*

Hierboven stipten we reeds aan dat draagmoederschap op tweevoudige wijze van doen heeft met de recente ontwikkelingen op het gebied van de voortplanting. Voor zover draagmoederschap gepaard gaat met de nieuwste medische technieken (in vitro bevruchting, embryo transfer, embryo lavage) kan men vragen als 'Mag alles wat kan?' en 'Hoe en wanneer is de humaniteit van het krijgen van kinderen in het geding?' niet over het hoofd zien.

67

Bij laag-technologisch draagmoederschap is er geen sprake van medisch technische hoogstandjes. Toch is de actualiteit van de huidige discussie daarover nauw verweven met de actualiteit van de medische procreatietechnologie. Waarom kwam deze discussie zo laat op gang? Vanwaar die link met een probleemveld dat daarmee op het eerste gezicht niet zoveel te maken heeft?

1.2. *Hulp bij infertiliteit*

Het is evident dat medische hulpverlening bij infertiliteit in het belang is van de hulpvragers. Hoe is dit belang verweven met de belangen van andere betrokkenen? En zijn die belangen van anderen voldoende gewaarborgd?

De meest direct betrokkene is het komende kind. Bestaat er zoiets als een recht op hulp bij infertiliteit? Dit recht zou dan een concretisering zijn van een meer algemeen 'recht op een kind'. Wordt de wijze van hulpverlening enkel bepaald door efficiëntiecriteria of behoren ethische overwegingen ook een rol te spelen? Mag de indicatie voor medische hulp uitgebreid worden tot 'afwezigheid van een geschikte verwekker'? Wat is in dezen de verantwoordelijkheid

van de behandelende arts?

Ten aanzien van het draagmoederschap rijzen bijkomende vragen. Niet zelden spreekt men de vrees uit dat arme vrouwen zullen uitgebuit worden. Mag aan draagmoederschap überhaupt geld te pas komen? Het is bekend dat afstandsmoeders vaak grote moeite hebben met of na het afstand doen van hun kind. Geldt dit ook voor draagmoeders? Moeten potentiële draagmoeders tegen zichzelf beschermd worden?

1.3. *De motieven van de geneeskunde*

Iedere nieuwe stap in de voortplantingstechnologie wordt gepresenteerd als antwoord op een urgente behoefte. Staat de altruïstische intentie altijd voorop in de geneeskunde? In hoeverre vormt de behoefte-legitimatie een dekmantel voor onderzoeksdrijf, carrière-drang, sensatiegevoeligheid en/of geldgewin? In hoeverre laten medici en het beleid in gezondheidsinstellingen zich matigen door ethische overwegingen? Of zijn zij de trendzeters van het ethos van de samenleving van morgen?

68

1.4. *De verantwoordelijkheid van de samenleving*

Kan onze samenleving de ontwikkelingen op het gebied van de voortplanting in handen laten van enerzijds de medische wereld en anderzijds de wensen van individuen? Wat betekent het voor de samenleving wanneer de traditionele afstammingsmodellen losgelaten worden? Moet zij dit oogluikend toestaan, verbieden of reglementeren? In verband met het draagmoederschap is dit een cruciale vraag, omdat terzake gemaakte afspraken thans geen enkele rechtsgeldigheid hebben. In welke mate is de samenleving de behoedster van de belangen van haar toekomstige leden? Moet bijv. de bescherming van het gezin voorwerp van staatszorg zijn? Op lange termijn stelt zich de vraag naar de verantwoordelijkheid ten aanzien van een eventueel evolueren in de richting van een 'Brave New World'.

2. Aanzetten tot verdere discussie

Ethische beschouwingen waarin niet duidelijk

is welk belang aan de orde is en van wie, zijn naar onze opvatting op zijn best nutteloos en op zijn slechtst gevaarlijk. Vandaar de volgende overwegingen over een rechtvaardige ordening van de samenleving als startpunt van onze ethische argumentatie.

2.1. *Een rechtvaardige ordening van de samenleving*

Iedereen hoort over ruimte te beschikken om, vrij en naar eigen inzicht, zijn of haar leven in te richten. Een rechtvaardige samenleving streeft ernaar om, via rechtsregels, deze ruimte zoveel mogelijk te waarborgen. Het recht op vrijheid voor allen leidt tot beperking van de vrijheid van een ieder: de vrijheidsuitoefening van de één (individu of groep) mag de vrijheidsuitoefening van de ander(en) niet hinderen; de vrijheidsuitoefening van de één eindigt waar die van de ander in het gedrang kan komen (Scheltens, 1983).

69

Deze uitgangspunten toepassend op de voortplanting, menen wij dat vruchtbaarheid een potentialiteit is waarover de mens in vrijheid moet kunnen beschikken. In de aard van deze mogelijkheid ligt ook zijn beperking besloten: deze vrijheid mag slechts uitgeoefend worden voorzover de vrijheid en de ontplooiingsmogelijkheden (hierna te noemen: belang) van anderen, i.c. het kind, niet in het gedrang komen. Ook de rechtvaardige belangen van derden en van de samenleving als geheel kunnen in het geding zijn en derhalve de individuele vrijheid inperken.

Precies om die reden kan voortplanting dan ook geen absoluut recht zijn. Om dezelfde reden menen wij dat niet automatisch alles wat technisch mogelijk is, ook mag.

Hoewel het de taak van de overheid is individuele mogelijkheden op vrijheidsuitoefening rechtvaardig te ordenen, volgt daaruit niet dat zij mag bepalen wie wel en niet kinderen mag krijgen. Het klassieke subsidiariteitsbeginsel, dat de verantwoordelijkheid van lagere instanties en van individuen beschermt tegen al te grote overheidsbemoeienis, is een belangrijk

principe in de sociale ethiek. De overheid dient particuliere verantwoordelijkheden te coördineren en te bevorderen, en verder waakzaam te zijn — desnoods door corrigerend op te treden — met betrekking tot de ontplooiingskansen van individuen. Ten aanzien van het draagmoederschap betekent dit dat — in de vooronderstelling dat deze vorm van voortplanting niet verboden hoeft te worden (hierover verderop meer) — een adequaat juridisch kader moet worden gecreëerd dat voor het kind volwaardige kansen op ontplooiing waarborgt en dat rechtmatige afspraken tussen de betrokkenen sanctioneert. Zolang een wetgeving dit alles niet kan garanderen — dit is het geval met de huidig geldende wetgeving in Nederland — is het fenomeen van draagmoederschap ethisch niet verdedigbaar. Ook na wetsadaptatie blijft voor de overheid waakzaamheid geboden omdat over de risico's van deze procreatievorm weinig of niets bekend is.

2.2. *De ideologie van de zelfontplooiing*

De belangstelling die de recente voortplantingstechnologieën genieten, wordt gedragen door de uitgesproken wens naar een kind bij kandidaat-ouder(s) die kampen met vruchtbaarheidproblemen. De wetenschap opent plots perspectieven om deze lang gekoesterde wens alsnog te kunnen realiseren.

Wij menen dat de ouderwens in onze dagen mede bepaald kan worden door een ideologie die in de zeventiger jaren in het Westen doorbrak en die bekend staat als de ideologie van de zelfontplooiing, van de zelfgroei en van de zelfverwerkelijking: elkeen mag en kan alles wat hij/zij nodig of wenselijk acht voor zijn eigen groei en ontplooiing zolang anderen daardoor niet geschaad worden (Beemer e.a., 1985). Wie meent dat zelfrealisatie de centrale plicht en de hoogste levenswaarde is, heeft uiteraard geen moeite met de acceptatie en de integratie van de nieuwe technologieën die de realisatie van individuele verlangens dichterbij brengt. De geneeskunde bleek nu bij machte via KI(D), IVF en refertilisatie (operatief herstel van vruchtbaarheid), eventueel gecombineerd,

aan allen die langs natuurlijke weg geen kinderen konden krijgen, toch een eigen kind te bezorgen.

Eén uitzondering echter: vrouwen met een uterusdefect. Voor hen was draagmoederschap, tot dan toe een fenomeen dat buiten het sociaal-cultureel blikveld viel, de geëigende oplossing. Het pas recent opgekomen ethos van de individuele zelfrealisatie lijkt mede aan de basis te liggen van de uitgestelde actualiteit van het draagmoederschap. Een eenzijdige beklemtoning van het ego maakt de verwerkelijking van verlangens, behoeften en begeerten tot een recht: wat kan, moet.

Dit autocentrisme, dat niet echt geïnteresseerd is in de eigenheid van de medemens, is veelal niet in staat om de weerslag hiervan op anderen, op zijn juiste waarde in te schatten. Hiermede spreken wij geen veroordeling uit over draagmoederschap of medische hulp bij infertiliteit; wij willen slechts wijzen op het risico, in de eerste plaats voor het kind, als de voortplantingsbeslissing eenzijdig-exclusief ingegeven wordt door de opvatting van 'het recht op een kind', 'voor mijn ontplooiing als man/vrouw'.

71

Wij zijn van oordeel dat een ethiek van verbondenheid en solidariteit, waarin mensen echt bekommerd zijn om het goed van de anderen en meer willen dan louter 'de ander niet schaden', betere garanties biedt om voor de andere, i.c. het kind, de beste ontplooiingskansen te bieden (Yankelovich, 1982; Christiaens, 1985).

Werkelijke verbondenheid vooronderstelt zelfstandigheid. De ethiek van de verbondenheid betekent geen negatie van de autonomie van het ego: het relativeren van eigen wensen is hier een bewuste keuze zonder zelfverlies.

2.3. Een geneeskunde van de begeerte

Onder een geneeskunde van de begeerte verstaan wij een geneeskunde die zonder meer beschikbaar is om wat haar gevraagd wordt, ook uit te voeren. Ofschoon het niet haar taak is om over elk verzoek een ethisch oordeel uit te spreken, mag de geneeskunde zich niet beroepen op het exclusieve en het unieke van de arts-patiënt relatie om de legitimiteit van die behoefte aan de maat-

schappelijke discussie te onttrekken.

In feite kan zij handig gebruik maken van de zelfontplooiingsideologie door voor de begeerte naar een kind steeds nieuwe technieken te bedenken die de vervulling ervan mogelijk maken.

In dit verband willen wij twee opmerkingen maken: a. In onze maatschappij waarin behoeftenbevrediging sterk in het teken staat van produktie en consumptie, dreigt het krijgen van kinderen in dezelfde sfeer terecht te komen: de geneeskunde voldoet aan de vraag naar kinderen met een aanbod van technieken. De behoeften van de cliënt bepalen het aanbod of, zoals in de economie, het aanbod creëert de behoeften. b. Door zich kritiekloos te beroepen op de mondigheid van de cliënt, zijn de geneeskunde en de artsen in staat andere motieven te verhullen zoals carrière, eigen aanzien (door wetenschappelijke primeurs) en dat van de medische stand, onderzoeksdrijf, geldgewin, macht over het nieuwe leven (de arts als 'Godfather') en de vrouw.

72

2.4. *De voortplantingstechnologie gecontroleerd*

Een geneeskunde van de begeerte zou wel eens een gevaarlijke geneeskunde kunnen worden, omdat de vooruitgang een doel op zichzelf gaat worden. In de zelfontplooiingsideologie en in het mateloze verlangen naar een kind, vindt zij steeds opnieuw een 'afzetmarkt' die als geloofwaardig alibi kan fungeren. Deze perversitering verloopt heel geleidelijk, stap voor stap. Daarom is het ook zo moeilijk om er de vinger op te leggen. Dit blijkt o.m. uit het feit dat het bekend maken van een medisch geslaagd experiment bijna steeds gepaard gaat met de mededeling dat de medisch-ethische commissie van de betreffende instelling haar zegen heeft gegeven. Dat kon ook omdat 'het nieuwe' meestal de logische voortzetting is van het reeds geaccepteerde. Een beoordeling van een geïsoleerd onderzoeksprotocol zal zelden rekening houden met de verdere logica van het ontwikkelingsproces, zodat, ongemerkt en vlugger dan verwacht, de humaniteitsgrens in de richting van de 'Brave New World' onomkeerbaar overschreden kan worden. Medisch-ethische waakzaamheid ten

aanzien van het globale proces dat zich versnipperd voltrekt in autonome onderzoekscentra, is derhalve een noodzaak. Wij pleiten daarom voor de oprichting van een *orgaan* dat geen directe bindingen heeft met de medische onderzoekswereld om met grote zorgvuldigheid de medisch-wetenschappelijke dynamiek kritisch te begeleiden. Deze instantie zal niet in de eerste plaats zelf evaluaties moeten aandragen, maar vooral informerend en discussie stimulerend moeten zijn, zodat een discussie tot stand komt onder de geïnteresseerden en betrokken leden van de samenleving. Een dergelijke instantie zou bovendien een onderzoeksbudget ter beschikking moeten hebben voor het doen verrichten van evaluatie-studies.

73

Met grote stelligheid herhalen wij dat de voortplanting een maatschappelijk en geen wetenschappelijk probleem is. Het is aan de samenleving om te bepalen wat zij verstaat onder een menswaardige voortplanting en hoe zij de afstamming vastlegt. Staatscommissies hebben slechts zin voorzover er aan de basis en in alle geledingen van de maatschappij kritische interesse gewekt wordt voor deze problemen die de menswaardigheid en het voortbestaan van de samenleving betreffen. Op deze manier kan een beleid tot stand komen dat, bewust van de belangen die op het spel staan, de genetische en voortplantings-research coördineert en onder controle brengt.

3. Voorrang aan het belang van het kind

In verband met het draagmoederschap zijn er, zoals reeds geschreven, diverse belangen in het geding nl. de belangen van de wensouders, de draagmoeder, het komende kind en de belangen van de samenleving. In onze verdere overwegingen kiezen wij er uitdrukkelijk voor om voorrang te geven aan de belangen van het kind. Meerdere redenen zijn aan te voeren: Van alle partijen is het kind de meest existentieel betrokkene. Voor hem is draagmoederschap niets minder dan de overgang van 'niet-zijn' naar 'zijn', een levens(lange) aangelegenheid. Het kind is ook de zwakste partij. Omdat het niet kan opkomen voor zijn eigen

belangen kiezen wij ervoor stem te geven aan de stemloze. De andere partijen worden in staat geacht om de volle verantwoordelijkheid op zich te kunnen nemen voor de gevolgen van hun keuze. Het kind daarentegen heeft geen zeggenschap of en hoe het op stapel wordt gezet maar wordt wel als eerste met de gevolgen van de beslissing van anderen geconfronteerd.

Omdat in de populaire literatuur maar ook in ethische geschriften de belangen van het kind al te gemakkelijk over het hoofd gezien worden (Benditt, 1983; Petchesky, 1984) of gereduceerd tot 'surely it is better for the child to exist than not' (Smith, 1973; zie ook: Annas, 1981), menen wij op de belangen van het kind extra nadruk te moeten leggen.

3.1. *De belangen van het kind*

74

We beginnen met het uitschrijven van de belangen van het kind in het algemeen om dit in een volgende paragraaf toe te spitsen op de problematiek van het draagmoederschap.

Een kind wensen

Sinds de contraceptieve revolutie hoort men vaak de stelling verdedigen dat elk kind een gewenst en gepland kind behoort te zijn. Met het begrip 'wensen' in deze context hebben we enige moeite omdat de motieven om een kind te wensen zeer uiteenlopend kunnen zijn. Wensen kunnen verhard worden tot eisen als mensen menen recht te hebben op een kind of als zij uitdrukking zijn van een hebzuchtige krijghouding. Kinderen kunnen gewenst worden om eenzaamheidsgevoelens op te lossen of om een kwijnende relatie te redden. Vanwege deze en soortgelijke motieven dient het komende kind te beantwoorden aan een vooropgestelde doelstelling, en wordt het, als middel om een noodsituatie op te lossen, de gevangene van een vooraf omljnd verwachtingspatroon. Het toekomstpatroon van een kind ziet er heel anders uit als het mag geboren worden uit een niet tot eis geworden verlangen. Verlangen ontspringt eveneens aan een ervaring van een gemis maar het blijft een gematigde vraag

(Lacan, 1966; Mooij, 1976²). Hier wordt het kind niet 'gemaakt' in functie van het gemis of de behoefte, maar wordt het ontvangen als een geschenk waarop men geen recht heeft, maar dat men wil laten gedijen en ruimte schenken.

Wanneer de realisatie van dit verlangen bedreigend is voor de ontplooiingskansen van het kind, kan het onvervuld blijven ervan geaccepteerd worden. Een pijnlijke keuze, welke meestal gepaard gaat met een rouwproces (afscheid nemen van de ouderwens). Zoals een rechtvaardige samenleving de nodige juridische kaders schept waarbinnen haar leden in vrijheid en solidariteit kunnen samenleven, -werken en genieten, zo schept de getemperde wens voor een kind de psychologische ruimte waarop het recht heeft om tot volwassenheid te kunnen groeien.

Basale voorwaarden

75

De lichamelijke gezondheid, de kwaliteit van het materiële substraat of van de lichamelijke uitrusting, – hoewel zeker geen absolute voorwaarde en garantie voor toekomstig geluk – beïnvloedt in niet geringe mate het veld waarbinnen de mens inhoud kan geven aan zijn vrijheid en de kansen om zich te ontplooien. Oog hebben hiervoor (levensstijl, zorg voor eigen gezondheid) en zinvol gebruik maken van de beschikbare medische inzichten en diagnostische kennis, zijn elementen van een verantwoorde besluitvorming over de vraag of en hoe men een kind het leven zal schenken.

Uiteraard is een evenwichtige psychosociale ontwikkeling van wezenlijke betekenis voor een kind op weg naar zijn volwassenheid. De kwaliteit van de ouder-kind-relatie speelt hierin een grote rol. Behalve in hoogst uitzonderlijke gevallen laat onze samenleving (tot de rechter het tegendeel bewezen acht) het helemaal over aan de persoonlijke verantwoordelijkheid van de betrokken mannen/vrouwen om uit te maken of zij niet alleen een kind op de wereld kunnen zetten, maar ook nog geschikt zijn voor de opvoedende rol als vader, resp. moeder. Alleen wanneer grotere risico's gelopen worden, zijn grotere voorzorgen noodzakelijk. Dit

is het geval bij o.m. KID, IVF, adoptie, draagmoederschap.

Gezinsstructuren

Nog niet zo lang geleden was vrijwel iedereen het er over eens dat kinderen het best kunnen opgroeien binnen een stabiele man-vrouw-relatie. De psychoanalyse had de man-vrouw-kind-driehoek sterk theoretisch onderbouwd. De jongste jaren is deze driehoek, geïdentificeerd als het burgerlijk gezin, onder zware kritiek komen te staan. Ook de psychoanalyse ontsnapte niet aan deze kritiek.

76 De discussie hierover verloopt vaak moeizaam en emotioneel. Aan het empirisch materiaal schort het een en ander: de meerderheid der gegevens bevestigt het belang van een (goed functionerend) gezin, maar bij de aanpak van het onderzoek vallen er vaak nogal wat methodologische kanttekeningen te maken (Lamb, 1982² ; Ladan e.a., 1985). Omtrent alternatieven als één-oudergezinnen, communes of woongroepen zijn nog weinig longitudinale analyses beschikbaar (Gombolok e.a., 1983).

Over de evaluatie van de beschikbare onderzoeksresultaten en over de consequenties die daaraan verbonden moesten worden, waren de auteurs van deze bijdrage het niet eens. Op zich is dit eerder een ontwikkelingspsychologisch dan een ethisch meningsverschil. Maar de vraag of het man-vrouw-gezinsmodel al dan niet gerekend moet worden tot een dimensie van de belangen van het kind had wel repercussies voor onze ethische standpunten ten aanzien van draagmoederschap.

3.2. Draagmoederschap en de belangen van het kind

Er voorlopig van uitgaande dat draagmoederschap een ethisch acceptabele praktijk is, wat verderop nog beargumenteerd zal moeten worden, moet op grond van het voorafgaande geconcludeerd worden dat met betrekking tot draagmoederschap steeds met omzichtigheid zal moeten worden gehandeld.

De volgende 'voorwaarden' kunnen geformuleerd worden:

De kinderwens.

Draagmoederschap mag niet gemotiveerd worden door 'het recht op een kind'. Zulks achten wij ethisch niet verantwoord.

Lichamelijke ontwikkeling.

Ten aanzien van de lichamelijke ontwikkeling van een kind mogen bij draagmoederschap geen andere eisen gesteld worden dan bij 'normale' voortplanting. Van draagmoeders kan dan ook een goede lichamelijke en genetische gezondheid gevraagd worden. De gezondheid van het kind kan echter nooit een absolute eis zijn en derhalve mag prenatale diagnostiek en daaraan verbonden selectieve abortus niet als voorwaarde gesteld worden.

Psychosociale ontwikkeling.

77

Net als bij de lichamelijke gezondheid moet men in principe voor de psychosociale ontwikkeling geen hogere eisen stellen ten aanzien van een kind dat via draagmoederschap geboren wordt dan voor gelijk welk ander kind. Toch is deze situatie heel wat complexer: een ingewikkelde verwekkings-procedure, afstand doen van een kind dat je negen maanden gedragen hebt, een kind opvoeden dat uit de schoot van een andere vrouw geboren werd. Hier is het heel wat minder vanzelfsprekend dat de betrokkenen, ofschoon zij er zelf toe bereid zijn, dit alles ook (psychologisch) aankunnen. Vandaar dat – te vergelijken met wat tot de adoptieprocedure behoort – in het belang van het kind te denken is aan een extra-toetsing van de betrokkenen. Voor de draagmoeder pleiten wij voor een *psychologische screening* waaruit moet blijken of zij – in belang van het kind en de wensouders – redelijkerwijs in staat mag worden geacht het kind, dat 'toch een beetje van haar is' los te laten. Komen hierbij geen contra-indicaties aan het licht, dan is het aan haar om, na goed te zijn voorgelicht over de risico's, te beslissen of zij zich voor deze dienstverlening beschikbaar stelt. Aan de wensouders moet een *situatie van beraad* aangeboden worden met een deskundige die hen helpt de gekozen

oplossing voor hun kinderwens kritisch te evalueren.

Contracten

Een probleem dat specifiek is voor draagmoederschap, is dat van de contracten. Hiervoor verwijzen wij naar de bijdrage van Mevr. Mr. S. Wortmann, elders in deze aflevering. Wij beklemtonen nogmaals dat een juridisch goed geregelde en gesanctioneerde ordening van draagmoederschap een ethische minimumvoorwaarde is voor de aanvaardbaarheid ervan. De huidige situatie, vol onzekerheden en voorlopigheden, kan bezwaarlijk aangemerkt worden als weldadig voor het kind. Nochtans is juridische duidelijkheid, hoe noodzakelijk ook, geen garantie tegen menselijke drama's.

Voorzichtigheid.

78

Tot slot willen wij er op wijzen dat in een debat als dit men zich niet mag beroepen op de klassieke regel: 'in dubiis libertas' (in twijfelgevallen heeft men vrijheid van handelen). Omdat er bij de belangen van het kind zoveel op het spel staat, doet men er goed aan, wanneer er geen duidelijkheid is omtrent de consequenties van een bepaalde beslissing — zoals bij ontstentenis van eenduidige of overtuigende onderzoeksresultaten, tegenstrijdige verwachtingen of experimentele situaties — steeds de grootste voorzichtigheid te betrachten en te kiezen voor dat alternatief waarbij de kans op aantasting van de belangen van het kind, het geringst geacht wordt. Dit 'op veilig spelen' geldt altijd als de onzekerheid betrekking heeft op consequenties voor (de kwaliteit van) andermans leven. Gaat het om een volwassene, dan kan deze soms betrokken worden bij de te nemen beslissing (informed consent). Bij kinderen, zeker bij pasgeborenen, is een (partiële) overdracht van verantwoordelijkheid uitgesloten, zodat de plicht om te opteren voor de grootste kans op de grootst mogelijke bescherming des te dwingender wordt. Concreet betekent dit dat wie overgaat tot draagmoederschap om zijn infertiliteits-

probleem op te lossen goede argumenten en waarborgen zal moeten hebben om deze vorm acceptabel te maken. Omdat draagmoederschap niet vanzelfsprekend is in onze cultuur, vraagt het, in belang van het kind, om een uitdrukkelijke, individuele rechtvaardiging: Dit is een reden te meer om aan de wensouder(s) een situatie van beraad aan te bieden.

4. Twee evaluaties van draagmoederschap

De auteurs van dit artikel onderschrijven eensgezind de tot hiertoe verwoorde stellingnamen. Wanneer wij onze evaluatie toespitsen op het draagmoederschap op zich, tekenen zich twee standpunten af. Bij nader inzien blijkt het verschil veel diepgaander te zijn dan alleen maar een verschil in appreciatie: ten grondslag ligt een andere kijk op de taak van de ethiek. Volgens 'Standpunt A' dient de ethiek in de eerste plaats te zoeken naar een beargumenteerd antwoord op de vraag waarmee, in onze samenleving, het welzijn van mensen het meest gebaat is. Binnen het — pluralistische — maatschappelijke gesprek wordt deze invulling gepresenteerd als een ethisch appèl. De inhoud van dit appèl kan weliswaar niet zonder meer basis zijn voor een ethisch verantwoord beleid, maar met het oog op een rechtvaardige maatschappelijke ordening zal de overheid toch steeds moeten trachten 'wat goed is voor mensen' zoveel mogelijk veilig te stellen. Binnen 'Standpunt B' wordt ervan uitgegaan dat wat voor mensen ideaal is niet algemeen omschreven kan worden, maar per persoon en per situatie kan verschillen. Van primair belang in deze visie zijn een kritische evaluatie van de rechtvaardigheid van de samenleving en de grenzen van de humaniteit. In beide standpunten worden een aantal basisvoorwaarden van een goede opvoeding geponeerd die we binnen het bestek van dit artikel echter niet konden onderbouwen.

4.1. Standpunt A

Draagmoederschap is een bijzondere vorm van ouderschap. Het specifieke ervan is de wijze waarop men de infertiliteitsbarrière poogt te

omzeilen. Een ethische evaluatie van het draagmoederschap zal consistent moeten zijn met de ethiek van het ouderschap.

Ouderschap

Een kind opvoeden tot volwassenheid is een kernelement van verantwoordelijk ouderschap. Volwassenheid in de volle zin des woords omvat drie dimensies: (a) als zelfstandig persoon kunnen functioneren vanuit (b) een eenduidig identiteitsbewustzijn, en (c) in staat zijn om relationele bindingen aan te gaan. Om het tot stand komen hiervan mogelijk te maken moet het ouderschap aan een aantal kenmerken voldoen:

80 *Ad a:* Op weg naar zelfstandigheid moet het kind kunnen beschikken over de nodige ruimte om zichzelf te zoeken en te vinden; het moet, als de tijd daar is, kunnen losgelaten worden om zijn eigen weg te gaan. Ouders kunnen die ruimte scheppen als hun ouderschap zijn fundamenteen heeft in een 'verlangen' dat niet te zeer gefiltreerd is door bezitsdrang. Deze instelling moet duurzaam zijn: trouw aan het kind wekt zijn/haar zelfvertrouwen op, geeft het een gevoel van veiligheid wanneer het tastend op zoek gaat naar zichzelf en naar een zelfstandige toekomst.

Ad b: Dit zoeken naar zichzelf en naar zijn toekomst is eng verweven met vragen als 'wie ben ik?' en 'waar kom ik vandaan?'. In de familiestructuur ligt het antwoord op de tweede vraag: via zijn ouders krijgt het kind een verleden aangereikt en weet het zich opgenomen in een verticaal verwantschapsverband. Het antwoord op de eerste vraag is altijd seksueel gekleurd: ik ben man of vrouw. Het gaat hierbij om veel meer dan de uiterlijke verschijningsvorm. Bij dat lichaam hoort een specifieke identiteit: wat is man/vrouw zijn? Daarvoor richt het kind zich (d.m.v. identificatie) naar de ouderfiguur met het lichaam dat correspondeert aan zijn/haar eigen lichaamsvorm. Het besef van het verschil tussen man zijn en vrouw zijn, en dus de specificiteit van het eigen geslacht, leert

het kind door het observeren van vader en moeder en door hen onderling te vergelijken in hun omgang met elkaar. Wat het kind daarvan begrepen heeft gaat het op wat latere leeftijd experimenteren tegenover vriendjes en vriendinnetjes. Op die manier worden de eigen ideeën over man zijn/vrouw zijn getoetst en genuanceerd, en ontdekt het kind dat er variëteit bestaat in de beleving van de eigen seksuele identiteit.

81 *Ad c:* Om zich heen kijkend neemt het kind een veelheid van omgangsvormen tussen mannen en vrouwen waar: afstandelijke contacten, vriendschapsrelaties en – wat het al lang wist van zijn ouders – ook hechte en intieme persoonlijke banden. Om later, als volwassene, die veelheid van contacten te kunnen hanteren, moet hij/zij als kind die modellen hebben zien functioneren. Om vaardig met de liefde te kunnen omgaan moet zij je eerst voorgeleefd zijn en moet je ervaren hebben dat zoiets goed is want dat was de grond van je bestaan.

Samengevat: Kansen op een volwaardige ontplooiing zijn het best gewaarborgd wanneer een kind mag opgroeien bij een man en een vrouw, die hun trouwe liefde voor elkaar belichaamd hebben in hun liefdeskind (Nijs, 1977²).

Infertiliteshulp

Goede ouders zijn dus allereerst goede partners. Een kind verwekken kan dan worden: een liefdeskind verwekken. Een biologisch gebeuren met een symbolische dimensie: het kind heeft zijn wortels in de liefde tussen man en vrouw.

In dit licht is infertiliteit meer dan een lichamelijke handicap: het paar heeft geen toegang tot het als het ware door de natuur aangereikte medium om de onderlinge liefde te belichamen in een kind. Infertiliteshulp is ethisch verantwoord als het paar in staat is om – ondanks medische techniek, ondanks het geheel of gedeeltelijk ontbreken van biologische verwantschap – het kind te promoveren tot zijn liefdeskind (Christiaens,

1984). Dit is beslist geen probleemloze aangelegenheid, want bloedverwantschap ligt immers diep verankerd in onze cultuur. Het is een van de ordeningsbeginselen van het spreken, denken en handelen rond voortplanting en afstamming, en is medebepalend voor het antwoord op vragen als 'wie ben ik?' en 'waar kom ik vandaan?'. Uitdrukkelijker nog dan bij het biologische ouderschap appelleert adoptie, KID, IVF aan de kwaliteit van de partnerrelatie.

Draagmoederschap

Uit het voorgaande zou logisch volgen dat binnen standpunt A, draagmoederschap ethisch aanvaardbaar is wanneer de wensouders in staat zijn om het draagmoederkind ten volle te beleven als hun liefdeskind.

82 Het belangrijkste verschil tussen draagmoederschap enerzijds en KID of IVF anderzijds is het feit dat het kind negen maanden lang door een andere vrouw wordt gedragen. Dit maandenlange bij zich dragen in haar schoot, hoeft niet altijd te betekenen dat een draagmoeder geen afstand kan doen van het kind. Wel is het verre van uitgesloten dat, ondanks alle afspraken, zowel de draag- als de wensmoeder zich emotioneel aan het kind gaan binden (Robertson, 1983; Oostveen, 1984). Behalve het risico van gespannen verhoudingen tussen beide vrouwen is het best mogelijk dat dit 'verdubbelde moederschap' het ontwikkelingspsychologisch referentiekader van het kind destabiliseert, en dus zijn ontplooiingskansen negatief beïnvloedt. Vandaar dat, uit ethisch oogpunt, draagmoederschap geen wenselijke vorm van infertiliteitshulp is, niet omdat de betrokkenheid van een 'derde' in beginsel immoreel zou zijn, maar omdat in deze procedure een te grote kans op dramatische ontwikkelingen besloten ligt. Het nemen van te groot risico is ethisch niet verdedigbaar, zeker niet wanneer de meest bedreigde persoon, nl. het kind, geen enkele verantwoordelijkheid draagt voor de genomen beslissing.

4.2. *Standpunt B*

De tweede visie gaat ervan uit dat een kind

recht heeft op opvoeders die het continuïteit en veiligheid, liefde en aandacht, een goede begeleiding van zijn ontwikkeling naar zelfstandigheid en een geïndividualiseerde context (wortels) kunnen bieden.

Is het draagmoederschap bedreigend voor dit recht van het kind? Voor de bespreking van deze vraag worden de direct betrokken kinderen en de kinderen in de wat verdere toekomst apart besproken.

De belangen van de direct betrokken kinderen

Voorop staat (zie 2.1.) dat juridisch gesanctioneerde duidelijkheid over de rechten en verantwoordelijkheden van de bij draagmoederschap betrokken partijen een sociaal-ethische minimumvoorwaarde is.

Wanneer alles verloopt zoals gepland is, wordt het kind aan de wensouder(s) overgedragen, voor wie bovenstaande morele eisen gelden.

83

Deze eisen bevatten geen voorwaarden ten aanzien van de structuur van het opvoedingsverband. Er zijn vooralsnog geen doorslaggevende empirische gegevens beschikbaar om een 'ideale gezinsstructuur' te kunnen aanwijzen. Bovendien lijkt het niet verstandig om deze kwestie uitsluitend in termen van structuren te benaderen. Ter illustratie: in een opvoedingssituatie met mannen kunnen meisjes slachtoffer worden van seksueel geweld; zonder mannelijke opvoeders kan het voor kinderen problematisch worden om zich met mannen te identificeren of er relaties mee aan te gaan. Een structuur op zich biedt geen garantie; de kwaliteit van de relaties binnen (en buiten) het opvoedingsverband zou wel eens meer gewicht in de schaal kunnen leggen.

Een andere basisvoorwaarde, nl. het aanreiken van wortels, stelt eisen, niet zozeer aan de kwaliteit van de opvoeders dan wel aan de institutionalisering van (de primaire verantwoordelijkheid voor) de opvoeding: opvoeding dient geïndividualiseerd te zijn. In dit verband is de biologische afstamming in onze cultuur nog steeds zeer belangrijk. Bij draagmoederschap wordt de eenduidige koppeling tussen biologische wortels en de opvoedingssituatie verbroken. De ervaring met de – in zekere zin analoge-adoptiepraktijk, dat kinderen vaak

behoefte hebben om te weten wie hun biologische ouders zijn, pleit ervoor de biologische wortels niet te gemakkelijk los te laten en dus het draagmoederschap – evenals KID – niet op anonieme basis te regelen.

Een goede juridische ordening kan menselijke drama's nooit helemaal voorkomen. Te denken valt o.m. aan rivaliteit tussen draagmoeder en wensouder(s) en aan de situatie dat geen van beide partijen het kind wil opnemen. Toch is B van oordeel dat de gevolgen hiervan voor het kind niet van een andere orde van grootte zijn dan de risico's die het loopt wanneer draagmoederschap niet in het geding is. Zo is statistisch de kans vrij groot dat mensen die trouwen, later ook weer zullen scheiden. Ook dit kan gepaard gaan met rivaliteit om de kinderen. Toch denkt niemand er aan om deze reden trouwen te verbieden. Zolang men bij normale voortplanting geen aanleiding of kans ziet menselijke drama's geheel uit te sluiten, moet men dit – bij vergelijkbare risico's – ook niet doen bij draagmoederschap (Robertson, 1983). Het nieuwe en specifieke van de problematiek van het draagmoederschap rechtvaardigt echter wel extra voorzichtigheid. Vandaar ook dat B voorstander is van een situatie van beraad voor de wensouders en psychologische screening van de draagmoeder.

84

Anderzijds moet men de mogelijkheid onder ogen zien dat de praktijk kan uitwijzen dat de problematiek van het draagmoederschap er anders uitziet dan hierboven werd verondersteld en dat een herevaluatie van draagmoederschap zich kan opdringen. Alle maatregelen die nu getroffen worden, moeten dus openstaan voor revisie in het licht van nieuw groeiende inzichten.

De belangen van de kinderen in de toekomst
Ook ten aanzien van de wat verdere toekomst schuilt er gevaar in het relativeren van biologische wortels.

Tot voor kort werd voortplanting bepaald door de biologische mogelijkheden en beperkingen van potentiële ouders. Wanneer

om kinderen te krijgen de biologische beperkingen niet meer (hoeven te) worden geaccepteerd, staat de deur open naar het 'bestellen' van kinderen. Op perfectie gerichte hiërarchische mensbeelden zijn in onze cultuur te opvallend aanwezig om te kunnen uitsluiten dat kwaliteitseisen in eugenetische richting worden opgedreven (Callahan, 1978). De 'minder perfecten' dreigen hiervan het eerste slachtoffer te worden. Immers, tot nu toe was met de biologische afstamming ook vastgelegd aan wie de primaire verantwoordelijkheid voor kinderen toekwam. Wanneer de biologische afstamming wordt gerelativeerd zonder er een andere effectieve verantwoordelijkheidsregeling voor in de plaats te stellen, dan lopen 'niet perfecte' kinderen gevaar uit te boot te vallen.

85 Draagmoederschap kan een dergelijke evolutie dichterbij brengen omdat het krijgen van kinderen in een sfeer van 'bestellen' terecht komt. Hier is het reeds gesignaleerde probleem aan de orde dat moeilijk zicht te krijgen is op een globaal ontwikkelingsproces waarin iedere volgende stap acceptabel lijkt als de vorige aanvaard wordt. Hieruit volgt niet onmiddellijk dat de bezorgdheid om een eventuele eugenetische toekomst doorslaggevend moet zijn bij het evalueren van draagmoederschap. Om de belangen van en de verantwoordelijkheden voor het kind te regelen dient men, zoals eerder aangegeven, in de eerste plaats naar juridische oplossingen te zoeken. Wel kan de ervaring met draagmoederschap ons leren of de toekomst zich in eugenetische richting dreigt te ontwikkelen (Krimmel, 1983). Wanneer bijv. de acceptatie van gehandicapte kinderen die uit draagmoeders worden geboren, herhaaldelijk problemen zou opleveren, wordt een bezinning op mogelijke eugenetische implicaties van de nieuwe procreatietechnieken hoogst urgent. Hier is een belangrijke taak weggelegd voor de door ons voorgestelde instantie ter kritische evaluatie van medische ontwikkelingen (zie: 2.4.). De instelling van een dergelijke instantie is voor standpunt B dan ook een noodzakelijke voorwaarde om draagmoederschap te legaliseren.

5. Dialoog tussen beide standpunten

Ten aanzien van het draagmoederschap voeren beide redeneringen tot een verschillende conclusie.

De bezwaren van A zijn niet zozeer van principiële aard; hij wijst deze vorm van voortplanting af omdat hij de kans op relationele conflicten te groot en dus ethisch onverantwoord acht.

Voor B is draagmoederschap toelaatbaar op voorwaarde dat het niet in de anonieme sfeer gebeurt en dat een op te richten onafhankelijke instantie bereid en in staat is om ongewenste ontwikkelingen op het gebied van de procreatie tijdig een halt toe te roepen.

We laten beide visies voor wat ze zijn en laten wederzijdse kritiek achterwege. A en B staan echter voor de opgave op zoek te gaan naar een beleidsvisie die ze allebei kunnen onderschrijven.

86

Reactie van A op B: Indien het mogelijk is om de kans op drama's voor de betrokkenen drastisch in te perken, zou draagmoederschap in bepaalde omstandigheden overwogen kunnen worden. De genoemde kritische supervisor, hoe belangrijk ook om het globale ontwikkelingsproces in goede banen te leiden, is niet in staat spanningen en conflicten in de persoonlijke sfeer te voorkomen. Meer heil is te verwachten van een strikte anonimiteit van de draagmoeder, naar analogie van de thans geldende KID-praktijk. Zo ontstaat voor het kind een opvoedingssituatie die vrij is van alle dubbelzinnigheid. Tegelijk worden rivaliteit en conflicten tussen draag- en wensmoeder uitgesloten. Voor de draagmoeder, die het afstand doen van het kind moeilijk kan verwerken, biedt anonimiteit geen oplossing. Kandidaat-draagmoeders selecteren op mogelijke psychologische contra-indicaties en goede voorlichting, vooraf, kan dit risico beperken. Wordt desondanks een draagmoeder achteraf met complicaties geconfronteerd, dan is dat de prijs die ze moet betalen voor haar persoonlijke keuze. Behalve in zeer extreme situaties moet niemand tegen zichzelf

beschermd worden. Maar de samenleving moet wel proberen te voorkomen dat anderen het slachtoffer worden van iemands risicovolle beslissing.

Reactie van B: Anonimiteit reduceert een draagmoeder tot baarmoeder. Het is een heilloze weg om problemen te willen elimineren door mensen te 'eliminieren'. De logisch volgende stap is het vervangen van draagmoeders door kunstbaarmoeders zodra dit technisch mogelijk is. Uiteraard zijn dan alle relationele conflicten van de baan. Anonimiteit zou wel eens een flinke stap kunnen zijn in de richting van een dehumaniserende procreatietechnologie. Een andere consequentie is dat draagmoederschap ten behoeve van vrienden of familie onmogelijk wordt gemaakt, wat juist de meest 'sympathieke' vorm is: na de geboorte komt het kind niet zomaar uit de lucht vallen.

87

Ten slotte betekent anonimiteit ook dat het kind beroofd wordt van een deel van zijn wortels. Hoewel niet catastrofaal, met de adoptie-ervaring voor ogen mag dit toch niet te licht opgevat worden.

Reactie van A: Het is wellicht juist dat de kunstbaarmoeder het logische perspectief van het anonieme draagmoederschap zou kunnen zijn. Men moet er echter op durven vertrouwen dat elke waakzame onafhankelijke instantie bij machte is om de medische wetenschappelijke dynamiek zo te begeleiden dat de grenzen van de humaniteit niet overschreden worden.

B's kritiek op het verdonkeremanen van biologische wortels is terecht. Het antwoord op de vraag 'waar kom ik vandaan?' is een wezenlijke dimensie van iemands identiteitsbesef en daarom heeft elkeen het recht om zijn afkomst te kennen, i.c. te weten wie zijn biologische moeder is. De uitoefening van dit recht wordt pas relevant wanneer het kind wat ouder is geworden. Men zou dit, naar het voorbeeld van de nieuwe KID-wetgeving in Zweden, kunnen verbinden met het bereiken van de meerderjarigheid. Een kind dragen voor een familielid of een vriendin lijkt

misschien mooi, maar de werkelijkheid zou er wel eens minder mooi kunnen uitzien. A blijft het risico te groot vinden vooral met het oog op het kind. Als men het privé-initiatief zijn gang laat gaan dan is immers niet in de hand te houden wie op welke gronden als draagmoeder geëngageerd wordt en of een kandidate lichamelijke en psychologische geschikt is. De overheid kan derhalve geen 'carte blanche'-systeem legitimeren. Een praktijk, waarbij draagmoeders aangetrokken worden via een officieel erkend bemiddelingsbureau, is gemakkelijk te overzien en veiliger voor alle betrokkenen. Iets anders is of zij die van geen regeling willen weten, strafrechtelijk vervolgd moeten worden. Zover wil A niet gaan ook al beseft hij dat zonder sancties een niet-anonieme praktijk niet uit te sluiten valt.

88

Reactie van B: Met de eerste twee punten gaat B akkoord. Wat het derde betreft meent hij dat de overheid toch een zekere verantwoordelijkheid blijft behouden ten aanzien van hen die draagmoederschap op niet-anonieme basis willen organiseren. Zij zou deze mensen moeten aanmoedigen hun zaken zo goed mogelijk te regelen.

Reactie van A: Is dit niet een beetje contradictorisch? Door draagmoederschap te legaliseren wil de samenleving deze vorm van voortplanting, die voor de betrokkenen niet zonder risico is, zo veilig mogelijk organiseren. Kan je van een overheid dan nog vragen dat zij zich aanmoedigend richt tot hen die aan haar maatregelen geen boodschap hebben en er de voorkeur aan geven alles op eigen houtje – en dus illegaal – te regelen? Deze mensen aanmanen in hun afspraken de nodige waarborgen in te bouwen lijkt eerder tot de voorlichtingstaak van niet officiële hulpinstanties te behoren. De overheid moet wel zorgen voor de rechtsgeldigheid van de contracten die deze mensen onderling afsluiten.

Tot slot: In deze dialoog konden beide visies het eens worden over een aantal ethische aspecten van het beleid ten aanzien

van het draagmoederschap.

Wat hier buiten de discussie gelaten werd en waarover beide standpunten van mening blijven verschillen is de vraag of in het belang van het kind speciale eisen moeten worden gesteld aan de opvoedingsstructuur, m.a.w. of deze vorm van procreatie moet voorbehouden worden aan een duurzame man-vrouw relatie. Dit geschilpunt is niet specifiek voor ons onderwerp en hoort thuis in een ruimere probleemstelling: Binnen welke context is een voortplantingsproject ethisch verantwoord? Heeft de structuur ervan enige relevantie voor de ontplooiingskansen van een kind? Is dit een individueel ethische aangelegenheid of een zaak van rechtvaardigheid ten opzichte van het kind, die onder de verantwoordelijkheid van de samenleving valt?

89

De discussie hierover valt buiten het bestek van deze bijdrage. In een consistent overheidsbeleid heeft het antwoord op deze vragen echter wel consequenties voor de wijze waarop draagmoederschap moet worden gelegaliseerd.

6. Enige conclusies

Uit het voorafgaande, zowel uit de gemeenschappelijke stellingnamen als uit de discussie tussen de standpunten A en B, kunnen een aantal conclusies bijeengebracht worden:

- Niemand kan ooit enig 'recht op een kind' laten gelden.
- De vraag naar medische hulp bij infertiliteit verschaft onvoldoende legitimatie voor een steeds verder schrijdende procreatietechnologie. Om dit proces adequaat te kunnen begeleiden en zonodig te corrigeren is intensieve studie van en discussie over de sociale implicaties noodzakelijk, onder coördinerende verantwoordelijkheid van een onafhankelijke instantie die over voldoende gezag en mogelijkheden beschikt om haar taak naar behoren te vervullen.
- Een ethische minimum-voorwaarde ten aanzien van het draagmoederschap is een wetsadaptatie, die de rechten en plichten van alle betrokken partijen duidelijk omschrijft en sanctioneert, en garanties biedt voor volledige ontplooiingskansen voor het kind.

– Van kandidaat-draagmoeders wordt een goede lichamelijke en genetische gezondheid verlangd. Zij moeten bereid zijn zich te laten screenen op psychologische contra-indicaties. Overigens mogen aan kinderen die uit draagmoeders geboren worden geen hogere eisen gesteld worden dan aan kinderen die op gebruikelijke wijze ter wereld komen.

– Aan de wensouders wordt een situatie van beraad aangeboden, waarin zij, onder deskundige begeleiding, de gekozen oplossing voor hun kindwens kritisch evalueren.

– Contact tussen draagmoeder en wensouders wordt gelegd door en verloopt via een officieel erkend bemiddelingsbureau dat de anonimiteit van beide partijen voor elkaar moet garanderen.

– Voor een draagmoederkind moet het op latere leeftijd mogelijk zijn de identiteit van zijn biologische moeder te achterhalen.

– Een longitudinaal onderzoek, dat zich over meerdere jaren uitstrekt, zal gegevens bijeenbrengen en evalueren over (reacties van) draagmoeders, wensouders en draagmoederkinderen, over afspraken, spanningen en conflicten tussen de betrokken partijen en over de wijze waarop in onze samenleving op draagmoederschap wordt gereageerd. Aan de hand van deze onderzoeksresultaten zal de overheid zijn beleid moeten evalueren om het zonedig aan de nieuw verworven inzichten aan te passen.

90

7. Betaling

Over 'geld', een van de belangrijkste topics in het debat rond draagmoederschap, hebben wij het in deze bijdrage nog niet gehad.

Wij dachten dat wij hierover pas iets zinvol konden zeggen nadat wij ons een duidelijke mening hadden gevormd over de aanvaardbaarheid.

Op twee punten is iedereen het vrijwel eens: 1) kinderen mogen nooit als koopwaar verhandeld worden en 2) de onkosten van de draagmoeder (o.m. voor kleding, medische en andere begeleiding) worden haar door de wensouders vergoed.

Het bevordert de duidelijkheid als men de relatie tussen draagmoeder en wensouders opvat als een vorm van dienstverlening.

Zwangerschap vergt een niet geringe inspanning. Het spreekt voor zich dat voor een inspanning ten bate van iemand anders een vergoeding wordt betaald. Een draagmoeder heeft dus, naast de terugbetaling van haar onkosten, *recht op een honorarium*. Het vooruitzicht op een honorarium maakt het aanvaardbaar dat contractuele voorwaarden gekoppeld kunnen worden aan de dienstverlening, zoals een voorafgaande medische en psychologische keuring (zie hierboven).

Honorering hoeft niet noodzakelijk het spookbeeld van commercialisering of uitbuiting van arme vrouwen op te roepen. Bemiddelingsbureaus dienen te werken op niet-commerciële basis. De grootte van het honorarium staat niet ter discussie: alle bureaus hanteren hetzelfde, door de overheid goedgekeurde tarief. Om te voorkomen dat bepaalde vrouwen van draagmoederschap een 'vaste bijverdienste' zouden willen maken door zich jaar na jaar aan te bieden, kan bepaald worden hoe vaak iemand zich maximaal beschikbaar mag stellen en hoeveel tijd er verlopen moet zijn sinds de vorige zwangerschap.

91

Literatuurlijst

- Annas, G. J.** Contracts to bear a child; compassion or commercialism? Hastings center report, 11e jrg., nr. 2, 1981, blz. 23-24.
- Beemer, Th., M. Christiaens, J. Rolies en J. van Vught.** Met een motto de mist in; Heleen Dupuis over levensbeschouwing, moraal en seksualiteit. Tijdschrift voor seksuologie, 9e jrg., nr. 1, 1985, blz. 25-30.
- Benditt, Th. M.** Surrogate gestation: law and morality. In: Biomedical ethics reviews; ed. by J. M. Humber and R. F. Almeder. Clifton, N. J., Humana press, 1983, blz. 47-68.
- Callahan, D.** The meaning and significance of genetic disease; philosophical perspectives. In: Contemporary issues in bioethics; ed. by T. L. Beauchamp and L. R. Walters.

Belmont, C. A., Dickenson, 1978, blz. 580–585.

Christiaens, M. Donorinseminatie en mensvisie.

Nederlands tijdschrift voor geneeskunde, 128e jrg., nr. 43, 1984, blz. 2051–2055.

Christiaens, M. De moraal van de zelfontplooiing; een illusie.

Kultuurleven, 52e jrg., 1985 (in druk).

Golombok, S., A. Spencer and M. Rutter. Children in lesbian and singleparent households; psychosexual and psychiatric appraisal. Journal for child psychology and psychiatry, 24e jrg., nr. 4, 1983, blz. 551–572.

Krimmel, H. T. The case against surrogate parenting. Hastings center report, 13e jrg., nr. 5, 1983, blz. 35–39.

Lacan, J. Ecrits.

Paris, Sevil, 1966.

Ladan, A. e.a. De betekenis van de vader. Meppel, Boom, 1985.

92

Lamb, M. E. (ed.) The role of the father in child development; 2nd ed. New York, z. uitg., 1981.

Melsen, A. G. M. van. Geloof, wetenschap en maatschappelijke omwentelingen. Baarn, Ambo, 1977, blz. 129–136.

Mooij, A. Taal en verlangen; Lacans theorie van psycho-analyse, 2e dr. Meppel, Boom, 1976.

Newton, L. H. Surrogate motherhood; the ethical implications.

In: Biomedical ethics reviews; ed. by J. M. Huber and R. F. Almeder. Clifton, N. J., Humana press, 1983, blz. 69–90.

Nijs, P. De eenzame samenspelers; deel 3: één x één = drie; levens-spel; 2e dr. Antwerpen enz., Nederlandsche boekhandel, 1977.

Oostveen, L. Draagmoeders krijgen vaak dezelfde problemen als afstandsmoeders. Welzijnsweekblad, 9e jrg., nr. 11; 16 maart 1984, blz. 9–11.

Petchesky, R. P. Abortion and women's choice; the state, sexuality and reproductive freedom. New York, Longman, 1984.

Robertson, J. A. Surrogate mothers; not so novel after all.

Hastings center report, 13e jrg., nr. 5, 1983, blz. 28-34.

Scheltens, D. F. Inleiding tot de wijsbegeerte van het recht.

Alphen aan den Rijn enz., Samsom, 1983, blz. 76-78.

Smith, D. H. Theological reflections on the new biology.

Indiana law journal, 48e jrg., 1973, blz. 605-622.

Yankelovich, D. Nieuwe regels; op zoek naar zelfontplooiing in een omgekeerde wereld.

Baarn, Ambo, 1982.

Draagmoeders en draagmoederschap in Nederland, een kennismaking

door drs. G. M. Kilian*

1. Inleiding

In enkele jaren zijn draagmoeders in Nederland een algemeen bekend verschijnsel geworden. Kranten, maar vooral ook de geïllustreerde bladen zoals de Nieuwe Revu, Privé, Libelle en de Margriet en vervolgens de televisie, hebben hiervoor gezorgd. Al eerder was een vorm van draagmoederschap hier bekend geworden, nl. het Amerikaanse commerciële draagmoederschap. Nog een ander beeld doemde op, de draagmoeder met de vreemde vrucht, buitenbaarmoederlijk tot stand gekomen, verkregen en ingeplant met gebruikmaking van de meest verfijnde technologie. Dit beeld, met Engeland

94

als bakermat, bracht het draagmoederschap in verband met die medische technologie, die voor velen verwijst naar een fabrieksmatige productie van kinderen in een Brave New World. De uit het buitenland afkomstige schrikbeelden van vreemde moeders en vreemde vruchten werden vanaf 1982 in Nederland geflankeerd door beelden van hier bestaande vormen van draagmoederschap, en wél het *vriendendienst-draagmoederschap*. Welbewust een kind krijgen voor een ander, uit idealistische motieven, werd bij ons als eerste voorbeeld van draagmoederschap tentoongesteld. Naar voren kwamen twee succesvol verlopen gevallen, één betrof een alleenstaande BOM-moeder overdragend aan een alleenstaande man, een BOV-vader, het andere geval betrof een getrouwde vrouw dragend voor haar zuster.

De opkomst van deze levende voorbeelden riep velerlei vragen op. Zoals: hoe groot is het aantal van deze moeders? Wie zijn zij, wat beweegt hen en wie zijn de ontvangende partijen, wat is hun vraag? Enerzijds dus belangstelling voor de personen van de draagmoeders en partners in het draagmoederschapsarrangement. Ander-

* De auteur is voor de duur van deze verkennende studie verbonden geweest aan het team Wetgevingsonderzoek van het WODC.

zijds werden door theoretisch of ook praktisch betrokkenen bij dit verschijnsel geheel andere vragen gesteld: vragen over de morele aanvaardbaarheid van dit handelen, gesteld door ethici. Over de talloze juridische problemen die rijzen, door juristen. Vragen ook over de ernstige ontwikkelingsproblemen die kunnen ontstaan door de breuk tussen het biologische en het sociale thuis, vragen van opvoedkundigen, psychologen, psychiaters, maatschappelijk werksters en dergelijke.

In dit uitdijend geheel van vragen heb ik voor dit artikel, zoals nader zal blijken, een aantal keuzen gemaakt.

Een onderzoek van enkele maanden in het kader van het WODC, maakte het mogelijk over draagmoeders en draagmoederschap in Nederland, materiaal te verzamelen. Bronnen van beschrijving en commentaar zijn tot nu toe voornamelijk krantenberichten, reportages uit geïllustreerde weekbladen, enkele radio-programma's en een tiental televisieprogramma's. In de diverse vakbladen is weinig of helemaal niets speciaal over dit onderwerp gepubliceerd, met als uitzondering de elders genoemde artikelen uit Familie en Jeugdrecht en het WPNR. Waar er met name in de medische vakbladen wel over geschreven wordt, gebeurt dit terloops, in het kader van medisch-ethische beschouwingen over ontwikkelingen in de medische technologie. Wel blijken er met name op het gebied van recht en sociale psychologie over aspecten van het draagmoederschap academische scripties in voorbereiding te zijn. In een veld met zoveel onbekende gegevens — bijv. m.b.t. alle illegale gevallen — is om praktische maar ook om principiële redenen gekozen voor een kennismakende benadering van die bij het draagmoederschap betrokkenen, die ook aangesproken kunnen en willen worden. Het gaat om enkele draagmoeders en een aantal personen of instellingen die, vermoedelijk of met zekerheid bij het draagmoederschap betrokken zijn. Ten aanzien van de draagmoeders is deze keuze een principiële.

Een levend verschijnsel kan mijns inziens het best beschreven worden door het voor zichzelf te laten spreken. Om die reden heb ik met drie vrouwen, langdurige gesprekken gevoerd, benieuwd naar hun persoonlijke kijk op de

zakelijke en emotionele kanten van het eigen draagmoederschap. Over deze aspecten aan de hele onderneming, vanaf het opkomen van het idee tot en met de overdracht van het kind, zijn vragen gesteld. Ze waren bedoeld om hiermee voor mijzelf een beeld van het geheel te krijgen, maar evenzeer om het formuleren van een 'zelfbeeld' mogelijk te maken.

Nu over — aantallen van — soortgelijke gevallen weinig bekend is, valt over de representativiteit van deze gevallen even weinig te zeggen. De keuze voor het weergeven van informatie afkomstig van een alleenstaande vrouw, dragend voor een alleenstaande man en van een getrouwde vrouw, dragend voor een andere getrouwde vrouw, is daarentegen juist gedaan op basis van mijn bevindingen. Uit velerlei bronnen, krantenberichten, verhalen, persoonlijke mededelingen maar ook uitspraken van functionarissen van de raden voor de kindbescherming en van kinderrechters, blijkt immers dat juist deze twee varianten allang bestaan. Slechts als zódanig zijn de twee, hier uitgekozen draagmoeders als representatief te beschouwen.

Andere betrokkenen, als adviseurs gekózen of benaderd als mensen, instellingen waar je niet omheen kunt, van pastoors tot rechters, zijn er vele te bedenken. Gekozen is voor gesprekken over beleid, ervaringen en handelen in de praktijk, met enkele vertegenwoordigers van de FIOM, van de raden voor de kindbescherming en een vertegenwoordiger van de Werkgroep Bewust Ongehuwd Ouderschap (BOO). Waar duidelijk is dat hier van praktijkervaringen vaak nog weinig sprake is en het formuleren van gemeenschappelijke standpunten voor beleid en handelen nog in volle gang is, leek het verstandig juist de diversiteit in het oog te krijgen.

De informatie over visie en eventuele praktijkervaringen van artsen, advocaten, notarissen en rechters is vooral afkomstig uit de schrijvende pers. Deze is aangevuld met informatie verkregen in gesprekken met deze zelfstandig werkende deskundigen.

Naar commerciële draagmoeders heb ik niet speciaal gezocht. Wel heb ik de voorhanden zijnde berichtgeving er op nagekeken en overal waar ik kwam gevraagd of er iets over

bekend is. In deze berichtgeving is tot nu toe niets over deze draagmoeders te vinden, anders dan het uiten van vermoedens. Het lijkt mij een veelzeggend gegeven, nu wél duidelijk is dat velen er naar op zoek zijn. 'Zij die in het donker verkeren ziet men niet', en zelf hebben zij zich in ieder geval nog niet openlijk bekend gemaakt. Tenslotte enige opmerkingen over omschrijvingen en definities van draagmoeders en het draagmoederschap. In het dagelijks spraakgebruik voldoet meestal de omschrijving, de aanduiding: *een vrouw die een kind krijgt voor een ander*. Van Dale, in de laatste editie, heeft zich aan een omschrijving gezet. Zij is daar: 'een vrouw, die voor een man, met wie zij geen vaste relatie heeft, een kind baart'. Dat het krijgen, dragen van dit kind voor een ander, volgens plan en overeenkomst met die ander gebeurt, is een explicitering waaraan kennelijk alleen mensen in een bepaalde werksituatie behoefte hebben. Dit soort definities wordt gehanteerd bij de FIOM en de raden voor de kinderbescherming en uiteraard in de juridische literatuur. Soms wordt de naam gereserveerd voor die vrouwen die een vrucht uitdragen die genetisch niet van henzelf is en ook buiten hen om tot stand gekomen is. Zo wordt er vooral in de wereld van de medische technologie vaak aan vastgehouden, dat er pas van een draagmoeder sprake is als er een kunstmatige ingreep heeft plaatsgevonden: een ingewikkelde 'High Tech'(nology) – bijv. IVF, of een eenvoudige 'Low Tech'(nology) – KID). Deze definities die zich bemoeien met ófwel hoe de vrucht tot stand komt, ofwel met het genetisch materiaal waaruit het bestaat, scheppen verwarring, raken niet de kern van de zaak. De kern is mijns inziens dat het gaat om het stréven van personen, om een kind te dragen voor een ander. De wegen waarlangs, de middelen waarmée dit streven wordt gerealiseerd zijn weliswaar de moeite van het bekijken waard, maar lijken me voor een duiding van het verschijnsel niet van wezenlijk belang. Meestal wordt in de aangetroffen omschrijving aangenomen dat er van enigerlei afspraak of overeenkomst sprake is, maar dat de vorm ervan, mondeling of schriftelijk, er niet toe doet. Soms is er sprake van 'een belofte', maar hoe dan ook van een 'uitgesproken' overeenstemming. Is een zwangere vrouw die halverwege de rit

besluit om haar kind weg te geven, een draagmoeder in de ware zin des woords? Is een vrouw die alleen nog maar van plan is een kind te krijgen voor (een) ander(en) een draagmoeder? Of moet er al een begin van uitvoering van dit plan zijn? Deze vragen heb ik me aan het begin gesteld. Voor wetenschappelijke onderzoekers en zeker ook voor wetgevers lijken antwoorden op deze vragen in de toekomst van belang. Op dit moment leek voor mij het volgen van de praktijk van alle dag het meest verstandig. Deze praktijk is dat iedereen, draagmoeders zelf en 'anderen' het hebben over een plan om een kind te dragen voor een ander, een plan dat aan de conceptie van leven voorafgaat. Zodra zij bezig is om dit plan — in overeenstemming met haar gezellen — uit te voeren is zij een draagmoeder. Dit zijn de draagmoeders waaraan iedereen denkt, waar wij nu mee te maken hebben.

98

Tenslotte. De vraag naar het exacte aantal draagmoeders, is moeilijk te beantwoorden. Wetenschappelijk onderzoek naar deze aantallen is nog niet gedaan. Een enkele keer wordt er in de schrijvende pers een schatting gemaakt: 'enige tientallen', zonder dat daarbij wordt aangegeven waarop deze berust. Ook worden in deze berichtgeving vele uitspraken aangetroffen, die eenvoudigweg beweren 'dat het draagmoederschap allang bestaat'. Het gaat hier dus duidelijk om vermoedens. In dit verband dient nog het feit vermeld te worden, dat er sinds het einde van de jaren zeventig in advertenties regelmatig om draagmoeders is gevraagd. De laatste jaren is er ook in enkele gevallen sprake van een aanbod. Het vermoeden lijkt dus gewettigd dat er langs deze weg in sommige gevallen ook een draagmoederschap is gerealiseerd. Met zekerheid kan slechts het volgende gesteld worden. De algemene berichtgeving in de diverse media, spreekt tot nu toe van tenminste 8 gevallen. Voorts kan uit — mijn — gesprekken met een vertegenwoordiger van de BOO, met enige functionarissen van raden voor de kinderscherming, met een advocaat en enige goede bekenden het bestaan van nog eens 15 draagmoeders worden afgeleid.

2. Gesprekken met draagmoeders

Portret van Marjan

Marjan is 27 jaar, heeft als BOM-moeder een dochter Anna van nu ruim vier jaar. Zij zit als ongehuwde moeder in de Bijstand.

Zij heeft een voltooide gymnasium bèta-opleiding en heeft zeer kort psychologie gestudeerd. Zij heeft geen werkkring. Na vele omzwervingen woont ze nu in een nieuwbouw rijtjeshuis. Zij is katholiek opgevoed, maar het is niet meer haar levensovertuiging. Het kind heeft ze voor Frans gedragen en hij heeft het een naam gegeven: Tyl.

'Ik weet niet waar ik het aan te danken heb'

Marjan is een alleenstaande moeder, maar vooral een bewust ongehuwde moeder, een BOM-moeder. Vragen naar hoe het idee is opgekomen en wat de motieven erbij waren, zijn voor haar allereerst vragen naar haar voorgeschiedenis.

99

Haar eigen leven begon gewoon met de bekende schoolmeisjesdroom van trouwen met een lieve knappe man, en kinderen krijgen. De werkelijkheid was anders. Absoluut niet kunnen samenleven met een man waarvan je houdt, waar je een kind mee wilt hebben. Er jaren over doen om op het idee te komen dat je misschien ook wel in je eentje een kind kan krijgen en opvoeden, en het dan ook nog doen. De keuze voor alleenstaand moederschap leek haar lang een keuze voor een zielig bestaan. Voor haar was het een fantastische ontdekking om te zien en te horen dat er ook nog andere BOM-moeders waren die strijdlustig de opgelegde zieligheid van het alleenstaand moederschap overwonnen hadden. Zo betekende voor haar de overgang van BOM- naar draag-moederschap, het zetten van een kleine stap. 'Ik had al heel lang gepraat en nagedacht over mijn idee om voor een alleenstaande man of vrouw een kind te krijgen. Een man of vrouw waaraan ik mij dus kon spiegelen. Ze wilde voor zichzelf geen tweede kind, maar ze wilde wel een zwangerschap en een bevalling nog een keer meemaken. Ze heeft van daaruit door gedacht, maar ook gevoeld dat zij haar geluk, zomaar kinderen te kunnen krijgen, wil delen met anderen, alleenstaanden net als zij zelf. Ze voelt daarin niet alleen de kracht van haar vermogen. Ze ziet ook, eerlijk

die zo graag een kind wil hebben. Zij heeft voortdurend de touwtjes in handen.

Voor vreemden wilde ze het bij voorbaat nooit doen maar toen. . . kwam Frans, een onbekende. In het tijdschrift 'Wij eisen geluk', had hij een open brief geschreven over zijn verlangen naar een kind, zijn ideeën over opvoeding en zijn open vraag aan een vrouw om voor hem een kind te baren. Die brief sprak haar heel erg aan en de ware kennismaking die volgde, kwam na een wekenlang durende briefwisseling, levens—liefdesbrieven waren het, tot stand.

'We kwamen als een geschenk uit de hemel voor elkaar'. Ik weet nog steeds niet waar ik het aan te danken heb, het heeft gewoon zo moeten zijn dat wij elkaar tegenkwamen. Heel zeker wist ik meteen 'dat kind komt er'. Daarna komen ze allebei terecht in een roze wolk van een vreemde verliefdheid. Een verliefdheid waarvan ze voelt dat er iets helemaal niet aan klopt, maar wat is dat? De wolk blijft nog even hangen.

100

Waar hebben ze nu over gepraat? Hebben ze duidelijke afspraken met elkaar gemaakt? Het blijkt allereerst de afspraak te zijn dat Marjan het tijdens de zwangerschap, bij de bevalling, voor het zeggen heeft. Voor alles wat daarmee te maken heeft draagt zij de verantwoordelijkheid. Frans heeft het daarna voor het zeggen. Hij is na de geboorte verantwoordelijk voor alles wat er met Tyl gebeurt.

Verder blijkt het vooral belangrijk om te vertellen waar niet over gesproken is. Het is de eventuele komst van een ongelukkig kind. Ze hebben het er steeds niet over gehad en er is dus ook niets over afgesproken. Het was vreselijk eng om daaraan te denken. 'Misschien heel onverantwoordelijk, maar dat was iets wat ik heel luf, steeds weg wilde houden'. Ze weet ook nu nog niet hoe je dat zou kunnen regelen, heeft er geen pasklaar antwoord voor. Inmiddels, met twee gezonde kinderen, weet ze wel hoe het bij haarzelf zit, maar toch zou ze er misschien een volgende keer weer niet over praten.

De wijze van bevruchting is nooit onderwerp van bespreking geweest. Kunstmatige inseminatie had gekund, je kan het makkelijk thuis doen, maar nu is het in de roze wolk heel natuurlijk gegaan. 'De allerlaatste keer dat we

geveeën hebben is het kind verwekt. Daarna had ik er ook helemaal geen zin meer in. Het leek wel alsof het doel bereikt was'. Toen werd ook duidelijk dat ze niet op elkaar verliefd waren maar op het idee om zó een kind te krijgen.

Blijvend bij de vragen van het gezonde verstand gaat het over de kosten en over de afspraken die daarover zijn gemaakt. Allebei hebben ze een sociale uitkering, zij de Bijstand als ongehuwde moeder, hij de Bijstand van de R.W.W. Het ziekenfonds zorgt dus voor de dekking van Marjans belangrijkste kosten in verband met zwangerschap en bevalling. Het is zo ook duidelijk dat er niet veel bij elkaar te halen valt en dat ligt ook niet in de aard van hun verhouding opgesloten. Wel is afgesproken dat Frans de dingen die er bij de bevalling zelf nodig zijn, die ook niet vergoed worden, voor zijn rekening zal nemen. En verder zijn ze allebei er al jaren aan gewend om te improviseren, te vragen en te krijgen van vrienden wat er zo al nodig is.

101

Je eigen ideeën over het opvoeden van een kind en die van hem, was daar ook overeenstemming over? Heb je daar ook eisen aan gesteld? Marjan heeft haar ideeën en idealen opgeschreven in haar brieven aan hem, hij de zijne in brieven aan haar. Ze stemmen met elkaar overeen. Het is heerlijk om er veel op uit te trekken met je kind, samen met je goede vrienden en vriendinnen, ervoor te zorgen dat ze met andere volwassenen een echt goede band krijgen. Als dat zo is kan je als kind heel goed toe met maar één ouder die de hoofdverantwoordelijke is.

Zoals Frans leeft, omgaat met kinderen, met z'n poppenspel op straat. Het geeft haar het vertrouwen dat hij zich niet op zal sluiten alleen met Tyl in huis, wat ze beslist niet zou willen. Ze heeft hem leren kennen als een 'geboren vader' – alleen had hij nog geen kind. Vanaf het begin is ze wel benieuwd hoe het daar allemaal in de praktijk zal gaan, met haar kind bij hem, maar ze laat het in het volste vertrouwen aan hem over. Eisen stellen aan zijn opvoeding heeft geen zin. Heel veel praten over wat je zelf ter harte gaat voor je eigen kind en voor ieder kind in zo'n situatie, dat heeft zin. En zo hebben ze veel ideeën en ervaringen uit-

gezegd, haar machtspositie in tegenover degene gewisseld. Ze wilde wel bij voorbaat toezien voogd blijven, het kind niet helemaal afstaan. Ze voorzag dat ze zich straks toch nog een beetje verantwoordelijk zou blijven voelen. Ze weet dat de toezienende voogdij in de praktijk weinig voorstelt, maar voor haar is het een goede vorm van toch nog een beetje 'moeder' zijn voor haar kind. En net zoals in haar eigen situatie met haar Anna, vindt ze het belangrijk dat het kind allereerst vertrouwd is met de andere biologische ouder. Later mogen ze dan best 'te weten' komen hoe dat in zijn werk is gegaan.

102

Iedere zwangerschap is anders, dat geldt ook voor de gewone. Je kan het nog zo goed hebben doorgepraat met jezelf en anderen, steeds duiken er toch weer onverwachte dingen op. De angst of je straks het kind wel zal kunnen afstaan, die is er vanaf het begin steeds weer. 'Maar ik dacht ik kan dat leren, ik kan het leren om daar mee om te gaan'. En onderweg als het kind begint te leven, te bewegen en Frans het kind wil voelen: 'je wil het niet, je voelt je bekeken als enkel een verpakking van zijn kind'. Het is dan maar goed dat zij nee kan zeggen. En over alles kan klagen, uithuilen, niet bij hem maar bij die ene goede vriend, die dag en nacht voor haar klaarstaat. Deze zwangerschap voelt heel anders dan die van Anna. Nu kan ze zomaar trots met haar dikke buik door de stad lopen, genieten van allerlei gevoelens. Ze constateert ook nuchter: 'ik ben nu een hotel waar de gasten heel goed verzorgd worden, minstens een driesterren-hotel. Maar de gasten gaan weer weg. Van dit kind mag ik genieten zolang ik het bij me heb'. Daarna is ze er mooi vanaf, niet vijftien jaar nog zorgen. Wel de lusten niet de lasten. Het is al met al een heel verschil.

De Nieuwe Revu belt als ze hoog zwanger is. Ze is verbaasd. Ze had het niet als iets bijzonders gezien, niet iets waarover je zou kunnen schrijven. Maar ze maken er nieuws van: *Nederlands eerste draagmoeder*, ook al heeft ze verteld dat zij niet de eerste is. De titel van het stuk in Revu is afschuwelijk: 'Kinderen op bestelling'. Alsof uitgerekend zij het voor onwillekeurig wie zou doen. Woedend is ze erover. Maar nu, zeg ik, ben je inmiddels Nederlands

meest bekende draagmoeder geworden!
Waarom zoek je de publiciteit? Voor haar zijn er vele zaken in het geding. Allereerst moet er niet zonder draagmoeders erbij, over draagmoeders gepraat worden. Nu er vaak niemand gevonden kan worden, bijv. voor televisieprogramma's, draaft zij dan maar weer op. Maar ze wil ook aangesproken worden, niet alleen in haar eigen kleine kringetje rond blijven lopen, waar ze vaak haar woordje al zo klaar heeft dat er zelden een weerwoord komt. Net zo belangrijk is het voor haar, om niet buiten haar om, alsmaar in een vakje geplaatst te worden waar ze niet in thuis hoort. 'Er is hier zo'n foute beeldvorming, alsof er hier alleen maar commerciële draagmoeders bestaan, van het soort als uit die Amerikaanse speelfilm die hier kenmerkend is uitgezonden door de TROS'. Zoals zij dat voor haar eigen kind en voor Frans gedaan heeft. Ze is er trots op, het mag best naar buiten komen.

103 Tenslotte past voor haar in dit verhaal: 'ik heb voor vrouwen die het overwegen niet alleen een positief genuanceerd verhaal maar ook uit ervaring praktische tips, bijv. hoe je met borstvoeding in deze situatie kunt omgaan'.

Portret van Ida

Zij is 28 jaar en getrouwd met Hans. Ze hebben een zoon van nu 5 jaar, Bartje. Ida heeft op de huishoudschool gezeten. Voor de geboorte van Bartje heeft zij enige tijd voor babies en kleine kinderen gezorgd in een ziekenhuis. Nu werkt ze alweer een paar jaar voor enkele dagen in een schoenenwinkel. Hans werkt bij de brandweer. Ze wonen in het huis waar Ida, katholiek, is grootgebracht. Maria, Ida's oudere zuster en beste vriendin, is getrouwd met Johan. Zij hebben het draagkind gekregen en het de naam Rikje gegeven.

'Iedereen is met iets bezig in zijn leven, en wij zijn hiermee bezig'.

Gewoon, is een woord dat Ida veel gebruikt. Gewoon doen. Gewoon doén, wat je hart je van diep uit ingeeft. Fijne dingen, voor andere mensen en voor jezelf. Haar man komt met het idee dat zij voor Maria een kind zal dragen. Ze voelt direct, dat is het. Voor haar is het meteen

een uitgemaakte zaak. Al jarenlang voelt zij het als onrechtvaardig dat haar zuster onvruchtbaar is en zichzelf zo vruchtbaar. De dood, daar hebben mensen niks over te zeggen, maar het leven dat kan je elkaar geven. En een gezegde in de bijbel spreekt haar heel erg aan. Er staat: 'uit een huwelijk scheidt men verder'.

'Het geluk dat wij met ons Bartje hebben leren kennen willen we hen ook leren kennen', is het antwoord op de vraag naar het waarom van haar daad.

Daarna komt het denkwerk, het eindeloze praten met elkaar. Want Johan en Maria durven er niet aan te denken, bezorgd als ze zijn voor de mogelijke gevolgen voor Ida. Wat kan er allemaal wel niet met haar gebeuren. Ze bedenken, dat ze er vreselijk dik van kan worden, maar ook dat ze zou kunnen doodgaan aan de bevalling. Zal zij het werkelijk aankunnen, van begin tot eind? Ze praten erover met hun aller huisarts. Die is heel enthousiast. Haar uitspraak is: 'Jullie kunnen het aan met z'n allen', en dat geeft de doorslag voor Hans en Maria. Nu is het pas een gemeenschappelijk besluit.

104

Plannen en afspraken worden niet in aparte vergaderingen gemaakt, met potlood en papier om de tafel. Ze wonen vlak bij elkaar en komen veel bij elkaar over de vloer. Uit de wekenlange gesprekken over hoe ze hun plan zullen realiseren, worden niet zozeer afspraken duidelijk als wel — uitgesproken — punten van overeenstemming. Ze hebben met z'n allen het gevoel dat ze, wat ze ook gaan doen, bij wie ze ook terechtkomen, ze het altijd en overal eerlijk en open zullen gaan spelen. Er is niets illegaals aan de hand. Ze hoeven niets stiekem te doen. 'We kennen de illegale wegen en je denkt er best wel aan om ze te gebruiken maar je doet het toch niet.' En het is ook van te voren, niet zo'n zorg, want zij zorgen er zelf wel voor dat het gaat zoals zij het willen.

Ida heeft het gevoel dat het hún zwangerschap is. Zij worden er volledig bij betrokken en het kind is dus hun kind. Als het een ongelukkig kind wordt is het voor hun verantwoordelijkheid en zij zijn het daarmee eens. Eigenlijk heeft het voor haar, Ida, niet zoveel zin om hier veel over te gaan piekeren. Ze zegt: 'als je gelooft, ik krijg een kerngezonde baby, dan krijg je ook een kerngezonde baby'.

De risico's die Ida zelf loopt tijdens en door de zwangerschap zijn voor de verantwoordelijkheid van haar en haar man en daar zijn ze het allemaal over eens. Over onkosten, te voorzien of onvoorspelbaar, hoeft niet veel afgesproken te worden want Ida zit via haar man in het ziekenfonds, daarmee worden de meeste en belangrijkste kosten gedekt. En als er dan toch nog iets onverwachts gebeurt onderweg, wat dan? 'We komen er altijd wel uit. We kennen elkaar goed, we vertrouwen elkaar.' In deze toonaard zijn alle besprekingen van begin tot einde gevoerd. Zo gezien was het ook niet van belang voor hen om onderlinge afspraken op papier te zetten. Regelingen in het belang van het kind, bij een notaris, die zijn natuurlijk heel belangrijk en dat moet je zeker doen.

105

De bevruchting heeft plaatsgevonden door middel van kunstmatige inseminatie, thuis, met het zaad van Johan. Hans en Ida hebben het geleerd van de gynaecoloog die Maria jarenlang in haar onvruchtbaarheidsproblemen ter zijde heeft gestaan. En Hans heeft deze inseminatie gedaan. Een vreemd gebeuren, maar een blijk voor allen hoe hij van harte aan dit moederschap heeft meegewerkt. Gelukkig is deze bevruchting onmiddellijk geslaagd, zodat de afspraak om het niet langer dan een half jaar te proberen, niet op de proef is gesteld. En toen eenmaal vaststond dat Ida zwanger was, gebeurde er iets wat ze heel tekenend vindt voor haar relatie met haar zuster, op dát moment in Indonesië. 'Ik zat op de bank en dacht, als zij voelt wat ik nu voel dan belt ze, en één kwartier later belt ze'. Ida vindt zwanger zijn heerlijk, wil voor zichzelf geen tweede kind op dit moment, en ze wil graag haar zuster gelukkig maken. Maar hoe zit het met het belang van het kind, dit kind wat je krijgt en overdraagt? Al jarenlang heeft ze gezien hoe goed ze met kinderen zijn, juist ook met haar eigen Bartje. Ze heeft het gevoel dat zij niet per se een kind willen hebben, maar hun liefde, voor kinderen willen kunnen beleven. Het kind wat ze voor hen maakt is dus voor haar zo in liefde verwekt en wordt ook zeker liefdevol ontvangen en verzorgd. Wat is er nu beter voor een kind dan dit. Zij kan zich voor Rikje geen betere ouders wensen.

Ik vraag dit niet alleen omdat vele mensen zich druk maken over die vraag, maar ook omdat ik benieuwd ben naar de reacties van de raad voor de kindbescherming. Hoe kwam je daar terecht? Maria heeft uitgezocht hoe het allemaal juridisch in elkaar zit. Een advocaat heeft het uitgelegd en hen verwezen naar de raad. Toeval of niet, de maatschappelijk werker daar was heel enthousiast, kennelijk omdat zijzelf zeer betrokken was bij de problemen van haar eigen kinderloze zuster. Deze vrouw geeft hen niet alleen veel informatie maar heeft vooral één boodschap, een boodschap voor Ida: zorg nu maar eerst dat je zover – zwanger – bent. Een tweede gesprek volgt met dezelfde vrouw als Ida eenmaal drie maanden zwanger is. De conclusie wordt dan getrokken, dat men ervoor zal zorgen dat het allemaal goed komt. Ook al is onduidelijk hoe daar binnenskamers voor en over haar zaak gevochten is, het komt ook goed. Want uiteindelijk gaan ze er bij de raad mee akkoord, Johan en Maria mogen pleeg/adoptiefouder worden. Lang, veel te lang duurt het voordat het allemaal rond is.

'Het is toch te gek dat het zo lang moet duren om iemand gelukkig te maken, aan die procedure moeten ze daar nodig wat veranderen'. We hebben het nu gehad over de reacties van een officiële instantie. Maar hoe ligt dat nu bij je familie, de vrienden en de mensen in dit grote dorp? Het blijkt dat er vanaf het begin een afspraak ligt. De afspraak om er met helemaal niemand over te praten totdat er echt wat aan de hand is. En als dat eenmaal zover is voelt Ida's moeder als eerste het feilloos aan. Zij komt het dus voor alle anderen als eerste te weten. 'Zalig', vindt ze het. De reacties van alle familieleden, vrienden, kennissen, de mensen van de kleuterschool, de dansclub, het is ze allemaal verteld, zijn hartelijk en bemoeidigend. De mensen op straat vragen hoe het gaat. Zo hebben ze er naar haar gevoel met z'n allen iets goeds van gemaakt. Niet helemaal met z'n allen, want er zijn ook mensen 'van de overkant' die alleen maar kunnen denken in termen van overspel met Johan en 'voor wat hoort wat'. Die bij de verbouwing van hun keuken, waar ze aan bezig zijn, duidelijk denken: 'een kind voor een keuken', aan geld

dus en dat laat ze maar zo, niet van plan om met een spandoek te gaan lopen: 'ik heb het niet voor geld gedaan'.

En dan is er nog Bartje, wat zijn zijn reacties? Hij vindt het allemaal heel gewoon, begrijpt niets van al dat gepraat, die publiciteit. In zijn woorden is Rikje gewoon z'n broertje, niks geen halfbroertje. Zijn reacties, zijn meeleven is voor haar heel belangrijk. En met veel plezier wordt dan ook het verhaal verteld over de zwangere vrouw die bij de groenteboer staat. Bartje tikt haar aan en vraagt: 'draagt u ook een kindje voor ons tante Marie?' De bevalling was voor thuis, bij Maria, gepland maar vindt in het ziekenhuis plaats, omdat het kind te vroeg komt. Niemand is hierdoor van te voren ingelicht over de werkelijke situatie en dat moet dus gebeuren. 'Ik heb de dokter toen gezegd, dit wordt de moeder, dat wordt de vader, dit is mijn man en ik beval'. De bevalling verloopt bijzonder goed omdat Ida het gevoel heeft dat ze door drie anderen wordt gesteund en dat vindt ze wel een heel bijzonder geschenk. En als het kind er is, krijgt zij het mooiste te zien wat ze ooit heeft gezien 'Maria met het kind in haar armen'. Als het kind eenmaal geboren is komt er publiciteit op je af. Een man van een regionale krant staat op de stoep en zegt: 'U mag het verhaal vertellen maar als u dat niet doet maken we het wel zelf'. Keihard. Dan laat je hem toch maar binnen, ook al was de afspraak vanaf het begin geweest, om er geen publiciteit aan te geven. En niet veel later, voordat je het eigenlijk zelf goed weet, zit je dan in het programma Rondom Tien van de N.C.R.V. waar je helemaal jezelf niet kunt zijn omdat ze je daar ook geen kans voor geven, zelfs niet willen geven, lijkt het. Door al dit soort publiciteit voelt ze zich welhaast gedwongen om haar gewone vriendendienst als iets bijzonders te gaan voelen.

We komen te spreken over de afstand, het overdragen van het kind, het afscheid. Mijn vraag: 'had je geen moeite met het afstaan?' Haar antwoord: 'nee nooit, want het is de mijne niet, nooit geweest ook. Ik zou er veel meer moeite mee hebben gehad om het te houden.' Die paar dagen dat ze nog met z'n allen bij Maria waren, waren heel gezellig.

Maar ze gingen weg, gewoon, alsof ze bij elkaar op de koffie geweest waren. 'Ik had niet het gevoel dat ik iets achterliet'. Vergoeding, het is eigenlijk een mooi woord. Bij jou gaat het duidelijk niet om geld, maar een gekke vraag misschien, wat ben je er zelf beter van geworden? Het blijkt niet zo'n gekke vraag te zijn en ze weet het antwoord ook heel precies. 'Ik heb ons Bartje teruggekregen! Als ik heel ver terug ga, zie ik dat ik me vroeger heb ingehouden om kinderen te krijgen, vanwege Maria. Toen Bartje er eenmaal was heb ik hem heel vaak aan hen toevertrouwd niet omdat ik, wij, dat steeds het liefste wilden, maar omdat het zo goed was voor hen. Niet goed voor ons, en niet goed voor Bartje, dat zie ik nu pas goed in. Maar nu, nu hebben zij hun kind en ik het mijne. Hoe gelukkig ik met Bartje was, heb ik nooit eerder kunnen zeggen. Nu kan ik het voelen, nu kan ik het zeggen.'

108

De laatste vraag, de vraag om een terugblik, een beeld van zichzelf te geven valt moeilijk. Er valt een ongewoon lange stilte. Ze vindt zichzelf nog steeds een gewone huisvrouw. Niks veranderd, trots op Bart en Rik. Vooral die tantes, met hun bloemen en cadeautjes met een kaartje erbij 'voor een moedige moeder' hebben haar op het idee gebracht: 'ik heb echt iets goeds gedaan, en daar had ik nooit van te voren aan gedacht'. En: 'ieder mens is met iets bezig in zijn leven, en wij zijn hiermee bezig'.

3. Over anderen, betrokken bij het draagmoederschap

Bemiddeling

De vraag naar draagmoeders is vanaf het einde van de jaren zeventig vooral in advertenties te vinden. Ze staan in de rubriek 'Oproepen en mededelingen' van de Volkskrant, Het Parool, Trouw en Vrij Nederland. De vraag is aanvankelijk steeds afkomstig van alleenstaande mannen. Er is nog sprake van 'leenmoeders' of het voor eenmaal lenen van een 'baarmoeder'. Vanaf 1982 wordt er van draagmoeders gesproken, biedt ook een enkele maal een vrouw zich uitdrukkelijk aan, en beginnen ook kinderloze echtparen om een draagmoeder te

vragen. In 1983 dient zich voor het eerst openlijk een bemiddelaar aan. Dan verschijnt namelijk een advertentie waarin de werkgroep BOO om een draagmoeder vraagt. Advertenties waarin draagmoeders worden aangeboden én gevraagd onder vermelding van een en hetzelfde postbusnummer, zijn pas het laatste jaar verschenen. Vermoedelijk gaat het hier om commerciële bemiddeling. Het is en blijft onduidelijk, omdat deze bemiddelaars hun identiteit niet wensen prijs te geven. Ook anderszins is nergens een bemiddelaar, een bedrijfsmatig bemiddelende instantie te vinden. Er bestaat slechts één organisatie van vrijwilligers, die in alle openbaarheid bemiddelt. Het is een werkgroep die zich inzet voor het Bewust Ongehuwd Ouderschap, de hierboven al genoemde BOO. Begonnen als ontmoetingspunt voor bewust ongehuwde mannen en vrouwen, heeft zij zich ontwikkeld tot een organisatie die informatie en ervaring ter beschikking stelt aan alle geïnteresseerden in het alleenstaand-ouderschap. In het kader van deze activiteiten organiseerde zij ook openbare discussie-avonden over het draagmoederschap. Hier verschenen niet alleen de 'gewone' deskundigen, zoals juristen, maar ook deskundigen bij uitstek, de draagmoeders zelf. De BOO stelt zich op het standpunt, dat het een ieder vrijstaat zijn eigen vorm van ouderschap te kiezen. Zij wil iedereen die daarom vraagt, hierbij met raad en daad terzijde staan. In die zin heeft zij zich ook als bemiddelende instantie voor het draagmoederschap opgesteld, onder meer door het onder háár naam plaatsen van advertenties. Tot geslaagde bemiddelingen kwam het maar in enkele gevallen. Geslaagd, de uitdrukking blijkt een kwestie van definitie; want in één geval kozen partijen toch voor een blijvend, gelukkig samenzijn.

Artsen

'De arts zal geen opdrachten aanvaarden, noch een verzoek inwilligen, dat in strijd is met zijn medisch-ethische opvattingen of met de gedragsregels die voor artsen gelden'.

Artsen, gynaecologen hebben zich tot nu toe meestal in algemene bewoordingen uitgelaten over zowel het nog fictieve, als het al

bestaande draagmoederschap. Zo wordt door hen het puur commerciële draagmoederschap in alle openbare uitlatingen afgewezen. Daarnaast zijn er de uitspraken over toepassen van verfijnde medische technieken voor het bereiken van een zwangerschap, met name over de in-vitro-fertilisatie of een lavage, gevolgd door een vruchtimplantatie. Deze ingrepen worden door sommigen 'riskant' genoemd, door allen gezien als diep ingrijpend in het totale bestaan van alle vrouwen, of dit nu draagmoeders zijn of niet. Aan het besluit om van deze middelen gebruik te maken hoort in hun ogen dus een grondige belangenafweging vooraf te gaan, zowel door de vrouw als door partijen in een draagmoeder-situatie. Voor zover bekend zijn er in Nederland nog geen vrouwen die via deze technieken een draagmoederschap realiseerden. De hier genoemde overwegingen betreffen dus vooralsnog denkbeeldige draagmoeders. De meningen over de nu bekende, 'vriendschappelijke' draagmoeders vallen anders uit. Zeker naar schatting twintig artsen of gynaecologen zouden zich hierover uit eigen ervaring, in het openbaar kunnen uitspreken, maar doen dit op één enkele na tot nu toe niet. Die ene, het is merkwaardigerwijze een pionier op het gebied van de hoogwaardige medische technologie-IVF, is dr. Alberda, gynaecoloog. Hij heeft met enthousiasme meegewerkt aan een draagmoederschap uit idealistische motieven. Een dergelijke vrienden-dienst ziet hij als een sympathieke en acceptabele oplossing voor de hoge nood van de vele kinderlozen. Zijns inziens gaat het hier overigens over een voortzetting van een allang bestaande praktijk, vroeger versluierd, nu in het daglicht getreden. Zijn, in principe welwillende kijk op dit soort draagmoederschap, deelt hij naar blijkt met meerdere collega's. Wat zullen artsen nu, in het algemeen gesproken doen, geconfronteerd met een verzoek om medewerking? Medisch gezien is dit moederschap op zich niet problematisch, zal er alleen behoefte bestaan aan de medische begeleiding die bij iedere normale zwangerschap en bevalling hoort. De veelal hier toegepaste kunstmatige inseminatie vormt hierop geen uitzondering. Ze levert immers geen medische complicaties op.

Bezwaren van medische aard zullen dus waarschijnlijk niet naar voren worden gebracht. Wel kan er, naar in enkele gevallen al is gebleken, van de arts bijzondere aandacht gevraagd worden voor de psychische problemen die dit soort moederschap met zich mee kan brengen. In deze zin worden dan vragen gesteld als: Denkt u dat ik dit aan kan? En, belangrijker nog: Bent u bereid om hieraan, van ganser harte, mee te werken? Het antwoord op met name de laatste vraag, zal naar het lijkt een – persoonlijk – antwoord zijn. Kenmerkend voor de werksituatie van artsen is immers dat zij voor de beantwoording van dit soort vragen, noch gesteund noch gehinderd worden door duidelijke medisch-ethische normen. De discussie in eigen kring en vakliteratuur wordt gevoerd onder de titel 'Medische ethiek of ethiek van medici'.

111

Ook het zogenaamde blauwe boekje: 'Gedragsregels voor het handelen van artsen', biedt geen aanknopingspunten voor het nemen van beslissingen in deze en andere levensvragen. Het algemene gevoelen is hier: te staan met lege handen of buiten adem achter de ontwikkelingen aan te hollen. Het lijkt tenslotte veelbetekenend dat artsen in herinnering roepen dat zij altijd nog het recht hebben om een verzoek om medewerking te weigeren. Zo lijkt in de ontmoeting tussen draagmoeders en artsen, ieders persoonlijke overtuiging en overtuigingskracht, de uitkomst te gaan bepalen.

Advocaten

Het kan zijn, de media brachten veel dichterbij, dat ze hier soms al gezien worden als enkele van hun Amerikaanse collega's: duur betaalde bemiddelaars, bemoeials en dirigenten van het commerciële draagmoederschap. Te vinden in de lokale Gouden Gids. Daar worden ze beschouwd als kampioenen van het legaliseren van deze 'babyhandel', tegen iedere prijs, vooral in het belang van die éne partij, het kinderloze echtpaar.

Die rol spelen ze hier duidelijk niet. Wel heeft een aantal draagmoeders advocaten als gidsen in het onbekende gebied van het familierecht,

als onpartijdige adviseurs vóór hun gang naar de raden voor de kindbescherming gekozen. Terwijl juristen zich in krantenartikelen en vakliteratuur al hebben uitgesproken over de ethische en juridische problemen verbonden aan het draagmoederschap, hebben advocaten zich in het openbaar hierover nog niet uitgelaten. Wat zij ervan vinden, wat ze er al of niet aan zullen doen, hierover valt dus bij voorbaat weinig te zeggen. Nu de juristen het erover eens zijn dat enig – commercieel of niet – draagmoedercontract rechtens ongeldig, niet afdwingbaar is, rijst bovenal de vraag of advocaten bereid zijn zo'n contract op te stellen. Is het een salto in de lucht, een contract maken waarvan de nietigheid bij voorbaat vaststaat?

Twee vriendinnen en twee zusters hebben inderdaad een advocaat bereid gevonden om deze beweging te maken, hun *overeenkomst* op papier te zetten en wel als volgt.

112

I. De gastmoeder is bereid zich, met instemming van alle partijen, kunstmatig te laten insemineren met van een donor afkomstig zaad. De uitdrukkelijke bedoeling van alle partijen is dat het kind (verder daaronder ook te begrijpen een eventuele twee- of meerling) dat daaruit mocht ontstaan, van direct na de geboorte af door de kinderloze adoptief ouders onvoorwaardelijk als het hunne zal worden verzorgd en opgevoed en zodra mogelijk door hen geadopteerd.

II. Alle partijen realiseren zich dat bindende afspraken omtrent zwangerschap, afstand en opnemng van kinderen, ouderlijke macht, voogdij en adoptie niet gemaakt kunnen worden. Gezien hun aller uitdrukkelijke bedoeling willen zij hieronder echter toch de gemaakte afspraken vastleggen benevens hun financiële verhoudingen in verband daarmee. De heel praktische behoefte aan duidelijkheid op papier, is hier kennelijk belangrijker geweest dan de behoefte aan een eventuele rechterlijke stok achter de deur.

Verder worden geregeld, de uitdrukkelijke instemming van de echtgenoot van de draagmoeder met de kunstmatige inseminatie, en haar eigen bereidheid om bij een mislukte zwangerschap of bevalling ten tweede male te dragen. Aan de andere kant verklaren de

113 adoptief ouders het kind onvoorwaardelijk als het hunne op te nemen, te verzorgen en op te voeden, ook al zou er van een twee- of meerling of een geestelijk, lichamenlijk gestoord kind sprake zijn. Zij nemen ook de kosten met betrekking tot de inseminatie, zwangerschap, bevalling en kraamhulp op zich (voor zover niet door een — sociale — verzekering gedekt), alsmede de algehele financiële verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding van het kind. Ook worden de veel genoemde mogelijke ontsporingen onderweg, in principe geregeld. Wanneer de kunstmatige inseminatie mislukt, draagmoeder en echtgenoot het kind uiteindelijk niet willen afstaan, behoudt men de ontvangen onkostenvergoeding. De weigering om af te staan moet dan wel op 'objectief redelijke gronden' zijn geschied. Is dat laatste niet het geval dan vervalt het recht op de genoemde, gemaakte kosten. Ook kan het zijn dat de adoptief ouders het kind niet kunnen of niet willen opnemen. Voor dat geval wordt de blijvende verplichting inzake de onkostenvergoeding en de algehele financiële verantwoordelijkheid voor het kind vastgesteld. Tenslotte wordt waar mogelijk, notariële vastlegging van regels inzake erfrecht en voogdij — voor-overlijden van ouders, en dergelijke — overeengekomen.

De FIOM

De FIOM die zich thans presenteert als 'instelling voor hulpverlening bij zwangerschap en alleenstaand ouderschap' is in 1930 ontstaan als een bundeling van een groot aantal organisaties, die zich alle bezig hielden met hulpverlening aan en belangenbehartiging van ongetrouwde moeders. Al vele tientallen jaren komen dus afstandsmoeders bij de FIOM om hulp en bijstand in hun noodsituatie. Nú komen in een enkel geval draagmoeders hier voor een open gesprek, een deskundig advies. Een ontmoeting daar in de gang lijkt een pijnlijke te worden. Grotere tegenstellingen zijn immers nauwelijks denkbaar. Afstandsmoeders, onvrijwillig zwanger geworden, kunnen hun kind niet bij zich houden. Met pijn en moeite kiezen ze het beste voor hun kind: afstaan ter adoptie aan een onvrijwillig

kinderloos echtpaar. Het belang van het kind staat bij hen voorop. Anderen aan een kind helpen is hier een onbedoeld resultaat. Draagmoeders gaat het er in de eerste plaats om, het probleem van kinderloosheid van hun bekende anderen op te lossen. Zij zorgen bij voorbaat, voor het belang van hun kind door zelf de ontvangende ouders uit te kiezen. Aan de draagmoedersituatie zitten in vergelijking met de 'gewone' adoptie nog andere aspecten. Die hebben vooral te maken met de gang van zaken bij de adoptieprocedure. Die procedure heeft een groot aantal problemen opgeroepen. Vrouwen hebben nooit meer iets van hun kinderen gezien of gehoord. Kinderen weten dikwijls niet wie hun biologische ouders zijn en adoptief ouders hebben het kind gezien als was het van henzelf. Scheiding voor eens en voor altijd, identiteitsproblemen voor allen.

114

Overigens wordt uitgaande van de afstands-moeder, vanuit deze ervaring binnen het FIOM gestreefd naar een verandering van de procedure op basis van het concept 'open adoptie'. Bij de ontwikkeling van dit concept zijn ook de raden voor de kinderbescherming betrokken. Vertaald naar de procedure toe zijn de belangrijkste punten de volgende. Ten eerste: selectie van de adoptiefouders op bereidheid en vermogen om de eigen afkomst van het kind een duidelijke plaats te geven tijdens de opvoeding. Ten tweede: het scheppen van mogelijkheden van contact tussen afstaande en ontvangende ouders voor en na afstand en plaatsing in het pleeggezin. Vervolgens: het streven naar een bereid-verklaring om elkaar regelmatig enigszins op de hoogte te houden van ieders reilen en zeilen. Ten slotte: het kind moet kunnen opgroeien bekend met de feitelijke informatie over zijn afkomst. Later, indien gewenst, zou het zijn natuurlijke ouder(s) moeten kunnen ontmoeten. Het lijkt duidelijk dat wat hier nog wensen zijn voor een betere toekomst van afstandsmoeders, kinderen en zorgouders, veelal al werkelijkheid is in de draagmoeder-situatie, zoals wij die nu kennen. Binnen de FIOM realiseert men zich duidelijk dat ook een open adoptie niet alle problemen verbonden aan een breuk

tussen een natuurlijk en een sociaal thuis, kan wegnemen. Voor alle betrokkenen zullen er in deze situatie altijd problemen blijven. Het vrijwillig scheppen van deze probleem-situatie, zoals bij draagmoeders het geval is, ontmoet hier dus de enige reserve. Hoe groot ook het verschil is tussen afstand doen door een afstandsmoeder en door een draagmoeder, toch zijn ook voor de laatste, emotionele problemen denkbaar.

Hieruit spreekt een bezorgdheid met de draagmoeder. Toch moet ook de vraag gesteld worden of de moeder zich wel realiseert wat het voor het kind betekent om op die manier op de wereld te zijn gezet en zo te moeten opgroeien. Ook aan mensen die koste wat kost een kind willen hebben, kan men de vraag stellen in hoeverre die instelling, in het belang van het kind is. Het zou in hun en ieders belang zijn als de discussie over het draagmoederschap zou leiden tot meer aandacht voor onvrijwillige kinderloosheid, de verwerking en acceptatie ervan.

115

Wat er uit de hier nog lopende beleidsdiscussies ook zal komen, het accepteren van het commerciële draagmoederschap in ieder geval niet. Juridisch regelen of verbieden schijnen geen realistische oplossingen. Dan rijst de vraag wat kan en wil de FIOM doen voor draagmoeders die deze keuze nu eenmaal maken en wat er ook gebeurt zullen blijven maken. Duidelijk is dat de FIOM het draagmoederschap zeker niet zal stimuleren en ook niet als bemiddelende instantie wil optreden. Wel bestaat er de duidelijke bereidheid om als hulpverleningsorganisatie op vragen van individuele vrouwen in te gaan, hen desgewenst te begeleiden.

De raden voor de kindbescherming

Draagmoeders en metgezellen, die op een zo legaal mogelijke wijze hun kind ook familie-rechtelijk een ander thuis willen geven, kunnen er niet omheen. Zij stappen sinds enige jaren met open vizier bij de raden binnen. Het beleid definieert haar als 'een vrouw die een overeenkomst sluit dat zij zich zwanger zal laten maken en dat zij het verwekte kind na de geboorte zal afstaan aan degene(n)

met wie zij de overeenkomst sloot'. Hoe stellen de verschillende raden zich desgevraagd op tegenover het verschijnsel draagmoeder? 'Kritisch afhoudend', 'noch stimulerend, noch afhoudend', zijn de meest gegeven antwoorden. Het verschijnsel wordt in het algemeen vooral gezien als een streven om ongewenst kinderlozen te helpen waarbij het belang van het kind slechts secundair is. Binnen de raden meent men dat bij de belangenbehartiging van het kind de opvoeding door de eigen ouders als te verkiezen uitgangspunt dient te worden genomen. De ervaring met de identiteitsproblemen van afstandskinderen, afstandsmoeders en adoptief ouders hebben deze opvatting gevoed. De meningen hierover zijn overigens niet geheel eenduidig. Sommigen oordelen minder negatief over deze breuk en achten uiteindelijk een goede liefdevolle opvoeding van het kind het belangrijkste.

116

Zonder het hanteren van normen en waarden t.a.v. 'het belang van het kind' kan er niet gewerkt worden, maar mét deze uitgangspunten is het ook niet eenvoudig.

Aan de praktijk van de raden valt duidelijk te zien dat de aandacht zich toch steeds concentreert op het belang van het kind in een concrete situatie. Is het goed voor dit kind om bij diegenen te komen of te blijven waar het in dit geval kennelijk gewenst is, is dan de vraag. Deze zakelijke, praktische benadering weerspiegelt, in wisselwerking, het beleid van rechters in dezen. Zo kunnen draagmoeders en raden elkaar, naar blijkt, daar vinden waar er van goede zorgouders sprake is. Ook al zijn ze dan door deze moeders zelf uitgekozen, buiten de eventueel bestaande lijst van adoptief ouders om. Een zo gedachte, 'open' benadering van draagmoederschappen wordt door verschillende raden bepleit en naar blijkt ook toegepast. Om grote aantallen gaat het hierbij overigens niet. De opwinding is hier evenals elders groter dan men gezien het vermoedelijke aantal gevallen zou verwachten. Bij gebrek aan enige statistiek, blijft het werkelijke aantal overigens onduidelijk. Zeker is alleen dat er in 1984 één handvol draagmoederadopties in behandeling

waren. De verwachting is dat het ook in de toekomst om kleine aantallen zal gaan. Verder meent men dat het draagmoederschap toch niet tegen te houden zal zijn. Dit laatste op grond van de vele ervaringen met eerdere pleegouder/adoptiesituaties, waar betrokkenen door een politiek van voldongen feiten, dus grotendeels buiten de raad om, hun zin wisten te krijgen. In dergelijke gevallen kan men, mits de feitelijke situatie gunstig is voor het kind, als raad slechts meewerken aan een legitimatie achteraf, door alsnog een passende rechterlijke uitspraak te vragen. Een keuze voor een consequent afhoudend beleid zal, zeker gezien de strijd lust van de zich aandienende draagmoeders, uiteindelijk toch geen praktisch effect hebben. Het zal eerder bij hen de zin om dwangsituaties te scheppen en illegale wegen te bewandelen, bevorderen of versterken. Betrokkenen raken hiermee ook buiten het gezichtsveld en dus buiten het bereik van de raden, hetgeen een ongewenste situatie oplevert. Aldus een aantal overwegingen in de beleidsdiscussies in eigen huis en daarbuiten, alsmede in het regelmatig overleg met het Ministerie van Justitie.

117

Naast de hierboven aangegeven discussie over de vraag welk ouderschap het meest in het belang van kinderen is, gaat het hier evenzeer over zeggenschap, over privédomein in verhouding tot staatsdomein.

Opnieuw wordt immers, nú door draagmoeders, de vraag aan de orde gesteld in hoeverre de overheid zich mag bemoeien met het als privéterrein beschouwde gebied van het verwekken en opvoeden van kinderen. De raden worden gezien en ervaren als vertegenwoordigers van die overheid en zien en voelen zichzelf ook als zodanig. In dit kader worden ook de discussies over de wenselijkheid van wetgeving ten aanzien van het draagmoederschap gevoerd. Het commerciële draagmoederschap wordt unaniem afgewezen. Waarmee de vraag of er ook werkelijk een verbod van deze variant dient te komen, niet direkt is beantwoord. Een zodanig verbod zou

enerzijds voor de raden een duidelijke richtlijn bieden voor haar handelen in deze doch zou anderzijds het uitwijken naar illegale praktijken kunnen bevorderen. Dit laatste zou ook gelden voor een verbod van het niet-commerciële draagmoederschap. De meningen over een dergelijk verbod liggen zeer verdeeld. Ook de meningsvorming over een eventuele wettelijke regeling van het niet-commerciële draagmoederschap en in verband hiermee het scheppen van een instantie die dit regelt, is nog volop aan de gang.

118

Op zich is het voor de raden duidelijk, dat zij ervoor zijn om het belang van het kind te dienen en niet om het probleem van kinderloosheid op te lossen. Maar zeker sinds het ontstaan van de mogelijkheid van adoptie en de taken die haar daarbij zijn toebedeeld, zijn deze twee functies nauw met elkaar verbonden geraakt. De opkomst van het draagmoederschap heeft dit allang bestaan de dilemma alleen nog maar versterkt. Hoezeer ook een algemeen beleid nu al gewenst wordt, de overtuiging heerst dat er vooralsnog verschillen tussen de diverse raden zullen blijven bestaan in hun benadering van draagmoeders. Van harte meewerken, toestaan of slechts gedogen?

De strijd over wie er wat te zeggen heeft in de grote vragen rond het leven, privépersoon of overheid, is opnieuw ontbrand. En daar waar men die oppakt, worden spreekkamers 'kleine arena's'.

Rechtters

De bescherming van kinderen in nood, dikwijls het gevolg van de falende opvoeding van de ouders, vormde oorspronkelijk de basis voor het ingrijpen van de overheid in het familierechtelijk domein. Ontzetting en ontheffing werden gecreëerd als instrumenten om het kind uit de eigen familie weg te kunnen halen voor plaatsing in een andere, betere opvoedingssituatie. De raden voor de kindbescherming kregen hierbij als taak deze noodgevallen te signaleren en verzoeken voor ontzetting en ontheffing bij de rechter in te dienen. Het is dus een onvrijwillige gebeurtenis van

oorsprong, dit verlies van de ouderlijke macht. De gronden, 'grove verwaarlozing van het kind' – in het geval van ontzetting – 'gebleken ongeschiktheid of onmacht om zijn plicht tot verzorging en opvoeding te vervullen' – in het geval van ontheffing geven dit aan.

119 En nu . . . komen er dan ineens draagmoeders en gezellen, uit eigen beweging en uit vrije wil, met een verzoek bij raden en rechters om van hun ouderlijke rechten ontheven te worden. Een grotere omkering van de situatie lijkt nauwelijks te bedenken, een negatief oordeel van rechters in dezen voorspelbaar. Maar hier bedriegt de schijn. Binnenskamers is bij rechters al jarenlang een andere ontwikkeling op gang gekomen. Is het inzicht ontstaan dat de wens van ouders om afstand te kunnen doen van hun rechten door middel van ontheffing, gehonoreerd mag worden dáar waar het belang van het kind dit in de concrete situatie rechtvaardigt. Zij hebben in zo'n geval weinig moeite met de 'vrijwillige ontheffing', door vele juristen als 'oneigenlijk gebruik' als tegen de bedoeling van de wet, aangevoeld, zeker in het geval van draagmoeders.

De hier genoemde praktijk heeft ook in het verleden al tot verschillende gevallen van vrijwillige ontheffing geleid. Ook daar waar het duidelijk gevallen van draagmoederschap betrof. Opvallend zijn daarbij de arrangementen, die zijn uitgevoerd in het kader van een eigen cultuurgebonden traditie. Soms is dit een Chinese familietraditie, dan weer gaat het om enkele gevallen van draagmoederschap volgens de adat in een gemeenschap van Molukkers.

4. Slotbeschouwing. . .

'Leenmoeder, gastmoeder, surrogaatmoeder, gastvrouw, wegwerpmoeder, broedmoeder, pseudomoeder, broedstoof, kunstmoeder, draagmoeder'.

Draagmoeders worden ook zó gezien en verschillend gewaardeerd. Een zo bondige typering van de commerciële draagmoeder ontbreekt nu nog. Mocht zij in de toekomst

alsnog ontstaan, dan zal het naar het zich laat aanzien een weinig vleierende uitdrukking worden. In de publieke opinie valt immers een vrijwel totale afwijzing van dit moederschap waar te nemen. Zo te zien en te horen hebben vele mensen wel sympathie voor het draagmoederschap als vriendendienst. Het wordt gevoeld en bekeken als een manier om vorm en inhoud te geven aan vriendschappelijke, zusterlijke gevoelens voor een ander. Hun wens om het eigen 'kindergeluk' met anderen te delen wordt naar blijkt hoog gewaardeerd. Toch zijn dat niet de enige gevoelens. Nu enkele draagmoeders aan het daglicht zijn getreden en zich op enigerlei wijze als voorbeeld hebben gesteld, zijn er ook vele vragen losgekomen. Een vraag is of de samenleving en meer in het bijzonder de overheid, steun moet verlenen aan deze vorm van medemenselijkheid. Een andere vraag, gesteld met het oog op het belang van draagmoeders zelf, is wat de gevolgen voor haar zullen zijn, op korte en langere termijn, van het overdragen van haar kind. In de gesprekken wekken draagmoeders de indruk er beter van te zijn geworden. Of dat voor hen zo zal blijven moet worden afgewacht. Naast sympathie bestaat er ook veel kritiek op draagmoeders. Deze kritiek lijkt onder meer terug te voeren op het gevoel: zelf zou ik niet het kind van zo'n moeder, zulke ouders willen zijn. De plannen van draagmoeders worden dan kennelijk opgevat als strijdig met de eigen verlangens naar een ongebroken samenzijn met de eigen, biologische ouders. Dit kan een verklaring bieden voor het feit dat de reacties op draagmoeders vaak zo hevig én ambivalent zijn. Veelal bestaat er immers sympathie voor haar als 'goede' vriendin voor anderen en tegelijkertijd antipathie voor haar als 'slechte' moeder voor haar kind. Uitgaande van het belang van het kind, rijzen de meeste twijfels. Wat betekent het voor een kind, verwekt en gedragen te zijn, in het voornemen om het af te staan? Draagmoeders zelf voelen hun kind als 'zeer gewenst' aan, wijzen zo de twijfels over de mogelijke negatieve gevolgen van de hand. Daarmee zijn deze twijfels uiteraard niet weggenomen. De volgende hart-

grondige twijfel raakt de gevolgen die het kind zal kunnen ondervinden van de scheiding van zijn natuurlijke ouders. Sociale wetenschappers en in de praktijk betrokkenen waarderen deze gevolgen voor het kind zeer verschillend. Zeer veel blijkt af te hangen van mensen en omstandigheden in de concrete situatie. Een zekere voorspelling van negatieve of positieve gevolgen kan van hieruit niet geboden worden. Zo gezien kan men ten aanzien van het handelen van de hier besproken draagmoeders alleen maar zeggen dat zij het risico van de mogelijke, negatieve gevolgen kennelijk bij voorbaat wensen te nemen. Zij houden zich bezig met de toekomst van hun kind, door voor dit kind zelf goede, liefdevolle ouders uit te kiezen. Dit is dan kennelijk haar grootste zorg. De vriendschappelijke draagmoeder, heeft deze keuze in eigen hand. Dit in tegenstelling tot de situatie van het commerciële – bemiddelde – draagmoederschap, waarbij van een dergelijke keuze nauwelijks gesproken kan worden. Daar is het omgekeerde het geval: de wensouders kiezen de draagmoeder. De hier besproken draagmoeders geven aan dat zij het voor hun kind van groot belang achten om te kunnen weten wie de oorspronkelijke ouders zijn. Nu zij de keuze van de sociale ouders in de hand hebben, kunnen zij aan hen hieromtrent ook 'eisen' stellen. Het blijkt dat overeenstemming hierover in deze gevallen ook duidelijk bestond en een belangrijke reden vormde om met deze ouder(s) in zee te gaan. Deze vorm van zorg voor het toekomstig welzijn van het kind, namelijk het scheppen van de mogelijkheid om zijn eigen wortels te kunnen kennen, is mijns inziens nauw verbonden met de eigen aard van het vriendschappelijk draagmoederschap. Zo lijken bij deze vorm van draagmoederschap, althans voor de toekomst van het kind, enige van zijn meest vitale belangen gediend te zijn. Persoonlijk heeft het draagmoederschap als vriendendienst mij getroffen als een inspirerende vorm van saamhorigheid, dat geen verbod verdient.

Informatie in woord en beeld (chronologisch)

1981

Margreet Blees. Als man vraag je je af: hoe moet ik een kind krijgen?

Een uitvoerig gesprek met een alleenstaande vader over zijn draagkind. **Hervormd Nederland**, 19 september 1981.

1982

Pluuk Veenhuijsen. Kinderen op bestelling, over Nederlands eerst draagmoeder. **Nieuwe Revu**, nr. 3, 22 januari, 1982.

Lillian Kloppenburg. Hoe kan een moeder haar kind afstaan, afstandsmoeders praten over hun problemen. **Opzij**, nr. 5, mei 1982.

Maria Hendriks. Emoties over babyhandel, bespreking van het boek van Noel P. Keane, *The surrogate mother*. **Volkscrant**, 13 november 1982.

122

1983

dr. J. J. Klinkert, medisch socioloog. Gastmoeder loopt kans te worden uitgebuit. **Trouw**, 26 januari 1983.

Lieke Noorman. De omstrede Heiligheid van het draagmoederschap, beschouwing over het Amerikaanse, commerciële draagmoederschap, interview met een draagmoeder. **NRC/Handelsblad**, 12 februari 1983. **AVRO Televisier Magazine**. Amerikaanse commerciële draagmoeder met bemiddelaar Noel Keane, 19 februari 1983.

Tros. *The gift of life*. Amerikaanse speelfilm, 13 maart 1983.

Jeanne Roefs. Ida kreeg een kind voor haar zus. **Margriet**, nr. 34, 26 augustus 1983.

1984

Lieke Oostveen. Draagmoeders krijgen vaak dezelfde problemen als afstandsmoeders. **Welzijnsweekblad** nr. 11, 16 maart 1984.

Jacqueline Cramer. De reageerbuisbaby, een redding of een ramp; vrouwenbeweging moet meepraten over de toekomst van het moederschap. **Opzij**, september 1984.

Interimadvies inzake in vitro fertilisatie. Den Haag, **Gezondheidsraad**, oktober 1984.

Mw. mr. A. Heida. Juridische perikelen rond het draagmoederschap. **W.P.N.R.**, 115e jrg., nr. 5716, november 1984.

Barbara Plugge. Zeeuwse leenmoeder baarde voor nicht van haar man. **Privé**, 17 november 1984.

NCRV, Rondom Tien. Ida Vogels en echtgenoot. Bartje, Rikje en Maria van Antwerpen en echtgenoot, 18 november 1984.

Jet Kunkeler. Er is een nieuwe offerte op de medische markt en hupsaké reageerbuis, donor, draagmoeder. **De Tijd**, 30 november 1984.

Hans Rekers, arts. Nieuwe manieren om een kind te krijgen, o.a. gesprek met dr. Alberda. **Privé**, 1 december 1984.

Trudy Kunz. Libelle organiseerde een bijzondere ontmoeting tussen twee draagmoeders en hun zusjes die het kind adopteerden. **Libelle**, nr. 49, 7 december 1984.

123

1985

KRO, Brandpunt. Over draagmoeders in Engeland, Amerika en Nederland, drie Nederlandse draagmoeders in beeld, 15 januari 1985.

C. N. van Dis, SGP. **Schriftelijke kamervragen** aan de Minister van Justitie over het zogenaamde draagmoederschap, 18 januari 1985, Antwoorddatum 28 februari 1985.

NOS, Capitoel, o.m. uitgebreide discussie over het draagmoederschap, 20 januari 1985.

Hoofredactioneel commentaar. Draagmoeders. **NRC/Handelsblad**, 22 januari 1985.

Jacqueline Cramer. Draagmoeders nog niet toegestaan, gesprek met gynaecologe Marianne Slot over de toepassing van nieuwe bevruchtingsmethoden. **Opzij**, januari 1985.

VPRO, Tijdverschijnselen. Moeders, 31 maart 1985.

Literatuuroverzicht

Algemeen
Strafrecht en strafrechtspleging
Criminologie
Gevangeniswezen
Reclassering
Psychiatrische zorg
Kinderbescherming
Politie
Drugs

Literatuur-informatie

124 Van de artikelen die in deze rubriek zijn gepubliceerd, kunnen bij de documentatie-afdeling van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie tegen betaling kopieën worden aangevraagd.

Ook lezers die geïnteresseerd zijn in literatuur over een bepaald onderwerp, kunnen desgewenst gebruik maken van de diensten van deze afdeling.

In beide gevallen kan men zich schriftelijk of telefonisch wenden tot de afdeling documentatie van het W.O.D.C., Postbus 20301, 2500 EH 's-Gravenhage, tel. 070-706553/706555.

Algemeen

1

Lauton, A. *Gewalt auf Video; wo bleibt der Jugendschutz? Eine Bestandsaufnahme.*

Kriminalistik, nr. 11, november 1984, blz. 573-578 (BRD).

In dit artikel spreekt de auteur (verbonden aan een voortgezette politieopleiding in Beieren) zijn verontusting uit over de enorme verbreiding van geweld- en horrorfilms op video-cassettes in West-Duitsland. In het bijzonder wijst hij op de schadelijke gevolgen die deze geweldsideologie kan hebben ten aanzien van jongeren. Hij gaat daartoe uitvoerig in op de ontwikkelingen in genoemde video-industrie. Met name bioscoopfilms die niet geschikt geacht werden voor jeugdige kijkers worden, vaak illegaal, gekopieerd, in

groten getale aangeboden op video-cassettes. Het gevaar bestaat dat bij jongeren die veelvuldig naar deze geweldsfilms kijken, de tolerantiegrens ten aanzien van geweld aanzienlijk verschuift omdat de gebeurtenissen in de films als 'relatief normaal' voorgesteld worden. De auteur bepleit dan ook het nemen van juridische maatregelen en verandering van de bestaande wettelijke regeling met betrekking tot genoemde illegale video-industrie. De werkelijke problematiek, die volgens hem bij de gemakzucht en toegeeflijkheid van de ouders en de onvoldoende handhaving van de bestaande kinderbeschermingswetgeving met betrekking tot de media ligt, dient aangepakt te worden met de volgende maatregelen: 1) een attitudeverandering bewerkstelligen van de ouders of andere opvoeders; 2) een sterker toezicht op en controle van de mediamaarkt door instanties op het gebied van de jeugdwelzijnszorg; 3) meer politicactiviteiten op dit gebied; 4) betere controle aan de grens; 5) meer informatie verstrekken over de negatieve invloed van geweld- en horrorfilms.

Met literatuuropgave.

2

Meihuizen-de Regt, M. J., J. H. Begeer en D. J. Buijs.
Op de drempel van het leven.

125

Medisch contact, 39e jrg., nr. 35, 31 augustus 1984, blz. 1107-1111 (N).

Over spina bifida en de medisch-ethische problemen daarbij ging het avondvullende TV-programma 'Op de drempel van het leven'. Centraal in dit programma stond een gefingeerd kort geding waarin de moeder van een kind met spina bifida, dit kind verdere behandeling in een ziekenhuis wilde onthouden. De kern van het geding was de vraag of het kind met haar handicap moest blijven leven of niet. Het zou namelijk, wanneer het niet behandeld zou worden, na korte of langere tijd overlijden. In het artikel is van het TV-programma samengevat wat de overwegingen voor de beslissing waren en hoe de beslissing is gemotiveerd. Alles afwegend achtte de rechter de moeder voldoende in staat om te weten welke beslissing zij voor het kind nam en gelastte daarom het ziekenhuis de behandeling te stoppen.

3

Wattèl, P. J. *De fiscus als knevelaar, wetsontduiker en colporteur in snelkookpannen.*

Nederlands juristenblad, 59e jrg., nr. 39, 10 november 1984, blz. 1213-1219 (N).

Naar aanleiding van de publikatie in dit blad van J. W. Zwemmer (NJB, 17 maart 1984) over het gemeentelijke geknoei met de heffing van belastingen zonder wettelijke basis, meent de auteur dat er over deze en andere trucs van de politie en de fiscus wat meer gezegd dient te worden. Aan de hand van een aantal uitspraken van burgerlijke, straf- en belastingrechtshouders wil de auteur een blik bieden op de inhoud van de fiscale 'trucendoos', voor zover deze tot nu

toe enigszins in de openbaarheid is kunnen komen. Zo wordt er aandacht besteed aan de zgn. kneveltruc, aan de ambtelijke willekeur en rechtsgang-obstructie en aan de onrechtmatige bewijsgaring. Tot slot concludeert de auteur o.a. dat, indien in een beklagprocedure ex art. 552a Sv. aan de strafrechter of in Kort Geding aan de burgerlijke rechter blijkt dat de aanslag is opgelegd en direct is ingevorderd onmiddellijk na een dubieuze inbeslag- of inbewaringneming, er een zeer sterke aanwijzing is voor samenwerking van fiscus en politie tot knevelarij en tot ontduiking van art. 95 en/of 552 a Sv. Hij meent dat dan de rechter minstens de rechtmatigheid van de aanslag marginaal dient te toetsen, aangezien de burger geen of illusoire rechtsgangen ter beschikking staan.

Met literatuuropgave.

4

Witte, H. *Der schwedische Rat für Verbrechensverbeugung.*

Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, 67e jrg., nr. 6, december 1984, blz. 394-407 (BRD).

126

In 1973 werd in Zweden de raad voor de preventie van criminaliteit opgericht. Dit was het gevolg van de wens tot de vorming van een centraal orgaan op het gebied van de criminele politiek. Tot de taakstelling van de organisatie behoort het analyseren, volgen en voorspellen van ontwikkelingen in de criminaliteit en het doen van onderzoek naar oorzaken en preventie. De auteur gaat eerst in op de voorgeschiedenis van de totstandkoming van deze 'Brättsföbebyggande Rådet' (BRÅ). Vervolgens geeft hij een schets van de organisatorische structuur, waarin sinds 1982, sterker dan voorheen, de nadruk wordt gelegd op onderzoek naar criminaliteit, waardoor in Zweden dit onderzoek sterk is gecentraliseerd. De auteur vermeldt dan welke werkzaamheden BRÅ op zich heeft genomen. De organisatie geeft zes maal per jaar een blad uit waarmee de lezers worden geïnformeerd over onderzoeksresultaten en actuele crimineel-politieke vraagstukken. BRÅ heeft intensieve contacten met pers, scholen en politie en heeft ook bijdragen geleverd aan maatschappelijke en politieke debatten. Het antwoord op de vraag in welke mate de organisatie preventief heeft gewerkt is moeilijk te geven. Om toch een duidelijk beeld van BRÅ te geven laat de auteur aan het slot van zijn artikel enkele personen aan het woord die hun mening geven over deze organisatie.

5

Witteveen, T. A. M. *De positie van de minderjarigen in nieuwe religieuze bewegingen.*

Tijdschrift voor familie- en jeugdrecht, 6e jrg., nr. 6, september 1984, blz. 171-180 (N).

Dit artikel maakt qua inhoud deel uit van de dissertatie van de auteur over nieuwe religieuze

bewegingen. Het onderzoek hiernaar deed hij in opdracht van de vaste Commissie voor de Volksgezondheid. Het rapport is aan de Tweede Kamer aangeboden. In dit deel van het rapport gaat de auteur uitvoerig in op de problematiek van het ouderlijk gezag en de handelingsonbekwaamheid bij minderjarigen die zich aansluiten bij religieuze bewegingen. Bij de beschouwing van dit vraagstuk gaat de auteur in op de herziening van de inhoudelijke betekenis van het begrip 'ouderlijke macht'. Overeenkomstig het advies van de commissie Wiarda heeft dit begrip in plaats van een normatieve een meer feitelijke betekenis gekregen. Centraal blijft volgens de auteur de vraag staan of de ouders machteloos zijn als hun kinderen tegen hun zin voor een andere levensbeschouwing kiezen. De auteur is van mening dat ouders hierbij over geen machtsmiddelen beschikken om dit te voorkomen. Overeenkomstig de gedachtengang van de commissie Wiarda stelt hij dat ouders daarbij slechts beschikken over het gezag dat zij als ouders feitelijk genieten bij hun kinderen.

Strafrecht en strafrechtspleging

127

6

Bergkamp, L. *Het arrest van de Hoge Raad, een oplossing voor het euthanasievraagstuk?* Medisch Contact, 40e jrg., 25 januari 1985, blz. 91-93 (N).

Op 27 november 1984 heeft de Hoge Raad in cassatie uitspraak gedaan in een euthanasiezaak. De belangrijkste overweging uit dit arrest is dat euthanasie weliswaar in strijd is met art. 293 W.v.Sr., doch dat er onder bepaalde omstandigheden sprake kan zijn van een rechtvaardigingsgrond. De auteur van dit artikel gaat aan de hand van genoemd arrest en eerdere jurisprudentie de verschillende rechtvaardigings- en schulduitsluitingsgronden na die in geval van euthanasie straf zouden kunnen uitsluiten. Hij komt tot de conclusie dat een beroep op overmacht in de zin van noodtoestand, afhankelijk van de omstandigheden van het geval, goede kans van slagen biedt. Vervolgens leidt hij uit het arrest een aantal voorwaarden (niet limitatief) af dat, in combinatie met een daarop gebaseerd vervolgingsbeleid van het OM, straffeloze euthanasietoepassing onder de huidige strafwet mogelijk zou kunnen maken. Met literatuuropgave.

7

Doorn, J. A. A. van. *Antwoorden op overbelasting; enkele opmerkingen naar aanleiding van het jaarverslag OM over 1983.* Trema, 7e jrg., nr. 7, september 1984, blz. 183-189 (N).

De auteur is van mening dat het beeld dat in het verslag van de procureurs-generaal wordt geschetst

wat grijs is. Met een schets van een aantal problemen die zich in het lopend jaar voordeden, maakt de auteur duidelijk dat de werkelijkheid van het OM kleurrijker is. Bij deze problemen signaleert hij een gemeenschappelijke noemer in de afhandeling, t.w. de overbelasting. In dit kader wordt er in zijn ogen ook te veel en te gemakkelijk over 'beleid' gesproken. Vanuit de optiek dat problemen vaak niet opgelost worden, maar verplaatst worden, schetst hij een probleemkader tussen aanpassing en hervorming. In een slotopmerking wijst hij er op dat de rol van het strafrecht in de samenleving belangrijk wordt geacht, maar dat er weinig duidelijkheid over die rol bestaat. Het strafrecht zal zich zijns inziens weer duidelijk moeten manifesteren om aan geloofwaardigheid te winnen.

8

Evenaars-van Sloterdijk, P. N. R. *De technisch onderzoeker: (in) hoe(verre) deskundig*. Delikt en delinkwent, 14e jrg., nr. 8, oktober 1984, blz. 738-756 (N).

128

In dit artikel wordt door de auteur eerst duidelijkheid verschaft in de werkzaamheden van de technische recherche. Vervolgens wordt de vraag gesteld in hoeverre het proces-verbaal van de technische rechercheur alleen maar waarnemingen bevat, zoals art. 344 lid 1 onder 2° Sv. vereist, of dat in het proces-verbaal tevens conclusies en meningen voorkomen, zaken die ingevolge art. 343 en 344 lid 1 Sv. voorbehouden zijn aan de deskundigenverklaring en het deskundigenverslag. Hierna wordt ingegaan op de eisen die in het algemeen aan een deskundige gesteld worden en in hoeverre de technische rechercheur aan deze eisen voldoet. De auteur concludeert dat een deel van de werkzaamheden van een technische rechercheur behoort tot de taak van een deskundige, die dient te voldoen aan een aantal kwaliteitseisen. Zij toetst de vakbekwaamheid van de technische rechercheur aan deze kwaliteitseisen en plaatst enige kritische kanttekeningen hierbij. Tot slot wordt via een aantal aanbevelingen op verschillend gebied getracht de richting aan te geven waarin verbetering tot stand kan worden gebracht. Met literatuuropgave.

9

Frid, A. *Overheid tolereert tolkenmisstand in strafzaken*. Proces, 63e jrg., nr. 12, december 1984, blz. 341-353 (N).

Dit artikel is een bewerking van een voordracht, gehouden op 10 november 1984 te Wageningen. De auteur, adviseur van de sectie Gerechtstolken van het Nederlands Genootschap van Vertalers, behandelt de problematiek rond de tolkenbijstand in strafzaken. De kwaliteit hiervan is volgens hem zeer wisselvallig en meestal onvoldoende. De buitenlandse verdachte moet maar afwachten wat hij krijgt: een Chinese restaurant-

houder of een zowel taalkundig als juridisch geschoold expert. De auteur betoogt, dat, terwijl de opleiding van de straf-tolk in Nederland voornamelijk taalkundig gericht is, bij het juridisch vertaalwerk andere dan linguïstische vaardigheden voorop staan, zoals de vaardigheid om de juridische termen m.b.t. hun juridische inhoud juist te vertalen. De auteur bepleit dan ook professionalisering van tolk-vertaler tot straf-tolk, o.a. door het geven van een strafrechtelijke scholing. Voorts bepleit de auteur een betere waarborging van de rechten van de buitenlandse verdachte door intensivering en coördinatie van de tolkenbijstand: politie en justitie zullen vaker een gekwalificeerde tolk moeten inschakelen.

10

Hart, A. C. 't. *Zelfportret en herbezinning.*

Trema, 7e jrg., nr. 7, september 1984, blz. 190-201 (N).

129

Met een kort historisch overzicht over de inhoud en inrichting van de jaarverslagen vangt de auteur zijn beschouwing over het laatste jaarverslag van de procureurs-generaal aan. Naar zijn oordeel plaatsen zowel de verslagen uit 1981 en 1982 als dat uit 1983 zich nadrukkelijk in de bredere context van de crisis. Bij de verslaglegging over de verhouding tussen OM en politie rijst bij de auteur de vraag of er niet eens zou moeten worden ingegaan op andere onderwerpen dan de telkens terugkerende coördinatie tussen opsporing en vervolging. Naar zijn mening kan uit het verslag worden geconcludeerd dat de procureurs-generaal van mening zijn dat de besluitvorming door de officieren van justitie zowel bij het bepalen van de eis als bij het overleg over richtlijnen niet wezenlijk verschilt van de straftoemeting door de rechters. De auteur is ten slotte van mening dat de in het jaarverslag aangestipte problemen zeer principieel zijn en dat de waardering van het jaarverslag sterk samenhangt met de manier waarop men dit verslag wil lezen. Een iets kritischer houding tegenover de eigen organisatie had hij wel prijzenswaardig gevonden. Met literatuuropgave.

11

Herstel, A. *Naar een 'B.V. Justitia'?*

Tijdschrift voor de politie, 46e jrg., nr. 10, oktober 1984, blz. 449-453 (N).

In dit artikel worden eerst ontwikkelingen binnen het OM in de periode 1934-1984 beschreven en vervolgens de invloed van deze ontwikkelingen op de verhouding tussen de politie en het OM. Sinds de zestiger jaren is het OM uit zijn isolement getreden en na het rapport van de werkgroep Hustinx, in 1968, heeft het OM een begin gemaakt met beleidsontwikkeling. Wat betreft de relatie met de politie groeide het driehoeksoverleg (politie-bestuur-OM) uit tot een niet meer uit onze rechtsstaat weg te denken instituut. Deze ontwikkeling wordt door de auteur zeer positief genoemd. De taken van het OM zoals

die in het rapport van de werkgroep Hustinx uiteen werden gezet, nl. informatieverzameling, belcidsontwikkeling, uitvoering en toetsing, worden echter volgens hem nog te weinig uitgevoerd. Tot slot pleit de auteur voor een bedrijfsmatige aanpak van de strafrechtspleging in een 'B.V. Justitia' met als verschillende werkmaatschappijen politie, OM, zittende magistratuur en bestuur.

12

Huls, I. *Herbezinning bij het Openbaar Ministerie?* *Ars aequi*, 34e jrg., nr. 2, februari 1985, blz. 77-82 (N).

130 In het jaarverslag van het Openbaar Ministerie over 1983 wordt de lezer een blik gegund binnen het OM. Het staat in het teken van een heroriëntatie op de positie van het OM t.o.v. de strafrechtshandhaving. Deze herbezinning is vooral toegespitst op het sepotbelcid en het politiesepot. In het algemene deel van het jaarsverslag wordt in drie afzonderlijke hoofdstukken achtereenvolgens aandacht geschonken aan de verhouding van het OM tot het bestuur, de politie en de positie van het OM binnen de strafrechtspleging. Daarna wordt in het bijzondere deel ingegaan op thema's als voorlopige hechtenis, dienstverlening, executie van geldboetes en recente ontwikkelingen binnen de reclassering. In een slotparagraaf van haar artikel stelt de auteur dat in elk jaarverslag wel wordt nagedacht over nieuwe richtlijnen, maar over de uiteindelijke resultaten maar weinig wordt gezegd. In dit jaarverslag geldt dat vooral voor het onderdeel politiesepot.
Met literatuuropgave.

13

Muskens, M. E. W. en J. Reimert-Oosting. *De rijks-werkinrichting verdwijnt, wat nu met de soute-neur?* *Delikt en delinkwent*, 14e jrg., nr. 8, oktober 1984, blz. 725-737 (N).

In een wetsontwerp is voorgesteld de bijkomende straf van plaatsing in een rijkswerkinrichting af te schaffen en strafbepalingen betreffende bedelarij, landloperij en herhaalde openbare dronkenschap te doen vervallen en de strafbepaling t.a.v. het soute-neurschap te wijzigen c.q. aan te scherpen. De auteurs staan in dit artikel eerst stil bij de geschiedenis van de totstandkoming van het huidige soudenage-artikel (art. 423 sub 3 Sr.) en de wijze waarop het begrip soute-neur zich in de jurisprudentie heeft ontwikkeld. De Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp om de strafbepaling t.a.v. het soute-neurschap te wijzigen gaat alleen in op de rapporten van de commissies Stoffels en Melai. Gezien de naar de mening van de auteurs merkwaardige interpretatie van deze rapporten door de Minister, wordt vervolgens uitgebreid aandacht geschonken aan de werkzaamheden van beide commissies. Tot slot vragen de auteurs zich af waarom er geen bepaling is toegevoegd aan de misdrijven tegen de vrijheid,

waarin opgenomen is dat een ieder (dus ook de souteneur) strafbaar is die een ander dwingt seksuele gedragingen met derden te verrichten. Met literatuuropgave.

14

Veen, Th. W. van. *Drie preadviezen over het straffen en de zaak 'Öztürk*.

Delikt en delinkwent, 14e jrg., nr. 8, oktober 1984, blz. 696-707 (N).

Art. 6 lid 3 van het Verdrag van Rome zegt dat de aan de verdachte geboden hulp van de tolk gratis wordt verstrekt indien hij de taal, waarin het proces wordt gevoerd, niet kan verstaan of spreken. De verdachte, bedoeld in art. 6 lid 3 is ieder, die beschuldigd is van een 'criminal offence'. De vraag die zich in de Öztürk-zaak voordeed was of een verkeersovertreding (die in West-Duitsland vanuit het strafrecht naar het administratieve recht werd gebracht) al dan niet een strafbaar feit in de zin van het verdrag opleverde. In verband met deze vraag geeft de auteur enkele beschouwingen over straffen waarbij hij de preadviezen van Corstens, Schaffmeister en André de la Porte betreft. Deze preadviezen hebben in belangrijke mate bijgedragen aan de bezinning op het functioneren van onze strafrechtspleging en het hanteren van de straf als instrument van gedragsbeïnvloeding. De auteur concludeert o.a. dat het Openbaar Ministerie zowel bij de vervolging voor de rechter als in de voorfasen zijn centrale plaats dient te behouden. In de voorfase van transactie en administratieve afdoening die - als geen beroep wordt ingesteld - ook de definitieve afdoening zal zijn, is nauw overleg met andere ambtelijke diensten zeer gewenst. Met literatuuropgave.

131

Criminologie

15

Angenent, H. *Medewerking aan enquêtes over niet-geregistreerde criminaliteit*.

Tijdschrift voor criminologie, 26e jrg., nr. 6, november/december 1984, blz. 345-355 (N).

De meeste publikaties over de omvang van criminaliteit gaan over door officiële instanties geregistreerde criminaliteit. Aangezien dit vaak selectief gebeurt en registratie van soort en ernst van het misdrijf afhangt, wordt er o.a. gebruik gemaakt van de enquête-methode (zelfrapportage) om meer inzicht te krijgen in de werkelijke omvang van de criminaliteit. Opmerkelijk is, dat de medewerking doorgaans groot is, hetgeen men toeschrijft aan het feit, dat de meesten nooit met de politie in aanraking geweest zijn. Hoe staat het nu met de medewerking van mensen, die wel bij de politie bekend zijn. De auteur ging dit na via een postenquête onder 222 geverbaliseerde mannen met een gemiddelde leeftijd

van 46 jaar. De gestelde vragen betroffen een periode van 31 jaar. De enquête werd aangevuld met een persoonlijke benadering om de medewerking te vergroten. Inlevering van de vragenlijsten geschiedde door blanco enveloppen in een bus te deponeren, waardoor de anonimiteit gewaarborgd was en een ontsnapingsmogelijkheid d.m.v. inlevering van geen of niet ingevulde vragenlijsten ingebouwd was. Uit de zo verkregen gegevens en toetsing aan een vergelijkingsgroep bleek, dat de medewerking bij de onderzoeksgroep van zowel geverbaliseerden als veroordeelden gering was. De schrijver vraagt zich dan ook af wat de waarde is van onderzoek naar niet geregistreeerde criminaliteit waar het personen die met de politie in aanraking geweest zijn betreft, gezien de geringe medewerking en de kwaliteit van de verstrekte gegevens. Met literatuuropgave.

16

Bailey, W. C. *Poverty, inequality and city homicide rates: some not so unexpected findings.*

Criminology, an interdisciplinary journal, 22e jrg., nr. 4, november 1984, blz. 531-550 (USA).

132

De auteur bespreekt een onderzoek van Messner uit 1982 waarin de relatie tussen doodslag en de relatieve en absolute economische deprivatie bestudeerd wordt. Messner vond een significante negatieve correlatie tussen armoede (absolute deprivatie) en doodslag, Bailey een tegengesteld patroon. In beide onderzoeken is er sprake van een lichte, niet significante correlatie tussen relatieve economische deprivatie (inkomensongelijkheid) en doodslag. De auteur zet zich sterk af tegen Messner, die deze resultaten verrassend vindt. Hij stelt dat de verwachting dat er wel een relatie bestaat, gebaseerd is op slechte observaties en een twijfelachtige wijze van gegevens ordenen. Met literatuuropgave.

17

Benson, M. L. *The fall from grace; loss of occupational status as a consequence of conviction for a white collar crime.*

Criminology, an interdisciplinary journal, 22e jrg., nr. 4, november 1984, blz. 573-593 (USA).

Volgens de auteur zijn er veel controversen rond de witte-boorden-criminaliteit. Het debat concentreert zich onder meer op de vraag of deze wetsovertreders meer of minder gestigmatiseerd worden dan andere overtreeders. De auteur bespreekt de literatuur en onderzoekt 70 casussen. Uit dit onderzoek komt onder meer naar voren dat een hogere sociale status niet automatisch leidt tot een mildere behandeling en dat er een aanzienlijk verschil is in effect op de beroepsstatus. Overtreders die aangesloten zijn bij een beroepsorganisatie zoals artsen en juristen onder vinden aanzienlijk meer nadelen van hun veroordeling. In het algemeen gesproken lukt het later weer

om maatschappelijk te integreren.
Met literatuuropgave.

18

Box, S. and C. Hale. *Liberation/emancipation, economic marginalization or less chivalry: the relevance of three theoretical arguments of female crime patterns in England and Wales, 1951-1980*. Criminology, an interdisciplinary journal, 22e jrg., nr. 4, november 1984, blz. 473-497 (USA).

De veronderstelde criminogene natuur van vrouwen-
emancipatie is recent door verscheidene Noord-
Amerikaanse onderzoekers bestudeerd. De resultaten
zijn zeer tegenstrijdig. De auteurs bespreken diverse
onderzoeken en voegen er hun eigen ervaringen aan
toe. Met uitzondering van 'diefstal van werkgevers'
bleek de meest significante variabele m.b.t. vrouwen-
misdrijven altijd het aantal mannen te zijn dat
schuldig bevonden werd aan dezelfde overtreding.
Deze variabele geldt als een bepaling voor de alge-
mene sociale conditie. De waarde van deze variabele
is vooralsnog onduidelijk. Het lijkt ook goed cate-
gorieën binnen misdrijven te onderscheiden. Het aan-
deel van vrouwen op de arbeidsmarkt lijkt ook een
factor van belang. De relatie tot emancipatie is
echter onduidelijk.

133

Met literatuuropgave.

19

Bruinsma, G. J. N. *De methode van zelfrapportage van delicten*.

Tijdschrift voor criminologie, 26e jrg., nr. 6, novem-
ber/december 1984, blz. 295-308 (N).

Om inzicht in omvang en aard van (verborgen)
criminaliteit te krijgen bestaan er verschillende
onderzoeksmethoden, zoals: observatie, slachtoffer-
ondervraging, bewerking van officiële gegevens en
zelfrapportage door daders. De methode van zelf-
rapportage, waarbij aan een aantal personen gevraagd
wordt of en zo ja wat voor en hoeveel delicten men
in een bepaalde periode heeft gepleegd, werd in 1957
ontwikkeld door Nye en Short n.a.v. discussies over
de waarde van officiële criminaliteitscijfers. Nu er
ook tegen zelfrapportage weer bezwaren zijn gerezen,
gaat de auteur na wat de voor- en nadelen zijn.
Achtereenvolgens worden besproken de doelen
waarvoor de methode kan worden gebruikt, de
representativiteit van de steekproeven en van de
gemeten criminele gedragingen, de betrouwbaarheid
en validiteit van de methode, de gebruikte waar-
nemingshypothesen en de analyse van 'selfreport'
gegevens. Ten slotte bespreekt de auteur de beteke-
nis van deze methode voor de theorievorming in de
criminologie.

Met literatuuropgave.

20

Bruinsma, G. J. N. *Mailing en failing, een reactie op Angenents zelfrapportage-onderzoek; en:*

Angenent, H. *In plaats van repliek.*

Tijdschrift voor criminologie, 26e jrg., nr. 6,
november/december 1984, blz. 356-361 en
362-368 (N).

Bruinsma bespreekt een empirisch onderzoek van H. Angenent (in dit zelfde nummer) naar de medewerking aan, en de betrouwbaarheid en validiteit van de methode van zelfrapportage van delicten, waarbij Angenent tot de conclusie kwam dat te twijfelen valt aan de waarde van de methode van zelfrapportage. Bruinsma meent dat deze conclusie voorbarig is. In methodisch opzicht is er volgens hem heel wat op A's werkwijze aan te merken. A's conclusie is getrokken op basis van een verkeerde keuze in de verwerking en presentatie van de onderzoeksgegevens. Angenent gaat in een afzonderlijk artikel uitvoering in op de bezwaren van Bruinsma. Hij blijft bij zijn conclusie dat er bij onderzoeken naar niet-geregistreerde criminaliteit onder personen die met politie/justitie in aanraking zijn geweest, de nodige haken en ogen aanwezig zijn.

21

Gabrielli, W. F. and S. A. Mednick. *Urban environment, genetics and crime.*

134

Criminology: an interdisciplinary journal, 22e jrg.,
nr. 4, november 1984, blz. 645-652.

De interactie tussen genetische factoren en de omgeving is van belang voor de ontwikkeling van veel menselijk gedrag. In dit onderzoek wordt de relatie tussen de genetische aanleg tot crimineel gedrag en de omgeving waarin het individu is opgegroeid, bekeken. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een cohort van 2592 mannelijke adoptiefkinderen, die werden geadopteerd in de jaren 1924-1947 in Denemarken. Resultaat van het onderzoek is dat zowel genetische als omgevingsfactoren onafhankelijk blijken bij te dragen aan de ontwikkeling van crimineel gedrag. De waarde van deze resultaten wordt besproken.

Met literatuuropgave.

22

Gender issues, sex offenses and criminal court justice: eurrent trends. *Themanummer.*

Journal of offender counseling, services and rehabilitation, 9e jrg., nr. 1/2, herfst/winter 1984 (USA).

In dit themanummer wordt aandacht besteed aan recent onderzoek op de in de titel aangegeven gebieden. Hoewel de overige artikelen van zeer recente datum zijn, opent het themanummer met een inleiding van Sol Chaneles, uit 'The open prison' (1973) over door de autoriteiten getolereerd en soms zelfs geëxploiteerd seksueel geweld in gevangenissen. De daarna volgende artikelen geven een beeld van het huidige onderzoek. Aan de orde komen: sekseverschillen m.b.t. het vrijlaten op borgtocht; aanpassing aan het gevangenisleven van vrouwelijke delinquenten.

ten; aanwijzingen voor ééndimensionaliteit in 'locus of control'* van vrouwelijke gevangenen; prostitutie per radio op de 27 MHz-band (het zgn. bakkie); vergelijking van het zelfbeeld van vrouwelijke delinquenten/prostituées versus niet-prostituées; factoren van invloed op de hoeveelheid geweldsmisdrijven gepleegd door vrouwelijke gevangenen; een vergelijking van het psychologisch profiel van vrouwelijke nieuwe overtreeders met dat van recidivistes; verkrachting en rassenspatronen; verkrachting vanuit sociaal gezichtspunt en verkrachting als instrumenteel geweld.

Met literatuuropgaven.

* Het begrip locus of control is ontwikkeld door Rotter (1966) en refereert aan de mate waarin een persoon zich zelf en zijn leven ziet als resultaat van eigen handelen (internal control) of van krachten in zijn omgeving (external control).

23

Holzner, W. *Täglich 500 Milliarden \$-Transaktionen über EDV; Computermanipulation und Computermissbrauch.*

Kriminalistik, 38e jrg., nr. 12, december 1984, blz. 587-591 (BRD).

135

De auteur schetst in dit artikel een nieuwe vorm van criminaliteit, nl. de computercriminaliteit. Na een uiteenzetting van wat er onder wordt verstaan, spreekt hij de verwachting uit dat na Amerika, over een paar jaar ook Duitsland met deze vorm van criminaliteit te maken zal krijgen. De auteur meent dat het kopiëren van programma's heel eenvoudig is en dat de prijs van de gekopieerde programma's op de markt aanzienlijk lager is dan de originele programma's. Vervolgens gaat hij in op andere vormen van computercriminaliteit, zoals het inbreken in databestanden van andere computergebruikers, het namaken van oorspronkelijke computers, het smokkelen van computers van het Westen naar het Oosten en het saboteren van de apparatuur en de programma's. Na voorbeelden te hebben gegeven van computermanipulatie c.q. computermisbruik schetst de auteur de achtergronden van bovengenoemde vormen van computercriminaliteit. Tot slot gaat hij in op de (on)mogelijkheden die de politie en justitie heeft om deze vorm van criminaliteit tegen te gaan. Hij meent dat door de ingewikkeldheid van de computercriminaliteit het noodzakelijk is dat bij de politie en justitie specialisten opgeleid c.q. aangehouden worden.

Met literatuuropgave.

24

Kruttschnitt, C. and D. E. Green. *The sex-sanctioning issue: is it history?*

American sociological review, 49e jrg., nr. 4, augustus 1984, blz. 541-551.

De auteurs willen nagaan of de mildere behandeling

van vrouwen in strafzaken te niet wordt gedaan naarmate vrouwencriminaliteit in toenemende mate overeenkomsten gaat vertonen met manncriminaliteit. In de theorievorming over vrouwencriminaliteit bestaat een stroming die sterk de nadruk legt op roltheoretische, culturele en structurele determinanten. Dit betekent enerzijds dat de aard van de vrouwencriminaliteit een uitdrukking is van seksegebonden rolpatronen en rolverwachtingen die zij in het socialisatieproces hebben geïnternaliseerd. Anderzijds betekent dit dat rechters seksegebonden rolverwachtingen kunnen hebben, in die zin dat zij vrouwelijke verdachten anders zullen behandelen dan manlijke verdachten. Een tweede vraag die de onderzoekers bezighield was of veranderingen in vonniswijzing te wijten zouden kunnen zijn aan veranderingen in cultureel bepaalde rolverwachtingen van rechters jegens vrouwen. De auteurs gingen na welke invloed enkele elementen in deze stereotypievorming hebben, waarvan de belangrijkste waren de mate waarin vrouwelijke verdachten economisch afhankelijk waren van hun partners, en of zij de zorg hadden over één of meer kinderen. Het onderzoek werd uitgevoerd in Minneapolis bij 1558 mannen en 1365 vrouwen. Het betrof veroordelingen wegens diefstal, fraude en druggebruik. Gebruik werd gemaakt van de methode van de kleinste kwadraten. De auteurs vonden geen aanwijzingen dat vrouwen milder werden behandeld ten gevolge van vermeende stereotypievorming bij rechters. Alleen m.b.t. de beslissing om wel of geen voorarrest op te leggen, werden vrouwen toegeiever behandeld. Met literatuuropgave.

25

Lipsey, M. W. *Is delinquency prevention a cost-effective strategy? A California perspective.* Journal of research in crime and delinquency, 21e jrg., nr. 4, november 1984, blz. 279-302 (USA).

Het doel van dit onderzoeksartikel is de budgettaire aspecten van misdaadpreventieprogramma's te beoordelen. Stel dat een dergelijk programma gericht is op een doelgroep van 100 adolescenten en dat slechts 50 hiervan potentiële delinquenten zijn. De delinquentie-risicofactor is dan R en bedraagt 0,5. Stel verder dat van deze 50 personen er 10 zijn voor wie geldt dat het programma succesvol is geweest. Het succespercentage S bedraagt dan 0,2. Stel ten slotte dat de directe maatschappelijke schade van een misdrijf 1000 gulden bedraagt en dat de gemiddelde kosten verbonden aan de behandeling van de dader die dit misdrijf voorkomen zouden kunnen hebben, 100 gulden bedragen. Deze 10 op 1 verhouding is de 'cost-differential' (C). De auteur stelt nu dat de kosten-baten verhouding van het programma het wiskundig produkt is van de drie factoren R, S en C. Als dit bijv. 1,75 bedraagt, dan is er 75% winst behaald op elke in het programma geïnvesteerde gulden. Met dit model evalueert de auteur het preventieprogramma van de justitiële

instanties in Los Angeles. Naar aanleiding hiervan concludeert hij dat een programma budgettair effectief kan zijn, mits er zorgvuldige aandacht wordt gegeven aan vooral de selectie van de doelgroep en de kwaliteit van het programma. Met literatuuropgave.

26
Moerland, H., en J. G. Rodermond. *Een terugblik op de CBS-statistiek winkeldiefstal*. Tijdschrift voor criminologie, 26e jrg., nr. 6, november/december 1984, blz. 309-327 (N).

Verschijselen van ongewenst klantgedrag, m.n. het plegen van winkeldiefstal genieten over het algemeen ruime belangstelling. De omvang ervan kan o.a. gemeten worden d.m.v. registratie door het slachtoffer: het winkelbedrijf. Het CBS heeft op deze wijze verzamelde gegevens statistisch verwerkt gedurende de periode 1977 tot 1984, waarna tot opheffing besloten werd. In dit artikel wordt de CBS-statistiek op haar mérites bezien en nagegaan, waarom beëindiging plaatsvond. T.b.v. het onderzoek werden een aantal berichtgevers van de betrokken zaken geïnterviewd. Het bleek, dat er een discrepantie bestond tussen het begrip winkeldiefstal zoals door het CBS omschreven, en de wijze van registreren door de berichtgevers. De auteurs geven daar een aantal voorbeelden van, waarbij variatie in opvattingen over soorten en waarde van goederen, plaats en tijdstip van de diefstal, manipulatie met koopwaar, bewijsmogelijkheid en uiteenlopend aanhoudingsbeleid evenals de aanwezigheid van een alarmsysteem een rol blijken te spelen. Hoewel de registratie indertijd mede op verzoek van het bedrijfsleven zelf opgezet is, bleek de medewerking beperkt te zijn en registratie vaak niet nauwgezet te gebeuren. Volgens de auteurs heeft het CBS onvoldoende aandacht besteed aan de bij het registreren optredende selectiviteit. Men zou bij een eventuele volgende registratie ook de motivatie van de berichtgevers moeten bevorderen. Met literatuuropgave.

137

27
Rider, A. O. *The firesetter: a psychological profile (I)*. International criminal police review, 39e jrg., nr. 378, mei 1984, blz. 118-127.

Dit artikel is het eerste uit een reeks van drie over het psychologisch profiel van de brandstichter. De auteur begint met het probleem van brandstichting in de VS in kaart te brengen en komt tot de slotsom dat er sprake is van een onrustbarende toename van het aantal branden, waarbij zeer waarschijnlijk brandstichting in het spel is. Volgens de auteur zijn de officiële schattingen nog aan de lage kant, omdat brandstichting zeer moeilijk aan te tonen is. Onderzoek naar de psychologische aspecten van brandstichting wordt bemoeilijkt, o.a. omdat slechts

in een klein aantal gevallen de brandstichter gearresteerd kan worden. In slechts één op de honderd verdachte branden kan de dader worden veroordeeld. Toch is volgens de auteur onderzoek naar de psychologische motieven van de brandstichter en het opstellen van een profiel van een aantal 'typische' brandstichters nuttig: het profiel kan richting geven aan het onderzoek naar de oorzaken van een brand door het aantal mogelijkheden in te perken en te helpen bij de vaststelling van de identiteit van de dader(s). Vervolgens komt de auteur tot een aantal mogelijke classificeringen van motieven of impulsen achter de brandstichting, zoals bewust-onbewust, rationeel-irrationeel, pathologisch-niet pathologisch. Deze laatste is de basis voor twee vervolgartikelen over brandstichting.
Met literatuuropgave.

28

Rider, A. O. *The firesetter: a psychological profile (II)*.

International criminal police review, 39e jrg., nr. 379, juli 1984, blz. 158-170.

138

In dit tweede deel van een reeks van drie artikelen over het psychologisch profiel van de brandstichter gaat de auteur in op de motieven en kenmerken van de pathologische brandstichter. Diens motivering is per definitie irrationeel, vaak vertoont hij tekenen van psychische storingen, onaangepastheid, etc. Algemene kenmerken als sekse, leeftijd, opleiding en inkomensklasse zijn voor brandstichters niet anders verdeeld dan normaliter het geval is. Toch geeft de auteur een aantal eigenschappen, die vaak bij de pathologische brandstichter worden aangetroffen: jonger dan 25 jaar, slachtoffer van een ziekmakende opvoeding of omgeving, afkomstig uit vaderloos gezin, dominerende moeder, leerachterstand, intelligentie iets lager dan gemiddeld, emotioneel en psychisch gestoord, sociaal en seksueel onaangepast, ongetrouwd, onzeker en laf. Ook schetst de auteur kort het profiel van een aantal typische brandstichters, zoals de brandstichter uit wraak, de pyromaan, de schizofreen, de brandstichter om de aandacht, die zelf de brandweer waarschuwt en het vuur helpt blussen, etc. Ten slotte gaat de auteur uitgebreider in op het profiel van de pyromaan.
Met literatuuropgave.

29

Rider, A. O. *The firesetter: a psychological profile (III)*.

International criminal police review, 39e jrg., nr. 380, augustus/september 1984, blz. 189-197.

In dit derde en laatste deel uit de reeks over het psychologisch profiel van de brandstichter, behandelt de auteur de niet-pathologische brandstichter. De auteur maakt hierbij onderscheid tussen de medeplichtige aan brandstichting, die iemand huurt

om brand te stichten en de brandstichter zelf. De motieven van de eerste zijn vrijwel uitsluitend rationeel van aard: geldelijk gewin (verzekering, etc.) of het uitwissen van de sporen van een ander misdrijf. Op de brandstichter zelf gaat de auteur uitgebreider in. Meestal is er sprake van een professional, die het om het geld te doen is. De brandstichting dient echter niet slechts de bevrediging van een financiële behoefte; hij past in de levensstijl van de zgn. snelle jongen, die graag risico's neemt, minachting voor anderen voelt en geen last heeft van scrupules. De auteur schetst het type van de psychopaat, egocentrisch, met een overdreven zelfvertrouwen en geeft hiermee aan dat er eigenlijk ook bij de niet-pathologische, rationele brandstichter sprake kan zijn van motieven die in een pathologische achtergrond wortelen. Met literatuuropgave.

30

Taylor, R. B., S. D. Gottfredson and S. Brower.
Block crime and fear; defensible space, local social ties, and territorial functioning.
Journal of research in crime and delinquency, 21e jrg., nr. 4, november 1984, blz. 303-331 (USA).

139

Het concept 'defensible space' van O. Newman herinnert er aan dat bepaalde (stede)bouwkundige eigenschappen van de ruimtelijke omgeving een preventieve werking kunnen hebben op crimineel gedrag en ook onveiligheidsgevoelens doen verminderen. Naast de invloed van deze omgevingsfactoren gaan de auteurs ook na wat de invloed is van twee andere factoren (lokale sociale banden en territoriaal gedrag) op zowel het aantal geweldsmisdrijven tegen personen als op angstgevoelens die criminaliteit kunnen opwekken. De auteurs gaan er van uit dat als er sterke banden bestaan tussen buurtbewoners, zij ook eerder zullen intervensiëren als zij getuige zijn van crimineel gedrag. 'Territoriaal functioneren' zien de auteurs als een complex van attitudes en gedragingen, als gevolg waarvan buurtbewoners verantwoordelijkheid gevoelen t.o.v. hun directe omgeving en een identificatie met de buurt ontwikkelen. Het onderzoek werd uitgevoerd in Baltimore in 1978 onder 687 huishoudens gegroepeerd in 63 woonblokken. Voor elk woonblok werd nagegaan hoeveel meldingen voor politiebijstand er waren geweest. De bewoners werden benaderd met een schriftelijke vragenlijst. De auteurs gebruikten de recursieve padanalyse en de Haitovsky test. Het blijkt dat de geschikte fysische eigenschappen van de omgeving de (angst voor) criminaliteit verminderen, maar niet zo sterk als de auteurs verwachtten. Ook de lokale sociale banden bewerkstelligen dit effect op een directe wijze, maar ook op een indirecte manier doordat buurtbewoners met intensieve sociale relaties zich meer verantwoordelijk voelen voor wat er in hun omgeving gebeurt. Met literatuuropgave.

Gevangeniswezen

(Zie ook excerpt nr. 22)

31

Klofas, J. M. *Reconsidering prison personnel: new views of the correctional officer subculture*. International journal of offender therapy and comparative criminology, 28e jrg., nr. 3, 1984, blz. 169-175.

In het kader van het veranderingsproces dat plaatsvindt bij het gevangeniswezen in de VS, waarbij vooral het functioneren van de bewaarder en zijn werkomstandigheden in de belangstelling staan, wordt in dit artikel aandacht besteed aan het begrip subcultuur bij bewaarders. De auteur bespreekt dit begrip in het licht van verschillende onderzoeken m.b.t. bewarend personeel. Hij komt tot de conclusie dat er geen duidelijke homogene subcultuur van bewaarders bestaat. Ook blijkt niet uit de onderzoeken dat er een subcultuur bestaat die zich kenmerkt door een negatieve houding t.a.v. de gedetineerden. Er bestaat slechts een kleine minderheids-groepering van bewaarders met anti-gedetineerden-normen. Er is veeleer sprake van een algemene misvatting, vooral bij de bewaarders zelf t.a.v. de houding en overtuiging van hun collega's. Volgens de

140

auteur dient aandacht besteed te worden aan de processen die ten grondslag liggen aan dit verschijnsel.

Met literatuuropgave.

32

Wormith, J. S. *Attitude and behavior change of correctional clientele; a three year follow-up*. Criminology, an interdisciplinary journal, 22e jrg., nr. 4, november 1984, blz. 595-618 (USA).

De auteur bespreekt diverse onderzoeken op het gebied van gevangenisregimes. De auteur voegt er het zijne aan toe en varieert vier behandelregimes en een controlegroep. Hierbij zijn vijftig proefpersonen betrokken. Enkele van zijn conclusies zijn: een aanpak gericht op attitude en gedragsverandering is zeer bruikbaar; minimale of inadequate training werkt averechts; bij het motiveren om tot verandering van levensstijl te komen zullen ook de middelen geboden moeten worden; bij het meten van de resultaten zal onderscheid gemaakt moeten worden tussen verhoogd zelfgevoel t.g.v. identificatie met de subcultuur en t.g.v. aanpassing aan bredere culturele waarden.

Met literatuuropgave.

Reclassering

33

Sanden, P. van der. *Nederlandse reclasseringswerker en Turkse, Marokkaanse cliënt, afstemmen van het aanbod op de vraag*.

Dit artikel is een samenvatting van stukken uit de doctoraalscriptie van de auteur. Hij gaat in op de problematiek m.b.t. de verwachtingen die de Turkse of Marokkaanse cliënt heeft t.a.v. de werkwijze en het gedrag van de reclasseringswerker. Voorts behandelt hij de verschillen in perceptie van problemen en hun oplossingen tussen de Nederlandse reclasseringswerker en zijn Turkse of Marokkaanse cliënt. Het betoog van de auteur komt er op neer dat de reclasseringswerker zich rekenschap zal moeten geven van de verschillen in cultuur en achtergrond, die er tussen hemzelf en zijn cliënt bestaan. Hieruit vloeien een aantal praktische consequenties voort. Zo kan het noodzakelijk zijn dat de reclasseringswerker, ten einde een vertrouwensrelatie op te bouwen en te behouden, de rol van autoriteit speelt omdat dit van hem verwacht wordt. Oplossingen die hij aandraagt zullen direct gericht moeten zijn op het uit de weg ruimen van praktische problemen in de omgeving van de cliënt, omdat deze zijn problemen niet ziet als inter- of intrapersoonlijk. Het zullen concrete, korte termijn oplossingen moeten zijn, die bovendien de goedkeuring behoeven van de groep waartoe de cliënt behoort. Ten slotte gaat de auteur in op het probleem van de moeilijkheden waarvoor geen oplossingen te geven zijn, omdat het wegnemen van de oorzaken onmogelijk is, zoals in het geval van moeilijkheden die samenhangen met de status van arbeidsmigrant van de cliënt.

141

Psychiatrische zorg

34

Abel, G. G., J. V. Becker and J. Cunningham-Rathner. *Complications, consent and cognitions in sex between children and adults*. International journal of law and psychiatry, 7e jrg., nr. 1, 1984, blz. 89–103.

De auteurs beschrijven de complexe problematiek van seksuele contacten tussen een kind en een volwassene, waarbij zij trachten van elk argument voor én tegen te belichten. Het artikel gaat in op drie aandachtspunten: Ten eerste worden de factoren beschreven, die het seksuele contact tot een negatieve ervaring maken. Dit zijn m.n. elke vorm van dwang, geheimhouding en een jonge leeftijd van het kind. In de tweede plaats bespreken de auteurs de criteria waaraan moet zijn voldaan wil er sprake zijn van toestemming van het kind, zoals: beseft het kind waarmee het instemt?; kent het de algemeen geldende normen t.a.v. het voorgestelde gedrag?; wil het alle consequenties dragen?; is er een eerlijk machtsevenwicht in de relatie? In de derde plaats analyseren de auteurs een zevental cognitieve drogredenen, die vaak gehoord worden van volwassenen met pedofiele tendensen, bijv. 'het kind verzet zich niet, dus wil het graag'. De auteurs concluderen tot

vier keuzemogelijkheden die de pedofiel ter beschikking staan voor het oplossen van zijn netelig vraagstuk.

Met literatuuropgave.

35

Brongersma, E. *Aggression against pedophiles.*

International journal of law and psychiatry, 7e jrg., nr. 1, 1984, blz. 79-87.

De auteur benadrukt dat seksualiteit van kinderen en seksuele relaties tussen een volwassene en een kind wijdverspreid voorkwamen en ook voorkomen in andere culturen. Niet pedofilie, maar de Westerse moraal van verdringing en verwerping van alle pedofiele gevoelens is tegennatuurlijk (de auteur maakt nadrukkelijk onderscheid tussen ongewenste, gewelddadige seksualiteit met kinderen, hetgeen hij strafbaar acht, en vrijwillige pedofiele relaties). Hij uit de hypothese dat angst voor eigen pedofiele tendensen de oorzaak is van deze irrationele, repressieve moraal.

Met literatuuropgave.

36

Lieshout, P. van. *Wegloophuizen*

142

Maandblad geestelijke volksgezondheid, nr. 2, 1985, blz. 123-135 (N).

In dit artikel behandelt de auteur de opkomst en ontwikkeling van het weglouphuis, een recent fenomeen, ontstaan als kritiek op en uitdaging aan de officiële psychiatrische inrichtingen. Het weglouphuis biedt onderdak aan patiënten die de psychiatrische inrichting uit onvrede ontvluchten en wordt geleid door vrijwilligers. Het filosofisch uitgangspunt is dat veel van het lijden van de psychiatrische patiënt een effect is van de inrichting zelf en dat een analyse van de psychiatrische problematiek in termen van de sociaal-maatschappelijke en historische achtergrond van de patiënt veel adequater is dan de klassieke psychiatrische behandelwijze. Uit noodgedwongen realisme én omdat volgens de auteur de opzet van het weglouphuis met zijn eigen uitgangspunten in tegenspraak is, is het weglouphuis meer gaan lijken op de reguliere hulpverleningsinstellingen. Deze laatste bestaan het zelfs aan patiënten met strafontslag of met vakantie het adres van een weglouphuis mee te geven. Willen de weglouphuizen niet feitelijk geïncorporeerd worden in het reguliere systeem, dan zullen zij nieuwe uitdagingen moeten bedenken. De auteur stelt dat het tot nu toe nog niet tot een serieuze discussie over het fenomeen weglouphuis is gekomen, hoewel deze de inrichtingen confronteren met het bestaan van ontevreden patiënten en met het feit, dat ongeveer een kwart van de patiënten met enige steun in staat blijkt een zelfstandig bestaan op te bouwen.

Marshall, W. L., and H. E. Barbaree. *A behavioral view of rape*. International journal of law and psychiatry, 7e jrg., nr. 1, 1984, blz. 51-77.

De auteurs beschrijven een leertheoretische benadering van verkrachting. In experimentele situaties is aangetoond dat verkrachters anders reageren op seksuele prikkels dan een controlegroep: beide groepen raken opgewonden door beelden van vrijwillige seks, maar indien er geweld gebruikt wordt, is er bij de controlegroep een rem op de opwinding, die bij de groep verkrachters ontbreekt. Dit afwijkende gedrag kan door biologische, ontwikkelings- en situationele factoren ontstaan. De therapie bestaat enerzijds uit wijziging van de afwijkende seksuele neigingen door hetzij aversie therapie, hetzij verzadigingstechnieken. Anderzijds worden zowel individueel als in groepsverband sociale vaardigheden aangeleerd en geoefend, die bij verkrachters vaak deficiënt zijn, waardoor het afwijkende gedrag versterkt wordt. De resultaten van deze therapie zijn gematigd positief. De auteurs concluderen dat zij op de goede weg zijn, maar dat hun methoden nog verbeterd moeten worden.

143

Met literatuuropgave.

Kinderbescherming

38

Hermans, H. E. G. M. *Reorganisatie Raden voor de Kinderbescherming*. Nederlands juristenblad, 59e jrg., nr. 30, 8 september 1984, blz. 939-944.

In dit artikel besteedt de auteur aandacht aan de knelpunten bij de Raden voor de Kinderbescherming. De belangrijkste knelpunten hangen zijns inziens samen met het feit dat de Raden enerzijds een informatieve functie naar Justitie toe hebben en anderzijds een hulpverlenende functie. De auteur schetst de ontwikkelingen in de jeugdwelzijnszorg als geheel en plaatst tegen die achtergrond de ontwikkeling in het werk van de Raden voor de Kinderbescherming. Hij signaleert dat in toenemende mate een goede samenwerking tussen de Raden en de particuliere hulpverleningsinstellingen mogelijk blijkt. Met dit gegeven als uitgangspunt presenteert hij een aantal alternatieven voor een reorganisatie van de Raden. Ten slotte maakt hij een keuze voor een nieuwe jeugdraad die zowel als klachtenraad in verband met optreden en werkwijze van particuliere instellingen optreedt en als toetsende instantie fungeert bij verzoeken om maatregelen van ouders, jeugdigen en hulpverleningsinstellingen.

Met literatuuropgave.

39

Hermans, H. E. G. M. *Openbaarheid rapporten Raden voor de Kinderbescherming*.

Naar aanleiding van een uitspraak van de afdeling rechtspraak van de Raad van State d.d. 13 juli 1984 inzake toepassing van de Wet openbaarheid van bestuur op rapporten van de Raden voor de Kinderbescherming, besteedt de auteur aandacht aan de ontwikkeling en toepassing van de wettelijke regeling m.b.t. openbaarheid van rapporten. Hij beschrijft de totstandkoming van de huidige wettelijke regeling en de daarop betrekking hebbende jurisprudentie. Vervolgens worden de circulaire besproken die door het Ministerie van Justitie betreffende de openbaarheid van rapporten werden uitgebracht. Voorts wordt kort ingegaan op de toekomstige wettelijke regeling en ten slotte worden de belangrijkste overwegingen in de hierboven genoemde uitspraak van de Raad van State alsmede de consequenties van deze uitspraak voor de rechtspraak besproken. Met literatuuropgave.

40

Landsheer, H. *Validering van Belsons zelfrapportage-procedure.*

144

Tijdschrift voor criminologie, 26e jrg., nr. 6, november/december 1984, blz. 328-344 (N).

Het is nuttig om t.a.v. jongeren, die delinquent gedrag vertonen, vroegtijdig te kunnen diagnostiseren voor wie, wanneer en op welke wijze hulp nodig is. In verband hiermee wordt gezocht naar een goed meetinstrument om delinquent gedrag te kunnen voorspellen. Onderzoekingen op dit gebied, m.n. het 'dark number'-onderzoek werken vaak met te pluriforme vragenlijsten, hebben evenals onderzoeken met persoonlijkheidsvragenlijsten een geringe predictieve validiteit en zijn niet bruikbaar in de Nederlandse situatie. In 1968 vond onder ruim 1400 jongeren in Londen een uitgebreid onderzoek plaats via toepassing van de Belson-procedure. Hierbij wordt het plegen van diefstal, de meest voorkomende wetsovertreding, als uitgangspunt genomen en beschouwd als signaalfunctie voor delinquent gedrag. Vragen worden gesteld d.m.v. kaarten met daarop een groot aantal verschillende soorten diefstallen. Veel aandacht wordt besteed aan het opbouwen van een vertrouwensrelatie om de antwoordbereidheid te vergroten. Voor toepassing in Nederland werd de methode in 1982 getest d.m.v. een klein onderzoek onder 34 jongeren van 12-18 jaar, voor de helft bestaande uit jongeren, die i.v.m. diefstal bekend waren bij de politie en een controlegroep van scholieren. De auteur komt tot de conclusie, dat de methode efficiënt is, uitgebreide informatie geeft, waarheidsgetrouw is, het opbouwen van een goede vertrouwensrelatie toelaat, retrospectieve validiteit bezit en een bruikbare hulp kan zijn bij beslissingen over hulpverlening aan jeugdige delinquenten. Met literatuuropgave.

Politie

41

Cachet, A. *Sociologie van de politie sinds '70*.
Tijdschrift voor de politie, 47e jrg., nr. 1, januari
1985, blz. 1-11 (N).

Tot in het begin van de jaren '70 is de wetenschappelijke aandacht voor de politie in Nederland uitermate bescheiden. Daarna wordt de weg geëffend voor sociaal-wetenschappelijk politie-onderzoek, een ontwikkeling die door de politie en de wetenschap zelf op gang wordt gebracht. Sociologen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het politie-onderzoek, waarvan er een drietal typen zijn: het fundamentele, het toegepaste en het beleidsonderzoek. De auteur is van mening dat methodisch-technisch het gemiddelde onderzoek niet beter of slechter is dan in andere vormen van toegepaste sociologie. De hoofdstroom in het politie-onderzoek wordt gevormd door de onderzoeksprogramma's van de departementen van Justitie en Binnenlandse Zaken; bescheiden van omvang is het onderzoek op lokaal niveau en uiterst bescheiden is de omvang van het universitaire onderzoek. Na een beschrijving te hebben gegeven van de ontwikkeling van het politie-onderzoek van de Afdeling Onderzoek en Ontwikkeling van de Directie Politie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, geeft de auteur een schets van het modale, d.w.z. meest gangbare, politie-onderzoek. De balans opmakend stelt hij dat fundamenteel onderzoek v.w.b. de maatschappelijke plaats en functie van de politie vrijwel ontbreekt. Een dergelijk onderzoek zal in de toekomst door de universiteiten ter hand genomen moeten worden. Met literatuuropgave.

145

42

Capelle, M. A. A. van. *Jaarverslag Openbaar Ministerie 1983*.
Tijdschrift voor de politie, 46e jrg., nr. 12, december 1984, blz. 557-561 (N).

In het kort wordt in dit artikel de inhoud weergegeven van het jaarverslag Openbaar Ministerie 1983. Hierbij wordt de indeling algemeen deel, bijzondere onderwerpen en statistische gegevens aangehouden. M.b.t. het algemeen deel gaat de auteur in op de relatie tussen het OM en het nationale en lokale bestuur, die tussen het OM en de politie en op de positie van het OM binnen de strafrechtspleging. Ten aanzien van de bijzondere onderwerpen geeft de auteur kort de beleidsplannen weer m.b.t. de volgende onderwerpen: het cellentekort, dierstverlening, de executie van geldboeten, het verkeer en de minderjarigen. Tot slot wordt het eerste deel van het hoofdstuk 'statistische gegevens', d.w.z. het cijfermateriaal over aard en omvang van de criminaliteit, integraal weergegeven.

Reenen, P. van. *De geschiedenis van de politie-functie.*

Tijdschrift voor de politie, 46e jrg., nr. 10, oktober 1984, blz. 433-441 (N).

In de inleiding merkt de auteur op dat het begrip politie, evenals het beeld dat dit oproept, met de tijd verandert en dat het maar de vraag is of elke verandering een verbetering betekent. Vervolgens geeft hij aan dat 'de' geschiedenis van de politie eigenlijk een aantal geschiedenissen is, nl. die van de term politie, van de organisatie van de politie, van de beheersing van de politie, van de functie van de politie in enge zin en van de visie op en de idealen m.b.t. de politie. Deze vijf geschiedenissen geven ons te zamen een inzicht in de geschiedenis van de politiefunctie. Een terugblik op elk van deze deel-geschiedenissen leidt tot een vijftal conclusies m.b.t. de taak en de functie van de politie zoals deze zich in onze samenleving hebben ontwikkeld.

44

Schaaf, J. H. van der. *Sociale controle in verandering.*

146 Tijdschrift voor de politie, 46e jrg., nr. 12, december 1984, blz. 541-549 (N).

De auteur beoogt een aantal (veranderde) mogelijkheden en grenzen aan te geven betreffende de zelfzorg op het gebied van de veiligheid. Op de eerste plaats worden de begrippen sociale controle en sociale cohesie nader onderzocht. Door deze twee verschijnselen op verschillende wijzen te combineren krijgt men vijf typen van samenlevingen die van invloed zijn op de veiligheid (sgevoelens) van de bevolking. Op de tweede plaats gaat de auteur aan de hand van de ontwikkeling van onze samenleving in op de verandering in de aard en omvang van sociale controle hierin. Mechanisering en schaalvergroting leidden ertoe dat onze samenleving als geheel wordt gekenmerkt door een middelmatige sociale controle en cohesie. Tot slot worden een aantal mogelijkheden aangegeven betreffende de zelfzorg voor veiligheid en de daaraan te stellen eisen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen overlast- en regelingsproblemen. De auteur geeft vier vuistregels die volgens hem van belang zijn bij de instelling van zelfzorg, zoals buurtwachten: het moet mogelijk, doenlijk en verantwoord zijn en de wijkbewoners moeten een beroep kunnen blijven doen op een snel en adequaat reagerend professioneel zorgsysteem.

Met literatuuropgave.

Drugs

45

Bund gegen Alkohol im Straßenverkehr e.V.
Leitsätze für die Verkehrssicherheitsarbeit auf dem Gebiet Alkohol und Fahren.

Blutalkohol, 22e jrg., nr. 1, januari 1985, blz. 1-20 (BRD).

In dit artikel wordt een pleidooi gehouden voor een grotere aandacht voor het alcoholprobleem in het verkeer. Op scholen, in de zakenwereld, in het leger en op verkeersopleidingen moet gewezen worden op de gevaren van het alcoholgebruik. Ook de media hebben hierbij een rol te vervullen. Een bloedalcoholpercentage van reeds 0,5 promille dient strafbaar gesteld te worden. Bij dit soort verkeersdelicten verdient het aanbeveling om de intrekking van het rijbewijs als sanctie in te voeren. De politie dient aan de alcoholcontrole prioriteit te geven; zij kan er toe bijdragen dat zowel de objectieve als de subjectieve pakkans wordt vergroot. Dat er nog vele onopgeloste vraagstukken zijn, bijv. wat de werking van straffen is, leidt tot de overweging dat er meer onderzoek moet komen. De verzekeringsmaatschappijen kunnen een belangrijke rol spelen bij de financiering van de verbetering van de verkeersveiligheid.

46

Covington, J. *Insulation from labeling: deviant defenses in treatment.*

147

Criminology: an interdisciplinary journal, 22e jrg., nr. 4, november 1984, blz. 619-643 (USA).

Ook bij deviant gedrag wordt op velerlei wijze gereageerd op het als zodanig labelen. Sommigen accepteren het label, anderen geenszins. In dit onderzoek worden 72 heroïne-verslaafden geïnterviewd om hun reactie op labeling te bepalen. Na een literatuuronderzoek bespreekt de auteur de resultaten van zijn onderzoek waarbij hij onder meer gebruik maakt van multiple regressie-analyse. Vooral 'externalisatie' en 'politisering' blijken veel toegepast te worden om de maatschappelijke verwerping op afstand te houden. Zwarte gebruikers bleken minder geneigd labels te aanvaarden dan blanke. Ook methadongebruikers waren minder geneigd negatieve labels te accepteren en worden verondersteld door de behandelingsfilosofie meer beschermd te zijn tegen aanvallen op hun zelfvertrouwen. Vooral van dit laatste aspect worden de consequenties besproken. Met literatuuropgave.

47

Gmüs, M. und Th. Hutter. *Der 4-Jahresverlauf des Methadonerhaltungsprogrammes im Ambulatorium 'Gartenhofstrasse'.*

Drogalkohol, nr. 3, 1984, blz. 25-39 (Zwits).

In dit artikel bespreken de auteurs een vierjarig onderzoek onder 31 heroïneverslaafden, die deelnamen aan een methadonprogramma van de sociaal-psychiatrische kliniek van de universiteit van Zürich. Zij moesten bereid zijn tot langdurige deelname, dagelijks verschijnen om onder toezicht methadon in te nemen, twee maal per week de urine laten controleren op sporen van drugs en meewerken

met de psychosociale begeleiding. Het effect van het programma wordt beschreven aan de hand van het doseringsverloop, de resultaten van de urinecontrole en de mate waarin de verslaafden erin slaagden maatschappelijk te functioneren. 21 verslaafden namen sinds 1978 of 1979 deel aan het programma. Van deze 21 zijn er na vier jaar nog acht in behandeling, acht vrij van heroïne en zonder behandeling en vijf gebruiken weer heroïne. Gedurende het methadonprogramma verbeterde de maatschappelijke integratie. De dosering van methadon, in overleg met de verslaafde vastgesteld, kon in de loop van het programma worden verminderd, dit in tegenstelling tot wat op grond van gewinningseffecten verwacht zou kunnen worden. Uit het onderzoek naar sporen van drugs in de urine blijkt, dat de meeste verslaafden er niet in slagen duurzaam vrij van drugs te blijven. Dit onderstreept het palliatieve karakter van het methadonprogramma, dat gericht is op verbetering van de levensomstandigheden van de verslaafde.

Met literatuuropgave.

48

148

Kühne, H. H. *Therapie statt Strafe? Legislаторische Versuche zur Bekämpfung von Drogenabhängigkeit*. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, 67e jrg., nr. 6, december 1984, blz. 379-388 (BRD).

In 1972 is in West-Duitsland de bestaande drugswetgeving vernieuwd. Een van deze veranderingen betreft de voorkeur die de wetgever heeft uitgesproken voor therapie boven straf t.a.v. sommige criminele drugsverslaafden. Volgens de auteur laat de werking van deze nieuwe rechtsregels te wensen over. Hij merkt op dat zij op sommige punten slecht passen in de systematiek van het bestaande rechtssysteem. De wetgever heeft v.w.b. de tenuitvoerlegging van de nieuwe wet weinig aandacht geschonken aan de rechtspositie van de betrokkenen. Bovendien heeft de wetgever niet duidelijk gemaakt welke handelwijze inrichtingen moeten volgen wanneer de therapie geen vat blijkt te hebben op de verslaafde; elke bondsstaat volgt hierin zijn eigen inzichten waardoor er geen sprake is van eenheid in de rechtspraak. Het aantal klinieken en hun capaciteit en bereidheid om drugsverslaafden op te nemen is ook niet toereikend. De wetgever is ook voorbij gegaan aan enkele wezenlijke problemen in de drugstherapie. Deze hangen samen met enkele typische kenmerken van de relatie tussen therapeut en patiënt, en hebben te maken met de onwilligheid van sommige psychiatrische inrichtingen om zich met drugsverslaafden te bemoeien. Tot slot wijst de auteur op het wantrouwen dat hulpverleners bij juristen ontmoeten en hun scepticisme voor wat psychotherapie bij verslaafden vermag te bewerkstelligen.

Reed, B. J. F. and P. A. May. *Inhalent abuse and juvenile delinquency: a control study in Albuquerque, New Mexico.*

International journal of the addictions, 19e jrg., nr. 7, 1984, blz. 789-803 (USA).

149

In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar het verband tussen criminaliteit en het snuiven van vluchtige stoffen zoals solvents en stoffen waaruit deze vrij komen, zoals lijm, spuitlakken en aerosols. De experimentele groep bestond uit 100 jeugdige criminelen die regelmatig snoven; twee controlegroepen werden gevormd door een gestratificeerde random steekproef van 100 jeugdige criminelen die met de experimentele groep werden gematcht op leeftijd, sekse en etniciteit en een random steekproef van 100 jeugdige criminelen met een voorwaardelijke veroordeling. Tussen deze drie groepen werd een vergelijking gemaakt m.b.t. sociale, demografische en recidivegegevens. Het bleek dat de experimentele groep zich op een aantal achtergrondgegevens onderscheidde van de controlegroepen. Het merendeel van hen behoorde tot de etnische minderheidsgroep van Spaanse origine (91%), meer van hen kwamen uit gebroken gezinnen (71%) uit de lagere sociale klasse, staakten voortijdig hun schoolopleiding (32%) en werden al op jonge leeftijd voor het eerst gearresteerd (gemiddeld 12,7 jaar). Deze gegevens stemmen overeen met resultaten van eerder onderzoek in de Verenigde Staten. Tevens bleek de experimentele groep in vrijwel alle onderzochte opzichten meer crimineel te zijn: zij werden in het verleden in het totaal vaker gearresteerd en hadden van vrijwel alle soorten delicten er meer op hun naam staan. De auteurs wijzen er wel op dat het gevonden sterke verband tussen snuiven en criminaliteit geen causaal verband hoeft te zijn. De mogelijkheid bestaat ook dat bijv. zwaardere criminelen naast criminaliteit zich gewoonweg overgeven aan een andere vorm van afwijkend gedrag of dat men onder invloed van het snuiven vaker de kans loopt te worden gearresteerd. Met literatuuropgave.

50

Special issue on sentencing policies and practices. Bulletin on narcotics, 36e jrg., nr. 3, juli/september 1984.

In dit themanummer wordt het vervolgingsbeleid van een aantal landen behandeld inzake personen die verdacht worden van drugsdelicten. Zes artikelen gaan over het vervolgingsbeleid en de strafmaat in de praktijk bij drugsdelicten. Achtereenvolgens wordt op het beleid van enkele Aziatische landen, Polen en de Verenigde Staten ingegaan. In één van de artikelen wordt het vervolgingsbeleid t.a.v. drugsdelicten beschreven vanuit het perspectief van de door de Verenigde Naties opgestelde preventie- en vervolgingsprogramma's. Hierin wordt o.a. aan-

gegeven dat er in sommige landen een tendens bestaat om druggebruik te decriminaliseren, en tegelijkertijd drugshandelaars en drugsmokkelaars harder te straffen. Een ander artikel bevat een samenvatting en conclusies van een studie in elf landen naar maatregelen op sociaal en juridisch terrein in de strijd tegen druggebruik en de hieraan gerelateerde criminaliteit. Verwezen wordt naar de aanbevelingen van de Single Convention on Narcotic Drugs van 1961 en de Convention on Psychotropic Substances van 1971. Ten slotte wordt herinnerd aan de Sixth UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders in 1980, waar werd opgemerkt dat in vele landen de basis voor drugsdelicten is gelegen in de voor velen behoeftige omstandigheden. Aangedrongen werd op in de situatie passende alternatieven voor de gevangenisstraf waarvan wordt erkend dat daar niet geheel van kan worden afgezien.

Over de adressen der bibliotheken waarbij de genoemde publikaties ter inzage kunnen worden gevraagd, kunnen inlichtingen worden ingewonnen bij het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Schedeldoekshaven 100, 's-Gravenhage, tel. 070-706553/55.

Doek, J. E., en H. M. A. Drewes. *Jeugdrecht en jeugdbescherming in Nederland*. Deventer, van Loghum Slaterus, 1984.

Dijkstra, J. S., J. de Hoog, en J. H. ter Mors. *Politie en vermogensrecht*; een oriënterend onderzoek naar de werkzaamheden die de surveillant en de wijkagent bij de gemeentepolitie op vermogensrechtelijk gebied verrichten.

151 Apeldoorn, Nederlandse politie academie, 1984.
Scriptie NPA.

Eringa, P., en B. Westland. *Een christelijke levens-overtuiging*: wat doe je ermee in de politiepraktijk? Apeldoorn, Nederlandse politie academie, 1984.
Scriptie NPA.

Euthanasia; ed. by A. Carmi; with contributions by R. Adama et al.
Berlin, Springer-Verlag, 1984.
Medicolegal library, 2.

Foreign prisoners; recommendation nr. R (84) 12 adopted by the Committee of ministers of the Council of Europe on 21 June 1984 and explanatory memorandum.
Strasbourg, Council of Europe, 1985.

Grenzen van de residentiële hulpverlening; onder red. van P. M. van den Bergh, J. D. van der Ploeg en M. Smit; met medew. van J. van Acker, M. Klomp, E. Knorth et al.
's-Gravenhage, Vuga, 1984.

In de vernieling: een onderzoek naar omvang, frequentie en kosten van vernieling van gemeentelijk eigendom; door D. Veldkamp et al.
's-Gravenhage, Vereniging van Nederlandse gemeenten, 1984.

Kagie, R. *Jong*: meisjes en jongens aan het woord.
's-Gravenhage, Raad voor het jeugdbeleid, ca. 1984.

Kube, E., and L. Schuster. *Vandalism in urban*

milieux; significance, scope and background of the phenomenon as well as possible measures for its prevention.

Strasbourg, Council of Europe, 1984.

Leemte, *De, voorbij*; congresbundel ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het Bureau voor Rechts-hulp Amsterdam.

Amsterdam, Bureau voor Rechtshulp, 1984.

Mentally abnormal offenders; ed. by M. Craft and A. Craft; (forew. by R. Davis and K. Rawnsley). London, enz., Ballière Tindall, 1984.

Nijssen, A. J., E. Kamerbeek en J. L. M. Kremer-Nass. *Kortlopende persoonlijke kontakten tussen politie en burgers*.

's-Gravenhage, Instituut voor sociaal beleidsonderzoek, 1984.

Rössner, D., und R. Wulf. *Opferbezogene Strafrechtspflege*; Leitgedanken und Handlungsvorschläge für Praxis und Gesetzgebung.

Bonn, Deutsche Bewährungshilfe, 1984.

Herausgegeben von Arbeitskreis 'Täter-Opfer-Ausgleich', im Auftrag der Deutschen Bewährungshilfe.

152

Schmidt, P. and A. D. Witte. *An economic analysis of crime and justice*; theory, methods and applications.

London, Academic press, 1984.

Quantitative studies in social relations.

Schneider, H. J. *Women as victims of crime*; prep. for the Crime prevention and criminal justice branch of the United Nations.

Münster, World society of victimology, 1984.

Working paper, 1.

Steijlen, F. *Druggebruik onder en (drug) hulpverlening aan Molukse jongeren*; resultaten van een onderzoek naar druggebruik onder Molukse jongeren en problemen van de Molukse kategoriale drughulpverlening in relatie tot algemene instellingen en overheden.

Wijchen, Pattimura, 1984.

Pattimura special, 7.

Strafbare seksualiteit; opvattingen en aanpak van de politie, justitie en hulpverlening; onder red. van J. Frenken en J. Doomen.

Deventer, van Loghum Slaterus, 1984.

Recht en welzijn, 18.

Till-'d Aulnis de Bourouill, H. A. H. *Doodgaan, wat is dat?* Hartdood, schijndood, hersendood.

Utrecht, Bohn, Scheltema en Holkema, 1984.

Trip, H. G. *Ethiek in de politiepraktijk*.

Apeldoorn, Nederlandse politie academie, 1983.

Vandalistisch en agressief gedrag van jongeren in Haarlem; door I. van den Bergh, M. Kruissink, C. Langerak et al.
Leiden, Vakgroep sociale en organisatiepsychologie, Rijksuniversiteit Leiden, 1984.

Voetbalvandalisme; rapport van de projectgroep voetbalvandalisme.
's-Gravenhage, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Stafafdeling operationele beleidszaken, Directie Politie, 1985.

Willis, C. F. *The tape-recording of police interviews with suspects: an interim report.*
London, HMSO, 1984.
Home office research study, 82.

Wolfs, P. *De overgang van rijkspolitie naar een gemeentelijk politiekorps.*
Apeldoorn, Nederlandse politie academie, 1984.

Youth crime, social control and prevention; theoretical perspectives and policy implications; studies from nine different countries; ed. by M. Brusten, J. Graham, N. Herriger et al.
Wuppertal, Bergische Universität, Gesamthochschule, FB Gesellschaftswissenschaften, Internationales Dokumentation- und Studienzentrum für Jugendkonflikten, 1984.